

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

БАТАН САОДАТИ

Миллий мафкура ва тараққиёт масалалари

Туплаб нашрга тайёрловчи ва
муҳаррир АҲМАДЖОН МЕЛИБОВ

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1998

Ватан саодати: (Миллий мафкура ва тараққиёт масалалари) // Тўплаб нашрга тайёрловчи ва муҳаррир А. Мелибоев/. — Т.: Шарқ, 1998. — 208 б.

Сарл. олдида: Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.

ББК 66.3(5У)

© «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни
Бош таҳририяти,
1998.

МИЛЛИЙ МАФКУРА
МИЛЛАТНИ
БИРЛАШТИРУВЧИ БАЙРОҚДИР

ИСЛОМ КАРИМОВ

Мустақиллик, миллий мафкура, миллий тараққиёт каби муқаддас қадриятларни бугун халқимиз кенг ва теран идрок этмоқда. Қисқа вақт ичида мамлакатимиз ҳаётида юз берган оламшумул ўзгаришлар, Ватанимизнинг дунё миқёсида эътироф этилиши одамларнинг онги ва тафаккурига ҳам ижобий таъсир кўрсатмоқда. Бинобарин, ўсиб келаётган янги авлод — Ўзбекистоннинг келажagini белгилайдиган фидойилар авлоди дунёқарашида ҳам ушбу жараён ўзининг муайян қирралари билан намоён бўлаётир. Хуш, мустақиллик моҳиятини янада тула англаш, Ватанни севиш, Ватан туйғусини қалбан идрок этиш, Ватан шарафини ҳимоя қилиш учун ёшлар нималарга эътибор беришлари керак? Ватан ва миллат манфаатлари ёш авлоддан нималарни талаб қилмоқда?

Таниқли адиблар, журналистлар қаламига мансуб ушбу тўпلامда Президентимиз И.А.Каримовнинг “Тафаккур” журнали бош муҳаррири саволларига жавобларида олға сурилган гоялар асосида шу ҳақда баҳс юритилади. Китоб талаба-ёшларга, кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Ўзбекистон Республикаси Олий
ва ўрта махсус таълим вазирлиги

ЯНГИЧА ТАФАККУР ВА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР

Инсон ҳеч қачон қотиб қолган ҳолатда, тургун яшай олмайди. Ҳатто умрбод қамоқ жазосига ҳукм қилинган маҳбус ҳам фикран ва қалбан ҳаракатда. Чумолилар, тоғлар, денгизлар, рўйи заминда жамики жониворлар бор, бари ҳаракатда. Ҳаракатдан тухтаган хилқат ўлимга маҳкум. Оила кўҳна ҳовлидан янгисига кўчиб ўтади. Олдингиси торлик қилади. Аммо, вақти келиб, янги ҳовли-жой ҳам торлик қилиб қолади. Фақат майиттагина атиги икки газ ер кифоя. Тирик-инсоннинг эса руҳи шундайки, унга бутун Ер юзи керак. Гоҳ ҳатто замин у замонга сигмай, сафар-жабдуқларини ҳозирлаб, яна ҳаваски, чексиз коинот бўйлаб фазоларга йўл олади...

Жамият бир текисда равон тараққий топмайди. Жараёнлар чуқур, ботиний ижтимоий тўлғоқлар бағрида кечади. Ҳеч қачонда, на табиат ва на жамиятда, на ер устида ва на ер остида сокинлик йўқ. Бўлмаган ва бўлмайди. Оқмаган сувни кўл дейдилар. Дарё бўлиши учун сув оқиши керак. Бинобарин:

— жамият шундай вақтда жамиятки, агар, инсоний қиёфага эга бўлгани ҳолда, онгли суратда уюшган бўлса,

— шахс шундай вақтда кучли шахски, агар миллионлаб кишиларнинг миллиондан бир заррасини ташкил этгани ҳолда, ўша миллионлар уммонини ҳаракатга келтира олса, бошқара олса, йўналтира олса. Жамиятни, унинг салоҳиятини кўтара олса. Халқнинг гам-андуҳлари, ташвишлари билан яшай олса, ўзини оқ ювиб, оқ тараган халқига камарбасталик қила олса,

— миллат шундай вақтда миллатки, агар жаҳон ҳам-жамиятида ўз ўрнини топа олса, ўзининг барча миллатдошларига муносиб ном, макон, гурур, масъулият ва келажакни таъминлай олса,

— олим шундай вақтда олимки, агар у заковат ва билимдонликда Суқроти ҳаким бўлиб кетганида ҳам, ўз инсоний қиёфасини сақлаган бўлса, ҳар қандай мушкул шароитда ҳам тўғрилиқни ёқласа, ҳақиқатни тик айта олса.

Истиқлол ёшларидан навқирон авлодга хос жўшқинлик, довюраклик ва шижоат, доноларга хос вазминлик ва идрок, тадбиркорларга хос етти ўлчаб бир кесиш ҳамда ҳар қандай қийин вазиятлардан ҳам чиқиб кета олиш, ҳар қандай муаммони ечишнинг бирдан-бир тўғри йўлини топиш, зукколик талаб қилинади. Ёшлар ўз олдиларида ҳеч бир замонда, ҳеч қачон пайдо бўлмаган мушкулотларга маҳкум этилганларини чуқур ҳис этишлари зарур. Бу ерда юрак жўшқинлиги, қалб қўри, билак кучи, теран ақл-идрок талаб қилинади. Кексаларнинг хатосини ўлим ниҳоясига етказди. Ёшларнинг хатосини вақт тузатади. Вақт эса зиқ. Агар биз вақтни тежамасак, вақт бизни тежаб юборади.

Сиз жигаргўшалар, ўзингизда эски тузумлардан мерос бўлиб қолган ажойиб неъматлар билан бирга, маънавий ва мафкуравий иллатлар таъқибда иш кўришингизга тўғри келади. Маъзур тутгайсиз, биз сизга фақат яхшилиқни раво кўрган эдик. Эсизки, Шўролар даврида гумроҳлик қилиб, ҳар хил вақтинчалик ҳою ҳавасларга, амал-тақалларга учиб, миллат сифатида ўлимга маҳкум этилганимизни ўз вақтида тушуниб етмадик. Вақт бизни шафқатсизларча алдади. Алдадик ва алдандик. Сиз бутунлай бошқа замонда яшаяпсиз.

Бундай имконият қирқ йилда, ёки юз йилда, ё бўлмаса минг йилда бир марта келади. Хайрият, ана шу мустақиллик даврони сизнинг чекингизга тушди ва унинг бутун масъулияти, зил-замбил юки ҳам сизнинг гарданингизда. “Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди”, дейдилар. Кўҳна Мовароуннаҳр фарзандисиз. Валломат бобомиз соҳибқирон Амир Темур авлодларисиз. Бироқ буларнинг барчаси бутунги кун учун етарли эмас. Ажабки, биздан тарихан юз йиллар кейин ўз миллати ва давлатчилигини бунёд эта бошлаган ёш давлатлар ва халқлар ҳам ижтимоий ҳамда ақлий тараққиётда улкан ютуқларга эришдилар. Сабаби: қуллик, қарамлик билан тараққиёт бир-бирига зид келади. Бас, бундан буён сиз фарзандлар миллий қиёфада юз берган қолоқликка, тургунликка, бадбинлик ва жаҳолатга барҳам бериб, ўзлигингизни таниш, қуллик қарамлигидан — эркинлик ва демократик ҳурриятга ноил бўлишингиз, жаҳон ҳамжамияти иттифоқига дадил кириб боришга эришмогингиз даркор. Ҳозир бунинг учун барча иқтисодий, илмий-техникавий, ҳуқуқий шарт-шароитлар ҳозирланмоқда. Булар: иқтисодиётни бутун чоралар билан кўтариш. Табиатни

бузгунчилик ва емирилишдан муҳофаза этиш. Ватаннинг даҳлсизлиги ва ҳимояси, мамлакатнинг тарихан таркиб топган яхлитлиги ҳамда парчаланмаслигини таъминлаш. Замонавий фан, техника, миллий умумжаҳон маданиятини юксалтириш. Молия, банк, солиқ маҳкамаларини такомиллаштириш, уларни ортиқча даҳмазалардан тозалаш ... Булар барчасини билиб ва қушиб олиб боришга тўғри келади.

Сиз муҳокама ва мушоҳада қилишни, ўзингизга дардли-изтиробли саволлар беришни, бу саволларга оқилона жавоблар топиш илмини ўрганинг. Ким эдиму ким бўлдим? Қаёқдан келаётибман-у, қаёққа кетаётибман? Жамиятда менинг ўрним борми, агар бўлса—қандай? Мен ҳали бу ёруғ дунё юзини кўрмаганимда ҳам у бор эди. Ўз тараққиёт ва таназзуллари билан, ўз қисмати ва ташвишлари чангалида. Мана мен таваллуд топдим: дунёни кўз очиб кўрдим. Нима ўзгарди? Хай, мен ҳам, инчунун, бу дунёи бебақодан ўтиб кетаман ... Дунё эса дунёлигича тураверади. Токим Рўзи маҳшаргача. Бу рўйи заминда инсон зоти қанчалик қудратли! Барқни (электрни) кашф этдилар. Поезд, пароход, учоқ, космик кемалар ясадилар. Улкан кўприклар қўрдилар. Сув остида шаҳарлар қад кўтарди. Компьютер, телефон, телеграф, факс. Мана энди — интернет! Коинотнинг ич-ичига тобора чуқур кириб бораёптилар ... Айни вақтда мен нақадар ожизман. Вақти келганда, чумоличалик қурбим йўқ. Бас, ўз ризқи-насибамни териб еб, бориға шукр, йўғига қаноат қилиб, гимирлаб юраверайин. Дўппимни яримта қилиб. Қачон қараманг, жон фидо этиб ишлаётганларнинг боши гурбатдан чиқмайди. Ҳеч ким уларга ҳайкал ўрнатмайди.

Оҳ, мўминтойлар-а! Бир йўриқда тўғридай. Бу ҳам ўзига хос бир фалсафа. Аммо ожизона фалсафа. Ўзгача ўйлаш керак одам боласи. Менинг бошқа биров эмас, айнан мен бўлиб туғилишим тасодифийми? Борингки, туғилмаганимда ким хафа бўларди? Худо мени ўз бандаси сифатида шунчаки эрмак учун, дунё кўргазмасига “экспонат” қилиб муваққат яратдим, бу маҳобатли ёруғ жаҳонни мен учун барпо этдим? Агар мен бу қадар нотавон, ожиз бир хилқат бўлсам, бу оламга келишим — нечун? Бундан мақсад не ва бунинг кимга қандай қизиги бор? Нега қўлогимга азон айтиб, карнай-сурнай билан қаршиладилар? Нега от қўйдилар, Оллоҳнинг муборак сифатларини менга раво кўрдилар?

Суйдилар, уқитдилар, ҳидоят йўлига бошқардилар, одоб-ахлоққа ноил этдилар? Мен кашшоф бўлишим керакми ёки истеъмолчи? Мендан Парвардигор ва сарвари олам, Ватаним, халқим, ота-онам нимани кутади? Нималарга даъват этилганман? Мен ўзимнинг борлигимдан бохабарманми ёки йўқ?

Ҳозирги куннинг энг долзарб вазифаси нима? Қилиш мумкин бўлган ишни қилиш. Йўқ, қилиш мумкин бўлган ишни эмас, қилмасликнинг иложи қолмаган ишни қилишдир.

Ватандошларнинг руҳий бирдамлиги ва бардамлигини сақлаш. Миллатчилик ва маҳаллийчиликнинг ҳар қандай кўринишларини рад бадал этиш. Минбаъд унутмаслик керакки, миллий мумтозликка даъвогарлик фақат великорус шовинизмигагина хос эмас. Инчунун, майда миллатларда ҳам “улуғлик”ка даъвогарлик касали учрайди. Лайчада ҳам “филлик касали” бўлади. Бу ижтимоий қутуриш, парокандаликка мойиллик, инқироз аломатидир. Маҳаллийчилик дегани шу. Қачонки миллат ўз ичида майда “миллатчалар”га бўлиниб кетса, халқнинг бирлиги, салоҳияти ва қудратига путур етказмай қолмайди. Амир Темур давлатининг кучи, унинг енгилмаслиги сири шунда эдики, соҳибқирон ўзига меъёрсиз асъасаю замзама, шаръий бўлмаган насл-насаб, шукуҳ ва сифатларни қабул этмади. Ўз қўли остидаги ҳукмдорларни ҳар қанча сийласа-да, ноўрин чексиз зулм, ҳукмфармоликка йўл қўймади. Ношаръий ишларни қаттиқ қоралади. Лашкар, ҳокимият, эл-улуснинг бирлигига эришди. “Куч — адолатда” (аксинча эмас!) деб шоён қилган қудратли соҳибқирон жаҳонгирлик ташвишлари билан куррайи заминнинг қайси нуқтасида: Арабу Ажам, Қофқоз ёки Форс, Турк ёки Хитой сафарида бўлмасин, ўз она юрти, халқи, пойтахтидан батамом кўнгли тўқ эди. Чунки ўз мамлакатининг, қўл остидаги кўпмиллатли халқларнинг бирлиги, тотувлиги ва хайрихоҳлигига эришганди.

Замонамизнинг ўзига хос талаб, хусусият ва шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда, бозор иқтисодиёти сари огишмай ҳаракат қиларканмиз, рўй бериши мумкин бўлган энг катта хавф: бойларнинг меъёрсиз бойиши, ўртаҳол табақанинг камбағаллашуви, камбағалларнинг қашшоқлашувиغا йўл қўймаслик, бундай ўта нохуш аҳволнинг олдини олишдир.

Маънавиятни тинимсиз юксалтириб бориш. Биз ижтимоий жараёнларнинг барча босқичларидан ўтиб

келган халқмиз. Фуқаро мустабид тузумнинг бемустасно барча “неъматларидан” баҳраманд бўлган: уруш, очарчилик, қатагон, сургун, мардикорлик, шахсга, тўраларга, партияга, “улуғ оғага” сиғиниш, миллий таҳқирланишни бошидан кечирди. Узоқ тарихий такомилот ва тадрижиёт давомида зулм қолмадики, у кўрмаган. Ниҳоят, мана етти йил бўлди, аждодлар орзу қилган мустақил ҳаёт мақомига эришиб, рўшнолик кўра бошлаганига. Агар кимда ким мустақилликка эришдик, бу ёгига ёғ еб, ялангоч ётадиган замон келди, деб ўйласа (шундай кайфиятлар ҳам йўқ эмас), шафқатсизларча янглишади. Сўхтаси совуқ, “ҳомийликка” даъвогар барчага маълум бир давлатда йиллар давомида “тинчликни-истасанг, урушга тайёрлан” деган антиқа даъво ҳукм сурди. Аммо тарих уларнинг тинчлик ҳақида тантанавор баёнотлар бергани, тинмай жавраганига қарамай, амалда бирёқлама ва рўй-рост нуқул уруш оловини ёқиб келганини, ҳозир ҳам бундай иддаолардан воз кечмаганини кўрсатиб турибди. Яхши қўшничилик муносабатлари деганда ўзидан заиф давлатларни ютиб юбориш учун қон-қардош халқлар орасида ҳар куни, ҳар соатда фитна ва адоват тугдираётганини фақат кўзи ожиз, кар, овсар, ўта калтабин одамларгина кўрмаслиги, тушунмаслиги мумкин. Уларнинг синалган усули: бўлиб ташлаю, айшингни сур. Инсофсизда уят, уятсизда инсоф бўлмайди. Сурбет кишида шарм, иймонсизда ҳаё йўқ. Бундай одамлардан марҳамат кутманг. Улар бизнинг ўлкамиз, бойликларимизни ўзларининг “луқмаи ҳалоли” деб билади.

Нақл борким, тулкидан сўрашибди:

— Ўз даъвоингга далилинг борми?

— Бор! — дебди туллак.

— Қандай далил?

— Мана, — дебди тулки думини кўрсатиб.

Мустақил Ўзбекистон Республикасининг қарор топиши жуда катта тарихий воқеа. Агар шундай ҳодиса рўй бермаганида, ҳозирга келиб, ўлка, миллат, иқтисодиёт, сиёсат, маънавият миқёсларида ҳолимизга маймунлар йиғлаши аниқ эди. Эндиликда олдимизда турган вазифаларнинг долзарблиги ва салмоғини шундай тасаввур қилса бўладики, бизнинг она диёримиз собиқ мустабид (тоталитар) Шўролар мамлакати етмиш йил давомида қўлга киритган ижобий натижаларга ўн йилнинг нари-берисида эришмоғи лозим. Бунинг маъноси шуки, жўғрофий миқёс йигирма-ўттиз баробар кичик

булгани ҳолда, унгланиш ҳамда тараққиёт суръатини камида ун баробар оширишга туғри келади. Қандай қилиб?

Аввало, олдинги руҳий лоқайдлик, тургунлик кайфиятларидан батамом қутулиш керак. Мунофиқлик, субутсизлик, алдоқчиликка барҳам бериш даркор. Минг афсуски, бу гайриахлоқий иллатлар қон-қонимизга сингиб кетган. Энди алдаганда кимни алдаймиз?

“Дилбузар” ҳақида икки огиз сўз. Қарор топган воқелигимиз Гарбу Шарқ минтақалари кесишган майдонда жойлашган. Қадимда одамлар бир қишлоқ, овул, қасаба миқёсида узаро муносабатга киришган бўлса, эндиликда нақлиёт (транспорт), почта ва телеграф, факс, оммавий матбуот воситалари, овознигор (радио) ва ойнаи жаҳон (телевидение) туфайли бутун инсоният узаро жадал мулоқот олиб бормоқда. “Узоқ” ва “яқин” деган тушунчалар ўзининг асл масофавий маъносида бениҳоя қисқариб кетди. Қитъалар, мамлакатлар, элатлар, миллатлар, ғойибона, юзма-юз дийдор кўришмоқда. Бўёги денгиз ва океанларнинг туби қадар, нарёғи фазо кенгликларигача чуқурлашиб, кенгайиб бормоқда ... Мўъжиза бўлар, шунчалик бўлади-да! Бундай ҳолни энг жасур ҳаёлот (фантазия) олами ҳам ўз тасаввурига сигдира олмайди.

Бутунги фан ва техника тараққиёти асрида ҳазрати инсон сиймосини улкан, баҳайбат Бош, жимжалоқдай кўкрак қафаси (митти қалб) шаклида тасвирласа бўлар. Одамзод ўзи кашф этган нарсаларга маҳлиё ва асир. Эндиликда энг беҳудуд, ҳайратомуз тасаввурлар ҳам техника мўъжизалари қаршисида кичрайиб, жўнлашиб, гариблашиб бораётгандай. Лекин ... Воажаб. “Этигинг тор бўлса, дунёнинг кенглигидан на фойда” деган нақл ҳамон ўз кучида. Одамлар, ҳар бир шахс бундай техникавий ихтиролар оқибатида ўзига ўзи бир баҳя бўлса ҳам яқинлашдимиз? Жипслашдимиз? Қалбига қулоқ солаётибдимиз? Бир-бирини кўпроқ тушунадиган бўлдими? Билъакс, узоқлашмаяптими, ўзидан ўзи мосуво бўлмаяптими, иш қилиб? Телевидение — “узоқдан кўриш” дегани. Шу сўзнинг том илмий-техникавий маъносида. Ижтимоий маънода-чи? Биз теледийдор (телевизиявий) каромат туфайли ўз уйимизда туриб бутун дунёни кўрамиз, ўз хонадонимиздан — жаҳонга саёҳатга чиқамиз. Бироқ жаҳон саҳнида ўзимизни кўра олаяпмизми? Ўзимизни йўқотиб қўймаймизми?...

Кизиқ. Ҳар қандай оламшумул улуг кашфиётнинг ақл бовар қилмайдиган даҳшатли томони, хунук оқибатлари бўлар экан. Баъзан бир хилги сурункали бемаъни намоишларни кўриб, одамзот илмий мўъжизага ақлан сазовор бўлган эса-да, қалбан тайёр эмас, деган ўйга борамиз. Бу кўрсатувлар туфайли ҳар биримизнинг хонадонимизда ҳар куни кўзни ўйнатадиган, дилларни яйратадиган, маънавиятимизни бойитадиган, хазин ва қувноқ кўрсатувлар билан бирга, дийдамизни қотирадиган, таъб дидимизни гаш қиладиган катта-кичик дилсиёҳликлар юз бериб туради. Уруш, қотиллик, талончилик, фаҳш, гиёҳвандлик, алдов, фириб, майпарастлик, кашандаликлар минг хил товланишларда кўз ўнгимиздан гимираб ўтиб туради. Энг наҳс ишлар, эҳтимол, қаттиқ танқид тиги остида намоиш қилингани тақдирда ҳам (аслида, алақаёқлардан оқиб келаётган, муайян ёмон мақсадларга йўналтирилган машъум ниятлар ҳукмрон!), бу жуда ёмон таъсир қилади. Айниқса, ҳали суяги қотмаган ёш-ялангларга. Шу тариқа ўта фасод иллатлар ҳаётдан саҳнага, саҳнадан ҳаётга кўчиб юргани юрган. “Тўхта!” дейдиган куч йўқ. Бугунги теледийдор — қанчалик дил жавҳари, ақл чирोगи бўлса, шунчалик “дилбузар”: ички маънавий қўпоровчиликдан иборат. Турган гап, онгли кишилар учун телевизиявий томошаларнинг бу сингари жирканч иллатлари балким, биз ўйлаганчалик жилла хавфли эмасдир. Бироқ, бу гоҳо гирт ялангоч, беҳаё намоишлардан фақат профессорлар “баҳраманда” бўлмайдикю. Ҳамма кўради. Инсоннинг табиати шундайки, у яхшилик, эзгуликдан кўра ёмон нарсаларга кўпроқ интилади. Баайни кўзга кўринмас зарра-микроблар биринчи гада нимжон кишиларни сурункали ва юқумли оғир дардларга мубтало этгани сингари, хунук ахлоқий иллатлар намоиши илал-оқибат унинг тарбиясини издан чиқазиши турган гап. Вақти-соати етганда “ваҳ!!!” деймизу, кеч бўлади.

Ойнаи жаҳоннинг ўзига хос кучли жозиб сеҳри бор. Эртаю кеч ёшларимиз, касалнинг юзига термулгандай, телевизорга михланиб ўтирганини кўрганингда, ўзингни ихтиёрий суратда жиноятга қўл ураётгандай, ўзинг ҳам кўра-била шу жиноятга шерик бўлаётганингдай туюлади. Мисқоллаб, заррама-зарра йиққан тоат-ибодатларинг, ахлоқий ўғитларинг, нондай азиз миллий турмуш тарзининг шундоқ кўз ўнгингда ботмонлаб елга учиб бораётганини кўриб туриш атрофдан қараган ки-

шига қанчалар нохуш ва аянчли. Бунинг устига, аламки, ёшларимиз бу тарзда гулдай умрини хазон қилаётган экан, ҳовли саҳнида ёки эшик олдида нақ бир таноб ер бўм-бўш, тақир яйдоқ бўлиб ётади. Унга ишлов берадиган, кўчат ўтқазадиган, экин-тикин қиладиган бир мард ўғлон йўқ. Қозон-товоққа, рўзгорга қарашиб юборадиган солиҳа қизлар, удабурон келинлар ҳам тандир ва ўчоқ бошида, сигир соғишда кўринмай қолаяпти. Улар телевизор олдида эртаю кеч “банд”.

Ишқилиб, бундай ношукурликнинг охири бахайр бўлсин. Мулкка муносабатни тубдан ўзгартириш лозим. Сочидан тирногигача сиёсийлашган собиқ тузум мулк ва мулкдорлик, сармоя ва сармоядорлик, тадбиркорлик, ташаббусни барча чоралар билан бўғди. Буларга зўр берилса, капиталистик майллар уйғонади, деб қўрқди. Миллионлаб кишиларни шундай “тарбиялаш”га эришилдики, эмиш капитализм бутун инсониятнинг гаддор душмани ва у муқаррар емирилиши лозим. Ҳолбуки, бу билан солим ақлга зид иш қилинди. Капитализм бу эркин сармоянинг равнақига, маъмур бозор иқтисодиётига, рақобатга ва тадбиркорликка кенг йўл очади. Сармоядорлик тадбиркорликка вобаста. Тўғри, бу тузум ҳам жаннат эмас. Унинг ҳам иллатлари бор. Агар қўйиб берилса, мулкка, моддий бойликка алчоқлик, ҳирс, инсон ҳуқуқларининг поймол қилиниши ва ҳоказо нобоп, номатлуб ҳодисаларга олиб келади. Ундай десак, биз тирик гувоҳи бўлган, кўкларга кўтариб мақталган сохтакор социализмнинг, ҳатто “ривожланган” социализмнинг сийнасида ҳам юқорида саналган иллатлардан ташқари, уларга қўшимча равишда, ўз маразли жароҳатлари мавжуд эканлиги ошкор бўлиб қолди. Бу муқаррар суратда ялпи шовинизм, улуг’огачилик, мутелик, улуг’давлатчилик майлларининг чуқурлашиб кетишига олиб келаркан. Тўрачилик, хўжасизлик, ўзибўларчилик, шахс ва кичик сонли халқлар ҳуқуқларининг қўпол суратда поймол қилинишига олиб келиши аён бўлди. Ҳар қандай улуг’вор гоя ҳам маънавий камолот ҳосил қилмаган тўданинг, тарбияси бузуқ кимсаларнинг қўлига тушса, бу машғум режаларга маҳкум этиши муқаррар.

Биз энди бошқа йўналишда, ўз тараққиёт йўлимизни қидириш йўлидан бораётибмиз. Тарихий, миллий ҳаёт тарзимизга мос ва қойим йўللарни излаяпмиз. Айни вақтда бугунги илгор Ғарб технологияларидан фойдаланишга интилаётибмиз. Катта кемага катта

сафар муносиб, дейдилар. Илло, катта сафарни ихтиёр этган сиз ёшлар бу сафарнинг ўзига яраша хавф-хатарлари, йўл азоблари, сув ости харсанг тошлари, гирдоблари, об-ҳаво инжиқликлари, ёқилги муаммолари ҳамда кеманинг ўзида содир бўлиши мумкин бўлган табиий, ижтимоий ва тасодифий фалокатларни олдиндан ҳисобга олмай, пухта ўрганмай иш кўрсангиз, оқибати нима билан тугашини ўзингиз биласиз. Бунинг устига, фақат сиз фарзандлар эмас, биз ота-боболарингиз ҳам бундай катта йўللardan юриб кўрмаганмиз. Бизни муқаддам, жуда нари борганда, аксарият гўлаҳлик қилиш, сув ташиш, ўтин ёриш, дастёрлик, югурдаклик сингари майда-чуйда юмушлар билан алаҳситиб келишган.

Эътибор қилаётгандирсиз, мулкка муносабат ўзгармоқда. Илгари барча фалокатлар манбаи — хусусий мулк деб таърифланган бўлса, эндиликда жамиятнинг ялпи тараққиёт омилига ҳавас пайдо қилишингизга тўғри келади. Мол-мулксиз, йўқсул, бебизоат кимса жамиятнинг иқтисодий ва маънавий қиёфасини белгилай олмайди. Мулксиз шахс заиф, қашшоқ ва ожиз одам. У на ўзига, на ўзгага, на жамиятга ёрдам қўлини чўзолмайди. Ўтмишда етти пушт ота-боболарининг насл-насабсиз, камбағал, қашшоқ аравакаш, ҳаммол, етим-есир, ожизу хор ва нотавон ўтганлиги билан нодонларча “мақтаниш”, ўзининг ялангоёқлиги туфайли катта давлат мансаби ва лавозимларидан умидвор бўлиш замони ўтиб кетди.

Тадбиркор, мулкдор, бадавлат, забардаст инсонлар бўлишга интилинг. Фақат мулк тўплаш эмас, балки уни тасарруф қилиш, қисқаси, пулни санаш, бойликни тежаш, ҳар қандай исрофгарчиликлардан тийилиш йўлларини қидиринг. Чиқитсиз ишлаб чиқариш илмини ва тадбир-тадорикларини ўрганинг. Рақобатсиз ўсиш, юксалиш, тараққиёт йўқ. Бироқ! Рақобат ўзгаларни бир умрлик бахтсизликка олиб келмаслиги лозим. Рақиб — душман дегани эмас. Фойда ёки шахсий манфаат кетидан қувиб, рақобатга берилиб кетиб, ўзингизга ўхшаган бошқа ҳамкасбларингизнинг синиши, хонавайрон бўлиши ва ҳалокатга йўлиқишидан ҳазар қилинг. Маърифатли бой-бадавлат кишилар, заводчилар, корхона эгалари, қўли гул ҳунарманд бўлишга интилинг. Давлатманд бўламан деб, мол-дунё ҳирсига гирифтор бўлманг. Атроф-муҳитни булғаш гуноҳи азим эканлиги хаёлингиздан фаромуш бўлмасин. Чунки ўз

корхонангиз, ижодхонангиз (лабораториянгиз), молхонангиз, омборхонангиз сингари, ўша атроф-муҳит: сув, осмон, ер, ўрмон, чакалакзор, балиқлар ва қушлар — барчаси сизники. Табиатни ифлослантириш билан фақат одамларнинг эмас, Худонинг қаҳрига учраш хавфидан ўзингизни сақланг, бошқаларни ҳам шунга даъват этинг. Табиатни унинг табиий гўзаллигию тароватидан маҳрум этманг. Бир мусулмон фарзанди сифатида ва, қолаверса, диний мансублигингиздан ҳам қатъий назар, — ахир, инсон боласимиз-ку! — ҳалол билан ҳаромни фарқланг. Маънавий қашшоқ, мирзақуруқ кишилар бўлиб қолишдан ҳазир бўлинг.

Бойишнинг юзлаб усул ва тадбирлари бор. Бунинг учун фақат эсли-хушли, ўткир ақл эгаси бўлишнинг ўзи кифоя эмас. Ҳаммага ҳам бой-бадавлат, бадастир, ганий бўлиш насиб этавермайди. Бой бўламан деган кишига бойишнинг ҳамма усул ва воситалари қўл келади. Шуни-си борки, мана бу насиҳат доимо ёдингизда бўлсин: Бой бўлай деб иззат-ҳурматингиздан айрилиб қолманг. Мумсик, галамис одамдан ҳамма ҳазар қилади. Гирромлик, фириб, алдов йўли билан орттирилган бойлик кишига охир-оқибатда бахтсизлик ва пушаймонлик келтиради. Давлат сўзи икки бўгиндан таркиб топган: дов — қўйилиб, басма-басига оқиб келмоқ; лат — шикаст емоқ, синмоқ. Давлат кишига оқиб келадию хонавайрон қилиб кетади. Ҳаром йўл билан мол-давлат орттириш нима? Масалан, тақрибан шундайки: ўн панжани огизга тиқиш, қабрга олиб кетилаётган ҳар бир тобут ичидаги майитнинг эгидан ҳам бир қаричдан кафан йиртиб олиб матоҳ тўплаш, қиморбозлик ёки фаҳш ишлар орқасида бировларнинг ор-номусини топташ, бозорда майда чайқовчилик, ўгирланган молларни сотиш билан бармоқни бармоққа тегизмай сал вақтда катта маблағ тўплаш мумкин. Тарозидан уриб қолиш, сутга сув қўшиш, ўтмас молни алдаб сотиш, бензин ёки керосинни кўпиртириш, пора олиш, сотилаётган молга бирга ўн ёки юз баробар ошириб нарх тайинлаб пуллаш ва бўлак йўллар билан сал вақтда чўнтакни ақчага тўлдириб юборса бўлади. Аслида, бундай минг хил фирибгарлигу қаллоблик йўли билан тўпланган пул — бойлик эмас, балки жиноятдир. Яширин, қабиҳ жиноят. Бу рўй-рост талончилик билан баробар.

Кўриб турибсиз. Сўл ёндаги қўшнингиз бор-йўғи катта дўкон қоровули. Маҳаллада ҳеч кимни назар писанд қилмайди. Бойлигидан ёрилай дейди. Уч қават-

ли иморат солиб, уйига ... лифт ўрнатган. Етти даҳани чақириб дангиллама тўй берди. Қандини урсин. Худо берган, деймиз. Йўқ. Худо бермаган. Иблиси лаъин берган. Қингир виждон, рўй-рост ўғирлик билан топган. Буни бутун маҳалла-кўй билади. Тегишли одамларнинг эса кўзи боғланган, оғзи мойланган.

Ўнг тарафдаги қўшингиз қўли гул, инсоф-диёнатли кекса муаллим. Маҳаллада ҳамманинг боласини ўқитган. Қаршингиздаги қўшни эса бутун мамлакатга таниқли зот, катта олим. Ҳурмати сарбаланд. Лекин ҳар иккалови — муаллим ва алломайи замон — мол-давлат борасида толей паст. Номлари улут, супралари қуруқ. Бошлари букик. Маҳалла аҳлидан ва ўз тақдиридан уялиб, кўзларини яшириб юришади. Худди бирон айб иш қилиб қўйишгандай. Ажабким, бу икки одамхуннинг не ҳасратда бир ойда топган моянасини бояги қоровул бир соатда топади!...

Сиз бояги ҳамсояларнинг аҳволини кўриб турибсиз. Бас, сиз ўзингизни лицей, институт, дорилфунун, ҳунар мактаби, консерваторияга эмас, сарбозорга урасиз. Бозорда носфурушлик, фаррошлик, чек сотиш, киракашлик, ҳаммоллик ёки бошқа истаган юмуш ҳам сиз учун фахрли кўринади. Чунки мана шу “касб” эгаларининг ҳар бири истаган муҳандис, дўхтир, расом, шоир, фан ёки санъат арбоби, ҳатто, яшириб нима ҳам қилдик, давлат вазирига ҳукумат томонидан белгиланган маошдан камида ўн баробардан кўп даромад қилади. Зеро, давлат кишиси “вақтбай”, бозорчи ёки саводсиз “тижоратчи” эса “ишбай” пул топади. Мўмай. Шундай бўлгач, дорилфунун ёки академия соҳиби — олимлар эмас, Бозорбойлар кўзингизга “энг ақлли зот” бўлиб кўринади.

Демоқчиманки, сиз ҳали ёшсиз. Ғўрсиз. Суягингиз қотмаган. Ҳаёт фақат бозордан иборат эмас. Катта, зиддиятли, аччиқ ҳаётни ҳидлаб кўрмагансиз. Ҳаёт қозонида қайнамагансиз. “Бозор кўрган эчкидан кўрқ”, деб бежиз айтмайдилар. Агар мечкай ва “бозор эчкиларига” айланиб қолсангиз, сиздан виқорли Арслонлар, довюрак Қоплонлар, салобатли Шерзодлар ва шижоатли Бургут ва Шунқорлар чиқмайди.

Жамиятга бозор керак. Маъмурчилик — бозор билан. Дастурхон ҳусни-таровати — бозор билан. Тирикчилик, фаровонлик — бозор билан. Оҳ, бизнинг Шарқ бозорлари! Тошкент, Самарқанд, Хива, Фаргона, Урганч, Шаҳрисабз бозорлари. Сарбозорлар.

Жамиятнинг, миллий маънавиятимизнинг ҳусни-жамоли, кўрки. Бозорига ва мазорига қараб халқнинг аҳволи руҳиясини англаш мумкин. Бу фақат ноз-неъматлар, ризқ-рўз, нону намак, ширавору зиравор, резаворгина эмас. Отанг бозор, онанг бозор деб бекорга айтмайдилар. Улугвор мақсадлар олдида турганимизда мен ёш-яланглarning кундалик турмуш икир-чикирларига ўралашиб қолишини андиша қилаётиман, холос. Демокчиман холоски: ҳар нарсанинг бозори касод бўлса бўлар, илм-фан, ҳунар, маърифатнинг бозори касод бўлмас. Ҳушёр бўлингиз, болаларим. Қўлингиздаги булбулни сассиқ попишакка алмаштириб қўйманг. Сизни бозор бус-бутун қаърига тортиб, қалбингиздаги “йилт” этган истеъдод, маърифат чечакларини сўндириб юбормасин. Майин майсаларни поймол этмасин. Мажақланган майсаларнинг яна ниш отиб кўкариши қийин кечади. Сизнинг ёшингизда бозорга кириш осон, ундан чиқиш, ваҳ-ваҳ, қийин. Ёшлигида супурги сотишга ўрганган одам, илм шоҳ-супасига кўтарилиб, академик бўлганида ҳам ўз “ёғлиқ” касбини қўмсаб, юмшоқ супурги бўлиб юрaveraди ...

Муқаддас китобимиз Қуръони карим ҳамда Ҳадиси шарифларимиз ўқишни, билимни, ҳунар эгаллашни, заҳмат чекишни, мутолаани қайта-қайта шарафлайди. Олимлар жаноби пайгамбаримиз Муҳаммад Мустафо алайҳиссаломнинг ворисларидир. Бешиқдан то қабрга-ча илм ўрганишга даъват этадилар. Бозор устимизни бут, қорнимизни тўқ қилса, илм-ирфон, маданият ва санъат иймонимизнинг бут бўлишига, пок маънавий ҳаётга, комил тарбияга мушарраф бўлишимизга кўшиш қилади. Оллоҳ таолонинг номи ва сифатлари сирларини, моддий дунёнинг жами синоати ва мўъжизалари билан боғлиқ, баний инсон ва жамиятнинг ҳолатини англатиш муаммолари, кулли табиий ва ижтимоий ҳодисаларни билиш илм-фан, техника тараққиётига вобастадир. Илм-ҳунардан баҳраманда бўлган киши камтар, камсуқум, тўқмижоз, баркамол инсондир. “Гадоям — муҳташамам” деганлар мавлоно Фузулий. Ўқимишли, билимдон, маданиятли одам билан тўпори, жоҳил, нодон, саводсиз ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Бу ёруғ дунёнинг гўзаллиги, бойлиги, бетакрор саховати илм-ҳунар пешволарининг борлиги, салмоги билан, адабиёт ва санъат аҳлининг рағбати билан белгиланади. Олим бўлсанг — олам сеники, дей-

ди халқимиз. Олим киши ўз ижодхонасидан остона ҳатлаб кўчага чиқмай туриб ҳам дунё аҳволини билиши, уни "забт" этиши мумкин. Элма-эл, юртма-юрт кезиши ҳам шарт эмас. Эҳтимол, бизнинг ганий ва боёнларимизни дунё танимас, аммо нуфузли илм соҳибларининг кашфиётлари, ихтиролари, ёзган асарлари, ёзувчи, бастакор, мусаввир, меъморларимиз яратган жонли санъат обидалари қитъалар, минтақалар, мамлакатлар оша инсонларнинг онгига ва дилига етиб боради ...

Қадрли фарзандлар. Сизнинг сафларингизда қанчадан-қанча улкан олимларимиз: Ҳабиб Абдулло, Обид Содиқ, Саъдихон Сирожиддин, Раҳматуллин, Муҳаммаджон Ўрозбоев, Иброҳим Мўмин, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдурауф Фитрат, Саййид Ризо Ализода, Ҳамид Сулаймон, Ҳадича Сулаймонова, Зулфия Умидова, атоқли давлат ва жамоат арбоблари Файзулла Хўжаев, Акмал Икром, Назир Тўрақул, Шароф Рашид ҳамда Абдулло Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Ойбек, Гафур Гулом каби адиблар, Ўрол Тансиқбоев, Чингиз Аҳмаров сингари рассомлар, Юнус Ражабий, Етим Бобожонов, Аброр Ҳидоятлов, Олим Хўжа, Шукур Бурҳон, Тамарахоним, Лутфихоним Саримсоқова сингари бастакор ва актёрлар бор. Бўлмаслиги мумкин эмас. Буларнинг кўпчилиги ўз илми ва санъати билан дунёни титратган инсонлар. Мен сизнинг қиёфангизда, рухсорингизда, чақнаган ва мулойим боқишларингизда, хатти-ҳаракат ва равиш-рафторингизда яна минглаб қўли гул муҳандислар, табиблар, зироатчилар, актёр, мусаввир, давлат ва жамоат арбоби, дипломат, сардор ва генералларни кўриб турибман. Сиз ўзингизни ўзингиз кўра олмайсиз. Аммо камина сингари мураббийларга аён ва муайянсиз. Ўзингизда ўзингизни маҳв этманг. Очиғи, жамият сизни бозорга солмоқчи, бозор ихтиёрига топшириб қўймоқчи эмас. Савдо-тижорат аҳлининг ўз чапдаст, қилин қирқ ёрган одамлари бор. Сиз ўзингизни югурдак дастёрларга хос майда-чуйда юмушлар билан банд қилиб қўйманг. Бизнинг мухлисларимиз, кўрар кўзларимиз, нури чашмонимиз, белимизнинг қуввати, шон-шавкатимиз қалдирғочлари сиз бўласиз. Нархингизни арзон сўрамангиз, шунқорлар. Юзтубан кетманг. Бир умрга армон қилиб юрманг. Тезак, Пиён бозорларига эмас, илм-ирфон кошоналарига юзланинг. Қийинчиликлардан қўрқманг. Айнан шундай моддий вазминчилик кезларида улуг инсонлар етишиб чиқадилар ва ўз халқларининг

букик қаддини ростлайдилар. Қаёқдасиз, ҳей, кичик донишмандлар, ёш олимлар, кўзим қароғлари!... Садо берингиз. Асло иштибоҳга ўрин йўқ. Сизни ўқитишга, дунё саҳнига олиб чиқишга она Ватанингиз, Ўзбекистон Президенти, Республикаси ҳукуматининг қурби ва маблағи, рағбати ва шижоати етади.

...Эътибор қилган бўлсангиз керак. Ҳовлингиз йўлаги, дарвозахона шифтида қалдирғочлар ин қурган. Ошхонангизга шундай рўпара жойда, кўзга ташланиб турадиган нуқтада. Бу йил улар тўртта жўжа очишди. Қушлар ўз жўжаларига чунонам меҳрибонки, ҳавасинг келади кишининг. Ибрат олишга, фикрлашга, ҳар қанча завқланишга арзигулик. Ўз полопонларининг атрофида гиргиттон. Болаларидан дақиқа сайин хабар олади, ташлаб кетмайди. Боқади, тарбиялайди, ташқи ганимларишум қушлардан ҳимоя қилади. Мабодо уларга мушук, олақарга, афгон қушлари таҳдид солгудай бўлса, уларни кўрди дегунча қаттиқ чирқирай бошлайди: одамларни, уй бекасини огоҳ этади. Содиқ дўстлари, яъни одамларни “дод солиб” ёрдамга чақиради. Шу заҳотиёқ онангиз, ўзингиз, ака-укаларингиз дарҳол ташқарига отилиб чиқадилар, шовқин-сурон чиқазиб, чапак чалиб қўрқитиб, ўша ялмоғимиз, нобақор ганимларни ҳайдаб юборишади ...Шу зайл, куз келиши билан қадрдон қалдирғочлар ўз оиласи: етти-саккизта боласи билан бут ҳолда узоқ иссиқ ўлкаларга учиб кетадилар. Келаси йил баҳор фаслида яна ўша ҳол: қадрдон қушлар ўз хонадонига — сизникига учиб келишади. Ҳовлингиз файз-баракага, қувончга тўлади. Фақат ўзларига бошпана изламайди, балки насл ташвиши уларни одамлар билан дўстлашишга, иноқ бўлишга ундайди. Паррандаю даррандалар ўз зоти-зурёдининг тақдири ташвишида одамлардан нажот кутадилар, уларни ҳомий, посбон, вафодор, оқибатли дўст деб биладилар.

Ҳамма одамлар ҳам, қанийди, қалдирғочлар сингари бир-бирига ва бошқаларга ибрат бўла олсайдилар. Ўша ожиз қушларчалик ҳафсала қила билсайдилар. Ўз насл-насаби, фарзандлари, ота-оналарини ёвуз кучлардан, носоглом майлардан, таҳқир ва туҳматлардан ҳимоя қилиб, кўксиларини қалқон қилсайдилар. Оилаларнинг бузилиши, никоҳсиз тугилаётган болалар, ташландиқ, қаровсиз гўдаклар, бошпанасиз қолиб, кўча сангиётганлар, гиёҳвандлар, етимхоналар сони ортиб кетмаган бўларди.

Қалдирғочлардан ибрат олсанг-чи, эй одамзот!

Ривоят борким, бир тантиқ қизалоқ ўз севгани ошиқ йигитга туҳфа тариқасида волидасининг кўксини чок қилиб, юрагини келтириб беришни талаб қилади. Йигит бундай гайри инсоний ишдан бош тортади. Аммо талаб қатъий эканини эшитгач, дардини ичига ютади, кундан-кунга ранги саргайиб, чўкиб кета бошлайди. Бун эшитган муштипар она ўз қўли билан кўксини қоқ ёриб, юрагини якка-ёлғиз ўғлининг кафтига тутди! Мотамсаро фарзанд онанинг юрагини тоғ ёнбағридан авайлаб-асраб кўтариб борар экан, йўлда бир тошга бехосдан қоқилиб йиқилади. Шунда яйдоқ тош устига отилиб кетган она юрагидан титроқ, мунгли садо чиқади:

— Болагинам, онанг ўргилсин. Ёмон йиқилмадингми? Лат емадингми? Тиззанг шилинмадими, ишқилиб?...

Оҳ, онаи зор-а. Чексиз мушфиқ ва муштипар зот. Бунчалар болажон бўлмасангиз. Фарзанд деганда жонингиз ҳам кўзингизга кўринмайди-я. Ҳадиси шарифларда “жаннат оналарнинг оёғи остидадир”, деб бежиз марҳамат қилишмаган. Оҳ, жаннатмакон оналар, қадди дол оталар. Биз ношуд фарзандларингиз умр бўйи бошимиз билан бож тўлаганимизда ҳам, Сизнинг мижжа қоқмай бешик тебратиб, бир кечалик бедорлигингиз ҳақини адо этолмаймиз.

Ривоят ва ҳаёт. Ривоят ҳаётни тўлдиради. Ҳаёт ривоятни тасдиқлайди. Оилалар, ота-оналар, фарзандлар, тақдирлар. Биров отасиз, биров онасиз, кимдир бировни ҳар иккаласидан ҳам қисган. Одамлар борки, серфарзанд. Тирноққа зор юрганлар ҳам учрайди. Тирик етимлар қанча. Ҳаёт тўкис эмас. Ҳеч қачон тўкис бўлмаган. Биз бир-биримизга тинмай бахт тилаймиз. Бахтни ҳар ким ўзгача тушунади. Кимларнингдир қорни, уст-боши бут. Шуни бахт санайди. Кимлардир енг учиде яшайди. Шу билан тўкис. Кўнгли тинч. Йигитдирсиз, қиздирсиз, сизга жиндай омад ҳам керак. Сиз ўз ота-онангизнинг жигаргўшаларисиз. Бу кам. Сиз ўз халқингиз, Ватанингиз, миллатингизнинг кўз қароғларисиз. Аммо унутманг: танбал, даққи, безори шаробхўр, гирром, фосиқ, гиёҳванд, фаҳш киши маънавий ногирон деган сўз. Унга ҳеч кимнинг кўзи учиб тургани йўқ. Ўзи учун, қорни учун яшаб, нафс гадоси бўлиб юрганлар жамият учун “ортиқча одамлардир”. Бундай нусхаларнинг бор-йўқлигидан ҳеч кимга ҳеч қандай фойда ёки зарар йўқ. Балким зарар бордир, аммо фойдаси йўқлиги аниқ. Комил инсон эса ҳамманинг жони.

Ҳали айтганимдай, замон замонга ўхшайди. Замон замонга ўхшамайди. Худди одамларнинг ўзи сингари. Ҳозир бизга қандай инсонлар керак? Ёшлар ўзларини қандай йўналишларга қараб чоғлаганлари маслаҳат кўрилади? Зироат, деҳқончилик, пахтакорлик, галлакорлик, боғдорчилик, уруғчилик, сувчилик, тупроқшунослик ўзбек учун асл азалий ота касб. Инсон зотини, жами жонзотларни ер боқар экан, таъбир жоиз бўлса “ершунослик” касби ҳеч қачон ўлмайди. Ўзбек кишиси биринчи галда бобо деҳқон тимсолида гавдаланади. Мамлакатнинг қон томири ҳисобланган савдо-тижорат, шунингдек, ҳунармандчилик, табобат ҳам аввал-аввалдан нуфузли соҳалардан саналган.

Азизлар. Ўзбеклар учун жуда сермашаққат муаммолар борки, тургунлик ва маънавий чириш даврининг худбинлиги, чеклашлари, тўсиқлари туфайли биз кексалар авлоди, эътироф этиш керакки, яқин ўтмишда бу масалани ҳал қила олмадик. Бизда замонавий ишчилар табақаси узил-кесил қарор топмади. Одамларимиз тасаввурида “ишчи” деганда муайян юмуш бажарувчи шахсни тушунилар эди. Масалан, юк ташувчи, ҳар хил қора хизматни бажарувчи маъносиди. Ҳолбуки, ҳар қандай энг замонавий мураккаб механизмларни, завод-фабрикалар, хўжалик, саноат ва ҳарбий иншоотларни ишга солувчи, тайёрасозлик, автомобилсозлик, фазогирлик дастгоҳларини юритувчи билагон, ўқимишли, малакали кишилар ишчилар бўлади. Бундай қўли гул одамларсиз фан ва техника тараққиёти ҳақида гапириш бефойда. Ривожланган Ғарб давлатларида ишчилар жамиятнинг энг нуфузли, ҳурматга лойиқ, яхши таъминланган мутахассислари ҳисобланади. Армияни сарбозсиз, илм-фанни олимсиз, қишлоқ хўжалигини деҳқонсиз, саноатни эса ишчисиз тасаввур қилиш қийин. Шунинг учун агар биз мамлакатимизни дунёнинг ривожланган давлатлари қаторида кўришни истар эканмиз, аввало, ишчи деган номга муносиб сайқал беришимиз, унинг мавқеини кўтаришимиз, турмуши, маиший аҳволини тубдан яхшилашимиз даркор. Республикамизда ёшлар орасида малакали ишчилар сонини мутгасил ўстириб бориш энг бирламчи вазифалардан. Тийрак ва зийрак ёшларимиз тез орада буни англаб етиб, етакчи замонавий, қудратли иншоотларда ишчи мақомида ўз ўринларини эгалламас экан, ўз иқтисодий ва техникавий мавқеларимизни бошқаларга бўшатиб беришга мажбур бўламиз. Жон фарзандлар, тушунишингиз ке-

ракки, йил сайин ортиб борадиган саноат корхоналарининг тақдири, демак, саноатни миллий мутахассислар билан таъминлашдек ута муҳим муаммони, ниҳоят ҳақ қилиш сизнинг иродангиз, хоҳиш-истагингиз ва онгингизга чамбарчас боғлиқ. Ўз ризқ-рўзингиз, истиқболингиз ва салоҳиятингизни бошқаларга бериб қўйманг. Ўзингизни саноатга сафарбар этинг. Ишлаб чиқаришда Истиқлол тақдирини ўз қўлингизга олинг. Ўзбеклар машинасозлик, кончилик, йирик саноат ишлаб чиқаришининг огир меҳнатига дош беролмайди, тайёр маҳсулотни олиб сотарчиликдан, майда чайқовчиликдан бошқа юмушга ярамайди, улардан фақат молбоқар, “хлопкораб” (пахтақул), қора “холоп” чиқиши мумкин, деган чидаб бўлмас таънаю дашномлар туҳмат эканини намоиш этинг. Бундай маломатлардан халқингизни қутқазинг.

Фан чўққиларини эгалланг. Мамлакатимиз олтин, нефт, уран, кўмир, газ, мармар, волфрам ва бошқа юзлаб қазилма бойликларга эга. Уларни кенг миқёсларда ишга солиш, бу бойликларга тўла эғалик қилиш учун ёқилги, кон, кимё муҳандислари ихтисосликларига юзланинг. Риёзиёт (математика), назарий механика, кенг тармоқли техника ихтисосликлари, айниқса, ядро физикаси. Қуёш физикаси, метеорология, сейсмология, биринчи навбатда кибернетика, фазогирлик, компьютершунослик фанларини чуқур эгалланг. Буларсиз биз бошқа давлатларга қарам бўлиб қолаверамиз. Ғарб технологиясига кенг йўл очиш, уни ўз лабораторияларимизда жорий этиш ва ривожлантириш, янги-янги илмий кашфиёт ва ихтиролар яратиш учун устивор (фундаментал) фанлар тараққиётига имтиёз беришимиз лозим. Тоқим илмий тараққиётда биз фаол “истеъмолчи” эмас, фаол бунёдкорлик мақомини қўлга киритайлик.

Энг янги илмий-техникавий тафаккур маҳсулотини, энг янги технологияни, замонавий асбоб-ускуна ва жиҳозларни бизга на кечаги “улуг оғалар”, на сахий “Сэм амаки” ва на бошқа бирон давлат бермайди. Бизим сингари анойи эмас улар. Энг сахий ва хайрихоҳ хорижий давлатлар ҳам ўзларининг ўн йиллар муқаддам оёқдан қолган ашёлари ва фан-техника маҳсулотларини бизга сотади, Тилло баҳосида. Нақд ақчага. Шуниси борки, уларнинг кўпчилик эски матоҳлари ҳам биз учун том маънода янгидир. Буёғи ўзимизда қолган. Агар қўлга киритилган ва сотиб олинаётган асбоб-

ускуналарни билиб ишга солсак, замонавий, техникавий “девларни” жиловлай билсак, янги ва энг янги илмий-техникавий тафаккур намуналарини бера олсак, марра бизники. ХХI аср биз учун олга сакрашни таъминлаши мумкин. Ушанда товушдан тез учадиган тайёралар, янги космик учиш аппаратлари, радио-техника ашёлари яшаш, лаҳзанинг бир неча юз минглаб улушлари ичида кечадиган жараёнларни илгаш имкониятига эга бўламиз.

Мен сизга, азиз болажонлар, ХХI аср бўсағасида насихат қилиб қўйиш зарурати туғилгани учун эмас, балки мамлакат тақдири учун ўта масъулиятли шу кунларда сукут сақлашнинг иложи қолмагани боис мурожаат этмакдаман. Пок виждонли бирон киши бундай вақтда жим қололмайди. Зеро, ҳозир ўтган довругли ва фожиаларга тўлиб-тошган асрларнинг чўққиларидан кўра бостириб келаётган янги аср пойидан туриб тафаккур қилмоғимиз, унинг мисли кўрилмаган чўққиларига ўзимизни руҳан тайёрламоғимиз даркор. Илоё янги ХХI аср башарият, барча турк қавмлари, бизнинг ялангтуш ўзбегимиз учун ҳам қутлуг бўлғай.

БОЙБЎТА ДЎСТҚОРАЕВ

ЖАДИДЛАР МАФКУРАСИ

Аудиторияга қоматини тик тутган, хушбичим, ўзига ярашган костюм-шим, устидан юпқа қавилган беқасам тўн кийган, оёғида замонавий туфли, бўйнида чиройли галстути, кўзида тилла гардишли кўзойнаги бор, калта мўйлов қўйган, мош ранг дўпшили киши виқор билан кириб келди. Минбар ёнидаги столга Туркистон ва Қримда, Қозон, Петербург, Боку, Астрахан, Истанбул шаҳарларида чиққан газеталар, китобларни оҳиста қўйди. Аудиториядагиларга бир қўр кўз ташлаб олгач, хушкалом ўзбек тилида равон гапира бошлади. У истиқлол, эрк, миллат, ватан, маърифат, тараққиёт каби мураккаб ижтимоий тушунчаларни англатувчи сўзларни соддагина қилиб тушунтирарди. Гап орасида ўзи келтирган газета ва китоблардан иқтибослар келтирар, нутқида ора-сира усмонлича, татарча, озарбайжонча сўзлар ҳам учраб қоларди. Муаллим ўзи гапираётган орзу ва аъмолларига шу даражада қаттиқ ишонардикки, талабалар унинг гапларини кичрик қоқмай завқ-шавқ билан тинглашарди ...

Бу биз ҳаёлимизда тасаввур қилган жадид муаллимнинг ташқи қиёфаси. Дарвоқе, аслида уларнинг зоҳири шундай бўлган. Фикримизни Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз” романида тасвирланган жадид Шарафиддин Хўжаев тимсоли ҳам тасдиқлайди. Унинг қиёфаси Мирёқуб тилидан баён этилади: “Вагонимизда янги нусха Тошкент тўпписи кийган, сочини бир энликкина ўстирган, пўрим кийимли бир одам пайдо бўлди. Калтагина, чиройли мўйлови бор... Оқ юзли. Ўзи ҳам чиройлик. Жуда олифта қадам қўяди... Танишиб олдик. Тошкентлик савдогар. Финляндияга бораётир эмиш”. Бу жадид савдогарининг ташқи кўриниши. Жадид муаллимнинг ҳам, жадид савдогарининг ҳам ташқи қиёфасида умумийлик мавжуд: ўта замонавий кийиниш, маданиятлик. Уларнинг ботинида-чи? Туркистон жадидларининг отаси ҳисобланган Маҳмудхўжа

Бехбудий 1913 йилда ёзган “Икки эмас, тўрт тил лозим” сарлавҳали мақоласида ҳар бир туркистонлик камида тўрт тилни билиши лозим, деган гоёни ўртага ташлаганди, яъни: она тилини, турклар тожик-форс, тожиклар туркийни, араб, рус тилларини. Имкони бўлса, фаранг (француз) тилини ҳам. Тасаввур қилайлик, тўрт ёки беш тилни билган кишининг интеллектуал савияси, дунёқараши, ички маданияти паст бўлиши мумкинми? Бизнингча, йўқ. Демак, жаҳидлар XX асрнинг комил инсони бўлишни мақсад қилиб қўйганлар.

Биз жаҳидлар мафкураси ҳақида ёзишдан олдин гапни жаҳидларнинг инсон қандай бўлиши керак, деган қарашларига оид фикрларидан бошладик. Бунинг боиси бор, албатта. Негаки, ҳар қандай таълимот, концепциянинг марказида, агар у муайян ижтимоий аҳамиятга эга бўлса, инсон туради. Аниқроғи, барча таълимот ва концепциялар инсонга қаратилган бўлади. Бу концепция ва таълимот инсон воситасида, унинг куч-ғайрати билан амалга ошириливи кўзда тутилган бўлади. Шу жиҳатдан қараганда, жаҳидлар мафкурасида инсон концепцияси масаласи муҳим ўрин эгаллаши табиийдир. Чунки жаҳидлар инсонларни бахтли қилиш мақсадини қўйганлар. Инсониятни синфларга ажратиб ташлаб, фақат бир синфни бахтли қилиш мақсадини қўйган, бир синфнинггина инсондек яшашга ҳуқуқи бор, деган даъво билан чикувчи социал-демократлардан, тўғрироғи, болшовийлардан фарқли ўлароқ, жаҳидлар барча инсонларни бахтли, фаровон, тинч-тотув ҳаётга бошлаб бормоқчи бўдилар. Бу уларнинг орзу-истаги, мақсади эди. Шу боис ҳам жаҳидлар мафкураси ҳамон ўзининг жозибасини йўқотган эмас.

Мафкура нима? У қандай унсурлардан ташкил топади? Нима учун инсониятга, жамиятга мафкура керак? Бу саволларга жавоб бериш бир қараганда, жуда осондек туюлади. Аслида, “мафкура” атамаси нима экани, унинг қандай унсурлардан ташкил топишини аниқ ва ёрқин англатиш анча мураккаб вазифадир. Чунки мафкура ҳамиша муайян жамият билан боғлиқ, муайян мафкура доимо муайян жамиятнинг бағрида, “хужайра”сида, “томири”да юзага келади. Мафкура муайян жамиятдаги сиёсатдан тортиб халқ урф-одатлари, расм-русумлари, ўтмишга, аجدодларга бўлган муносабатигача маълум даражада боғланган бўлади ва шу муносабатларда зуҳур этади. Шу боис мафкура ўзини юзага келтирган жамиятнинг яшашини, барқарор бўлишини,

мустаҳкамланишини, тараққий топишини таъминлашга хизмат қилади. Буни янада очиқроқ тушуниш учун содда, жўнроқ мисоллар ҳам келтириш мумкин.

Аслида, “мафкура” атамаси “фикр”, яъни “идея” демакдир. Идея эса “идеал” сўзидан келиб чиққан. “Идеал” грекча “тасаввур” деган маънони англатади. “Ижтимоий идеал бирон-бир социал группанинг интилишини ва фаолиятининг олий мақсади бўлиши энг мукаммал ижтимоий тузум ҳақида унинг иқтисодий ва сиёсий манфаатларига мувофиқ келадиган тасаввур”. (“Философия лугати”. Т., 1976, 168-бет). Ижтимоий идеал бўлганидек, ҳар бир шахснинг, тоифанинг, гуруҳнинг, қатламнинг, синфнинг ҳам ўз идеали бўлиши мумкин. Идеология, яъни мафкура ҳақида бундай деб бўлмайди. Шахснинг мафкураси бор деб бўлмайди. Шунингдек, айрим қатлам ёки тоифанинг ҳам мафкураси бўлиши қийин. Демак, мафкура (идеология) анча ижтимоийлашган бўлади. Бу унинг муайян тизимга хос белгиларга эга бўлиши билан ҳам изоҳланади. Идеология — бу “қарашлар ва идеялар, яъни сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, эстетик, диний, философик қарашлар ва идеялар системаси. Идеология устқурманинг бир қисми бўлиб, шу тарзида пировард ҳисобда иқтисодий муносабатларни акс эттиради”. (“Философия лугати”, 172-бет).

Шундай савол тугилади: “Жадидларда ҳам мафкура бўлганми? Агар “ҳа” деган жавоб берилса, унда уларнинг бир тизим шаклига кирган ҳуқуқий, ахлоқий, эстетик, диний, фалсафий қарашлари ва идеялари бўлган экан-да! Барибир, “Ҳа, бўлган” дея жавоб бера оламиз. Негаки, жадидлар XX асрнинг бошларида сиёсий оқим сифатида шаклланиб улгуришганди. Шунинг учун ҳам жадидларнинг бир тизим шаклига кирган мафкуралари юзага келган. Жадидлар мафкураси уларнинг сиёсий қарашларида, дастурларида, адабиётида, матбуотида, санъатида, умуман олганда, мафкура нимаики нарсада зоҳир бўлиши мумкин экан, ўшаларда намоён бўлганди. Тўғри, бунда бир тарихий воқеликни ҳам ҳисобга олишимиз лозим. Яъни жадидлар Туркистонда тарих саҳнасига чиққанда бу қадимий ва навқирон ўлка Русия империясининг колониясига айланган, маҳаллий аҳоли мустабидлик зулми остида эзилмоқда эди.

Туркистонни забт этган босқинчилар ўлкада ҳукмрон мафкураларини ҳам ўрнатишга жон-жаҳди билан киришгандилар. Улар ўрнатмоқчи бўлган мафкура

ҳукмрон мафкура бўлганидан, босқинчи миллат қулида эканидан мамлакатдаги бутун воситалар унга хизмат қилиши табиий эди. Босқинчилар мафкурасининг туб мақсади босиб олган ерларида абадий қолиш, маҳаллий аҳолини тилидан, динидан, ватанидан, умуман олганда, жамики ўзлигидан мосуво этиш эди.

Шу боис улар Туркистонни босиб олган заҳотиёқ уни Русия салтанатининг ажралмас бир қисми, бошқа талай губерниялари қатори бир губернияси дея эълон қилишади. Бу машъум ниятларини туркистонликлар онгига ҳам сингдиришга уриндилар. 1872 йили Москвада чиққан бир китобнинг номи “Русская земля Самарканд” (“Рус ери Самарқанд”) деб аталганди. “Русский Туркестан” (“Рус Туркистони”) деган ном эса, ўлкада чиққан газетанинг номинигина эмас, балки унинг кимга тегишли эканлигини ҳам англадиб туриши керак бўлган ибора эди.

Мустабидлар фармойишларида, матбуот саҳифаларида туркистонликлар миясига “Русия фуқароси, оқ пошшонинг қулваччалари” эканликларини сингдиришга интилдилар. Энди ҳар бир туркистонликнинг ватани Туркистон эмас, балки Русия деган тушунча шуурга абадул-абад муҳрланиши лозим эди. Фақат шуур эмас, мустабидлар маҳаллий миллат ёшларининг қалбини ҳам эгаллашга ҳаракат қилишарди. Шу мақсадда ўлкада рус-тузем мактаблари ташкил қилинди. Унинг дастлабкилари 1874 йили Чимкентда, Панжикентда, сўнг бошқа шаҳарларда ташкил қилинди. Бу мактаб ерли аҳоли тилини, дилини тушунмайдиган мустабидларнинг ўлкани идора қилишларида уларга кўмаклашиши лозим бўлган хизматчиларни (тилмочларни, приказчик-гумашта сингариларни) тайёрлаб чиқариши мўлжалланган эди. Муҳими, маҳаллий ёшларда рус ҳукмронлигига кўникиш иммунитетини ҳосил қилиш эди. Рус-тузем мактабларидан кўзланган асосий мақсад ҳам шу эди. Аслида, босқинчилар орасида атиги 4 синфдан иборат бўлган рус-тузем мактабини ҳам очишга қаршилар кўп эди. Уларнинг фикрича, энг яхши усул — маҳаллий аҳолини жаҳолатда сақлаш, унинг кўзини очмаслик. Чунки “кўзи очилса”, эркни, истиқлолни орзу қилиб қолиши мумкин. Шунинг ҳам айтиш керакки, ўтган аср охирига келиб шундай катта бир воқеа содир бўлдики, мустабидлар бу фикрини ўзгартиришга мажбур бўлдилар. Бу воқеа 1898 йил май ойида содир бўлган Дукчи эшон қўзғолони эди.

Мустабидларнинг назарида “саводсиз, маданиятсиз” бўлган бир девонасифат эшоннинг кетидан минглаб оми, жоҳил кишиларнинг эргашиб, эрк, истиқлол учун қурол кўтариб чиқишлари уларни довдиратиб қўйди. Босқинчиларнинг кўзига жоҳил оломон ўқиган, оқ-қорани таниган курашчилардан кўра минг чандон хавфли, даҳшатлироқ бўлиб кўринди. Мана шу воқеа мустабидларни рус-гузем мактабларини кўпайтиришга, катта ёшдаги аҳолини ҳам рус тилига ўргатувчи кечки курсларни кенгайтиришга мажбур этганди. Ҳар қалай, мустабидлар қўлида ҳукумат машинаси, армия, жандармерия, охранка, булардан ташқари, сонсиз “доносчи”лар бор эди.

Маккор мустабидлар ўлка аҳолисини иккига бўлиб ташлаш сиёсатини юргизишда ҳам устаси фаранг эди. Маҳаллий аҳоли ичидан ўзларига хизмат қилувчиларни топишиб, уларни қуйи ва ўрта ҳокимият муассасаларига тортишар, Русия салтанатига садоқат билан хизмат қилувчиларни мукофотлашар, буни “Туркестанские ведомости”, “Туркистон вилоятининг газети”да катта шрифтлар билан эълон қилишиб, сўнг мукофотларни тантанали топшириш маросими ўтказилар, бу “издиҳом” “оқ пошшо”ни, Русия империясини, мустабидларни улуглаш маросимига айланиб кетарди.

Босқинчилар ўзларига бўйсунгиси келмаган ёки уларга ялтоқлик қилишдан ор қилувчи шахсларни, ёҳуд кўнглида озгина бўлса-да, Русия салтанати қудратига шубҳа билан қаровчиларни эса шафқатсиз жазоларди. Бу усул мустабидлар мафкурасининг моҳиятини белгилаганди. Айни пайтда, маҳаллий аҳолининг эътиқодини, иймонини ҳам ўзига тобе қилиш мақсадида Русияда 1869 йили Миссионерлар жамияти ташкил қилинганди. Унинг вазифаси Русия салтанати босиб олган ўлкалар халқларини насоро (христиан) динига киришни тарғиб этишдан иборат эди. Нафсиламрини айтганда, ярим асрга яқин муддат ичида ҳам Туркистонда миссионерлар жамияти деярли ҳеч нарсага эришолмади. Ҳолбуки, унга тажрибали ва маккор Н.Остроумов (Тошкент ўқитувчилар семинарияси директори ва “Туркистон вилоятининг газети”га 1883-1917 йиллар муҳаррирлик қилган шахс) бошчилик қилганди.

Кўринадики, жадидлар мана шундай огир бир ҳолатда юртдошлари орасида мафкураларини тарғиб этишга мажбур бўлдилар. Уларнинг мафкураси мустабидлар

мафкураси, яъни ҳукмрон мафкура тазйиқи остида иш кўришга тўғри келди, шу боис бу иккала мафкура орасида муттасил кескин кураш борди, у гоҳ ошкора, гоҳ яширин тус оларди. Буни ҳисобга олган жадидлар ўзларининг бош гоёси — Ватанларининг эрки, озодлиги учун курашга очиқчасига даъват этишолмаса-да, турли йўллар билан уни озод ва обод кўриш ниятларини рўёбга чиқаришга бор имкониятлари билан интилардилар. Улар XIX аср ўрталарида Туркистондаги хон ва амирларнинг ўзаро низога берилишиб, мол-мулк, давлат, обрў талашиб, Ватанни қўлдан чиқарганларини ҳечам кечиролмаганлар.

Атоқли адиб Абдулла Қодирий жадидлар гоёси акс этган ўзининг “Ўтган кунлар” романида азиз ва мўътабар мамлакатни босқинчиларнинг ифлос оёғи остида топталишига йўл қўйган хон, амалдорлар, борингки, кимки бунда айбдор бўлса, барчасини маънавий “суд” қилишга уринган. Романнинг бош тимсолларидан Юсуфбек ҳожи ўғли Отабек билан бўлган суҳбатда ўз даври ҳукмдорлари, амалдорлари ҳақида алам билан гапираркан, уларнинг авлодлар олдида кечирилмас гуноҳ қилишларини башорат қилиб шундай дейди (суҳбат рус босқини арафасида бўлган): “Мен кўб умримни шу юртнинг тинчлиги ва фуқаронинг оёйиши учун сарф қилиб, ўзимга азобдан бошқа ҳеч бир қаноат ҳосил қилолмадим. Иттифоқни не эл эканини билмаган, ёлғиз ўз манфаати шахсияси йўлида бир-бирини еб, ичкан мансабпараст, дунёпараст ва шуҳратпараст муттаҳамлар Туркистон тупрогидан йўқолмай туриб, бизнинг одам бўлишимизга ақлим етмай қолди. Биз шу ҳолда кетадирган, бир-биримизнинг тегимизга сув қуядирган бўлсақ яқиндирки, ўрус истибдоди ўзининг ифлос оёғи билан Туркистонимизни булғатар ва биз бўлсақ ўз қўлимиз билан келгуси наслимизнинг бўйнига ўрус бўйиндиригини кийдирган бўлармиз. Ўз наслини ўз қўли билан кофир қўлига тутқин қилиб топширгучи — биз кўр ва ақлсиз оталарга худонинг лаънати тушар, ўғлим! Боболарнинг муқаддас гавдаси мадфун Туркистонимизни тўнғузхона қилишга ҳозирланган биз итлар яратғувчининг қаҳрига албатта йўлиқармиз! Темур Кўрагон каби доҳийларнинг, Мирзо Бобур каби фотиҳларнинг, Форобий, Улугбек ва Али Сино каби олимларнинг ўсиб-ўнган ва нашъу намо қилганлари бир ўлкани ҳалокат чуқурига қараб судрагучи албатта тангрининг қаҳрига сазовор-

дир, углим! Гуноҳсиз бечораларни бугизлаб, болаларини етим, хоналарини вайрон қилгучи золимлар — қуртлар ва қушлар, ердан ўсиб чиққан гиёҳлар қаргишига нишонадир, ўғлим!...”

Бу гаплар романнинг 1926 йилги нашридан олинди. Болшовойлар ҳокимиятда мустаҳкамланиб, аждаҳодек ҳамма нарсани комига тортмоқчи бўлган пайтда айтилган бу гаплар. Ўйлаш мумкинки, гап фақат “ўрус истибдодининг ифлос оёғи” устида бормаётгандир? Гап чор мустабидчиларидан ҳам маккор ва ёвуз бўлган рус болшовойлари тўғрисида ҳам кетаётган бўлиши мумкин. Муҳими, бу ерда гап “жало Ватан”, яъни “йўқотилган Ватан” тўғрисида боряпти. Ҳамма нарсанинг қадри уни йўқотганда билинади. Ватанни йўқотгандан сўнг унинг қадри юз чандон, минг чандон билинади. Киши Ватанини йўқотгандан сўнггина унинг қадрини тўла англаб етиши мумкин. Жаҳид Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий 1916 йили Ватан ҳақида худди шу ҳақиқатни англаб етганини сўнгсиз бир пушаймон билан айтади:

Ватан, Ватан дер эдилар, на дер эрдим билмай ани,
Энди билсам Ватан эркон бу танларинг ширин жони,
Бир жон эмас, эй суйгули, томирларинг қони Ватан,
Сенсан, бале, билангара жонларни жонони Ватан!”

Кўрамизки, жаҳидлар қарашида илк бор ватанпарварлик тушунчаси замонавий маънода ифода этганди. Бунинг бойси маълум, албатта. Туркистонда жаҳидлар миллий-озодлик кураши жараёнида юзага келган сиёсий оқим бўлганидан уларнинг мафкурасида ватанпарварлик, миллатпарварлик, маърифатпарварлик, тараққийпарварлик каби ғоялар етакчилик қилди. Мустабидлик исканжасига тушиб қолган ўлкани озод қилиш вазифасини жаҳидлар ҳамма нарсадан юқори қўйдилар. Ватан тушунчаси жаҳидларда ислом оламида англаб келинган мазмундан тамомила янги хусусият касб этганди. Ватан, жаҳидлар қарашида, бу мустабидлик исканжасига тушиб қолган Туркистон, киндик қони тўкилган муқаддас ер. Шу боис уни мустабидлик занжирларидан озод этиш ҳар бир туркистонлиkning фарзандлик бурчидир. Мана шу ғояни жаҳидлар ёш авлодга она сути билан сингдиришга ҳаракат қилдилар. Жаҳидлар имкони бўлган жойда ёшларга Ватани Русия

* Ҳамза, Мукамал асарлар тўплами. 2- жид. Т., 1980, 79-бет.

эмас, Туркистон эканини англатишга уринишарди. Туркистон жадидларининг кўзга кўринган намояндаси Мунаввар қори мактаб ўқувчилари учун чиқарилган китобида шундай деб ёзишга журъат этолганди: “Бизнинг Ватанимиз — Туркистон мамлакати ва ҳукуматимиз Русия ҳукуматиدير”.*

“Туркистон мамлакати” деб аталмиш диёр мисли жаннат, тупроғи олтинга тенг, балки олтиндан ҳам қимматлироқдир. Шундай диёрни нега хор қилиб қўйдик? Уни кимларнинг қўлига топшириб қўйдик? Беҳисоб бойликларидан кимлар сурбетларча баҳраманда бўлмоқда? Ана шу изтиробли ўйлар жадидларга тинчлик бермайди. Ниҳон (Ҳамза) буни надомат билан шеърга солади:

Огла, огла Ниҳоний, кеча бўлди кундузлар,
Фалақда кўринмаюр маҳтоб ила юлдузлар,
Ватанга молик бўлди энг муттаҳам тунгизлар,
Оёғ остида қолди неча сендек дилсўзлар!

Ватанга эгалик, яъни хўжайинлик қилишни “энг муттаҳам тунгизлар” қўлига топшириб қўйган кишининг “дилсўз” — “юраги куйиши” табиийдир. “Туркистон жадидларининг отаси” деган фахрли ном қозонган муфти Маҳмудхўжа Беҳбудий 1914 йили табаррук жойлар зиёрати юзасидан “Ойна” журналида эълон қилган “Саёҳат хотиралари”да бир яҳудий тилидан она Туркистон — она Ватан ҳақида шундай сўзларни айттиради: “Туркистон эски дунёнинг Амри-косидур. Пахта, маъдан, галла, хулоса, ҳар нимарса бор. Туркистон олтиндур. Агарда Русия ҳукумати монё бўлмаса, барча мулкимни сотиб, пулига Туркистондан ер олиб, деҳқонлик этардим. Олтин бериб, ер олиб, сўнгра олмос кўтарар эдим. Аммо, на чора, Русия қонуни биз, яҳудийларни қисар...”**

Беҳбудий ҳазратларининг Ватан ҳақида ёзганлари ҳозирги кунда ҳам ўз қимматини йўқотган эмас. Ватанни сотиш, ундан кечиш мумкин эмас, дейди. Унинг бу сўзларини Ватан ҳақида ёзилган асарларга бош сарлавҳа қилиш мумкин. Унинг 1914 йили ёзган ўша ёниқ сўзлари мана: Қуддус шаҳридаги “калисонинг олдинда тошкандлик ёш аттор бор эканки, ҳожи ва

* “Адиби соний”. Ношир ва муҳаррири Мунаввар қори ибн Абдурашид-хон. Тошкент, 4-табъ. 1914, 12-бет.

** Маҳмудхўжа Беҳбудий. Танланган асарлар. Т., 1997, 68-бет.

завворлар (зиёратчилар) олатургон нимарсалар сотадур. Дукониға бир оз ўлтурдук. Мамлакатдан сўради. Қўлиға бир нусха “Ойна” ва “Туркистон харитаси”ни бердим. Аҳли савод экан. Тошканд шаҳрини кўрсатдим. Беихтиёр харита устиндаги Тошкандни ўпуб, кўзига суртди. (Ўуббул ватани мин ал иймон). Хусусан, Ватан ва аҳли диёрни(нг) қадри мусофиратга маълум бўлур. Ҳақиқатан, Ватан муқаддасдур. Қадрини билмоқ керак. Сотмасга ва ўлгунча айрилмасга керақдур”. (“Танланган асарлар”, 132-бет).

Табиийки, ҳар ким ўз ватанининг гуллаб-яшнашини орзу қилади. Жаҳидларнинг ватанпарварлик ғоясида ҳам бу ёрқин кўринади. Олтиндан қиммат, сотилмас ва кечиб бўлмас Ватанни энг аввало озод ва эркин кўриш, унинг обод ва фаровон бўлишини орзу қилиш туркистонлик жаҳидларнинг мақсади, бош омоли бўлган. Буларни, шубҳасиз, шу Ватанда яшовчилар, яъни Ватаннинг ҳақиқий эгалари амалга оширишлари керак. Буларни Туркистонда XX асрга келиб жамлаган ҳолда “миллат” истилоҳи (термини) билан атай бошлаганлар.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, XIX асрнинг охири, XX асрнинг бошларига келиб дунё халқлари деярли икки гуруҳга бўлинди: маҳкум, мазлум миллатлар ва ҳоким, мустабид миллатлар. Тараққиётда орқада қолган, ўрта асрлар жаҳолати ботқоғида қолиб кетган давлатлар тараққий топган мамлакатларнинг колониясига айланди. Мустабидлик занжирига тушиб қолган мамлакатлар халқлари эрк, истиқлолни қайта қўлга киритиш йўлини излай бошладилар. Улар яхлит, жипс бир миллат тарзида бирлашсаларгина бундай орзуларига эришиш мумкинлигини англаб етдилар. Натижада, XX асрга келиб “миллат” тушунчаси, “миллат” категорияси ижтимоий ҳаётнинг юзасига қалқиб чиқди. “Миллий уйғониш”, “миллий ғурур”, “миллий ифтихор” деган атамалар юзага келди. Эрк, истиқлол йўлида “миллат” атамаси қаторида мазҳабдошлик, диндошлик тушунчалари ҳам сиёсий тус ола борди. Мустабид мамлакатлар ҳукмдорлари ҳам миллий зулм исканжасига тушган халқларни итоатда тутиш учун ўз миллатдошларининг онгига уларнинг “устун миллат” эканликларини, шунинг учун бошқа халқлар, миллатлар устидан ҳукмронлик қилишга “ҳақ”лари борлигини сингдирмоқчи бўлдилар. Оқибатда, “улуғ миллат”, “орий миллат” деган ясама сифатлашлар ҳам пайдо бўлди. Миллатчилик, шовинизмдан тортиб национал-фашизмгача бўлган сал-

бий кўринишлар юзага келди. XIX аср охири, XX аср бошларига келиб миллий-озодлик кураши янгича мазмун ва моҳият касб этди.

Туркистон жадиidlари мафкурасида “миллий гурур”, “миллий шаън”, “миллий уйғониш”, “миллат-парастлик” каби янгича мазмундаги тушунчалар қарор топди. Жаид зиелилари эрк, истиқлолга эришиш учун миллий онгни ўстириш зарурлигини пайқадилар. Шу орқали миллий уйғониш ясамоқчи бўдилар. Миллий онгни ўстириш эса, том маънода инсоннинг онгини янгилаш билан баробар эди. Бу бир узлуксиз жараён бўлиб, унинг бир қанча босқичлари мавжуд эди.

Энг аввало, янги авлодга замонавий таълим ва тарбия бериш масаласи юзага чиқди. Ёш авлодга шундай таълим ва тарбия бериш керакки, Ватан ва миллат учун қайғурадиган, лозим бўлса жонини ҳам аямайдиган бўлсин. Бунинг устига, уларда миллий гурур, миллий шаън туйғуси юксак бўлсин. Ана шундагина ҳақиқий миллат фарзандларини вояга етказиш мумкин. Дарвоқе, бунга мустабидлар, уларнинг сиёсати, мафкураси йўл берармикан? Ахир, улар миллат болаларининг қалби ва шуурини эгаллашга уринмоқдалар-ку! Рус-тузем мактабларида ўқитиш, матбуот саҳифалари орқали ўз мафкураларини уларнинг онгига сингдириш учун ҳаракат, ўрни келганда қурол ўқталиб, дуқ-пўписа, ўрни билан юмшоқ гапириш, яъни “калтак ва ҳолва” сиёсатини ўтказиш мустабидларнинг севган усули-ку! Улар “руслаштириш” учун ҳеч қандай усулдан, йўлдан тойишмайди. Керак бўлса, бутун миллатни бадном қилиш: уни жоҳилликда, маданиятсизликда, ваҳшийликда айблаш; ҳатто қурол кучи билан босиб олганларини “унутишиб”, бир-бири билан қирпичоқ бўлаётган маҳаллий халққа раҳми келганидан император ҳазратлари ҳеч кераги бўлмаса-да, Туркистонга киришга “мажбур” бўлди, бу билан юксак “инсонийлик” кўрсатди, деб жар солишдан ҳам қайтмаслик кабилар... Чунончи, 1898 йилги Андижон қўзғолони бостирилгандан сўнг Туркистон генерал-губернатори С.М.Духовской ўлкани айланади. У Самарқандда 13 августда мусулмонлар олдида сўзлаган пўписаомуз маърузасида шундай деганди: “Бизнинг русия подшоҳ импературимиз на Самарқанд ва на бўлак шаҳарларга муҳтож эмас, зероки, онга тобеъ мамлакатлар бул Туркистон вилоятидан бошқа кўб васеъ ва давлатликдур ва лекин худои таоло иродаси бирлан Туркистон вилояти ҳам

баланд даражадаги ободлиғни кўрмак учун бул вилоят улуг Русия мамлакатига қўшулгондур. Худои таолонинг хоҳишига мухолифатчилик қилмоққа ҳеч кимни қудрати йўқ ва бизнинг подшоҳимиз худованди каримнинг иродасига мувофиқ бул Туркистон вилоятида ҳукмронлиқ қилмоқнинг оғирлиқини ўз гарданига олибдурлар ва бул ваҳҳдин мусулмония фуқаролари ўзлари мазкур оғир ишни подшоҳ импературимизга енгил қилмоққа сазий ва тараддуд қилсалар керак, яъни ўзларида тартиб ва тинчлиқни тутиб ва бул вақтга кераклик ва фойдалиқ илмларни ривож қилдуруб мусулмония фуқаролар ўзларига ҳам кўб манфаат келтирмоқлари лозимдур. Янадин кўб йилда ўтса керак, бул кунларда оналарини эмиб турган болалар болиғ бўлуб ва ондин кейин оқсоқоллиқ қари ёшга етадур ва ўшал вақтларда набиралар ўз ота-боболарининг яхши насиҳат ва тартибларини кўнгилларига олиб ва ҳам тинчлик ва офиятмандлиқни кўруб, миннардорчилик этадурлар...” (“Туркистон вилоятининг газети”, 1898 йил, 13 октябрь).

Сурбетликни қаранг-а! Русия императорларининг Самарқанд ва бошқа шаҳарларга муҳтожлиғи йўқ, фақат, бу ерлар ҳам олий даражада обод бўлсин деган “марҳамат” билан забт этилган эмиш! Туркистон улқасини бошқаришдек оғир ишни подшо ўз зиммасига олиб “инсонийлик” қилган эмиш! Бундан ортиқ сурбетлик бўлиши мумкинми?! Туркистон олий даражада обод бўлсин деган “инсонийлик” билангина уни бошқаришдек “оғир иш”ни зиммасига олган подшо ўзига “бош оғриғи бўлган” бу ерлардан биргина 1913 йилда 2 миллиард рублдан зиёдроқ фойда олган. Бу факт шуни кўрсатадики, фойдаси бўлмайдиган ерни подшо бир кун ҳам қарамоғида тутиб турмасди. Бундай “юқоридан келиш” “кибр-ҳаво касаллиғи” барча мустабидларга хосдир.

Юқоридаги гаплар билан собиқ СССР раҳбарларининг “қайта қуриш” деган йилларда айтган “Ўзбекистонни боқишга мажбур бўляпмиз” деган сурбетларча гапи нақадар ўхшаш. Гуё ҳар иккаласи ҳам бир огиздан чиққандай. Аслида, ҳар иккала огиз ҳам бир хил: “Бизга боқимонда бўлиб қоляпти” деган ўлкаларнинг ширасини сўриш, сўриш. Бу тузалмас “касалик”. Уни даволаб бўлмайди.

Маҳаллий аҳолининг миллий ғурурини, шаънини синдириш мустабидларнинг доимий ва севган усули-

дир. Миссионер Н.П.Остроумов 34 йил узлуксиз муҳаррирлик қилган "Туркистон вилоятининг газети"да маҳаллий аҳоли ҳаётидан ёзиладиган материаллар бир хил мазмунга эга эди: ўғирлик, талончилик, босқинчилик, қотиллик, мадрасалардаги ахлоқий бузуқлик, вақф молларини еб қўйишлик ва ҳоказолар. Бундай материалларни ўқиган киши беихтиёр ўйлаб қолиши табиий: маҳаллий аҳоли ўғрилардан, талончилардан, қароқчилардан, қотиллардан, ахлоқий бузуқ одамлардан иборат экан-да? Асосий мақсад ҳам шу бўлган. Тўғри, ерли халқ ичида аҳён-аҳёнда ижобий ҳодисалар ҳам содир этилгани ёзилиб турган. Булар мустабидларга садоқат билан хизмат қилаётган ювиндихўрлар тўғрисида бўлиши мумкин эди...

Дукчи эшон қўзғолони бостирилгандан сўнг ўша йилнинг август ойида Туркистон генерал-губернатори С.М.Духовской Фаргона вилоятини айланган. Ўз қўзи билан осийларнинг, яъни гуноҳкорларнинг қандай жазоланганини курмоқчи бўлган. У қаерда бўлмасин, дўқдагдага қилади. Маҳаллий аҳоли тутган туз-нондан тотмайди. Қўзғолончилар маскани Андижон ҳудудига кириб бораркан, у бораётган поезд темир йул буйлаб бошини ерга тегизиб тиз чўкишга мажбур қилинган маҳаллий аҳоли сафи орасидан ўтади. Қўзғолон кутаришга журъат этган Дукчи эшоннинг юртдошлари қирқ даражага яқин жазирамада тиз чўкиб туришга мажбур этилган. Бу, биринчидан, уларнинг таъзирини бериб қўйиш бўлса, иккинчидан ва муҳими, уларнинг дилидан гурур деган туйғуни сиқиб чиқариш тадбири ҳам эди.*

Тошкентни босиб олишда бераҳмлиги билан танилган генерал Черняев 1898 йил 4 августда ички Русияда вафот этади. 8 августда Тошкентда ҳам хотирлаш маросими ўтказилади. Маросимга маҳаллий аҳоли вакиллари ҳам келтирилади. Туркистон генерал-губернатори С.М.Духовской маҳаллий аҳоли вакилларига қарата дейди: "Черняевни подшо сизлар тинчлик ва хотиржамликда яшаш учун юборганини кўриб турибсиз. Яна 30 ва 30 йил ўтиб, болалар катта бўлишиб, кексайишади ва улар ҳам тинчлик ва хотиржамликда яшашиб, генерал Черняевни миннатдорлик билан эслашади".** Бу нима дегани? Сизларни қурол кучи билан ўзига бўйсундиргани, ота-боболарингизни қизил қонига бела-

* Қаранг: "Туркистон вилоятининг газети", 1898 йил, 28 октябрь.

** "Туркистон вилоятининг газети", 1898 йил, 14 август.

гани, юртингизга бегоналарнинг ҳукмронлигини ўрнатгани учун унинг руҳига дуо қилинлар, худога шукроналар айтинлар, демоқчими? Ахир, бу инсон шаънини, гурурини ерга уришдан бошқа нарса эмас-ку! Худди шундай. Мустабидлар атайлаб бундай тадбирларни ўтказишарди. Туркистонни қонга ботиргани учун фон Кауфман, генерал Иванов ва шу сингариларнинг руҳига шу тариқа дуолар ўқилар, уларга ўлкада ҳайкаллар қўйиларди.

Бундай хўрликларга мағлуб бўлган, бўйсундирилган халқ чидаши керак эди. Чидабгина қолмай, бундай хўрликларга кўникиши ҳам шарт эди. Бу эса қўлликнинг энг биринчи ва муҳим белгиси бўлган. Ўзининг қўлигига кўниккан кимсагина қўлдир. Эрки, озодлиги учун курашган қўл қўл эмас, балки зўрлик билан бандиликда сақланаётган инсондир. Мустабидлар маҳаллий аҳолини қўлликда сақлаш учун, унинг ўзлигини, ўз ҳолатини англашга имкон бермаслик учун ҳамма нарсасига тайёр эди. Аксинча, жаидлар эса юртдошларининг кўзини очишга, уларга маърифат бериб, қўлигини англаштишга, шу йўл билан эрк, озодлик курашига отлантириш учун ҳаракат қиларди. Дарҳақиқат, ўлка аҳолисига маърифат керак эди. Бўлганда ҳам, замона талабларига жавоб берадиган маърифат керак эди, токим уни жаҳолат уйқусидан уйготсин. Лекин, таассуфки, ўлкада қарор топган таълим ва тарбия тизими эскирган, замона талабларидан ниҳоятда орқада қолиб кетган эди. Шу боис, энг аввало, таълим ва тарбия тизимини ислоҳ этиш лозим эди.

Шуниси ҳам борки, асрлар давомида исломий асосда ўрнатилган таълим ва тарбия тизимини ислоҳ қилишга журъат этиш ҳазилакам иш эмасди. Бунга жаидлар журъат этишди. Атоқли жаид Мунаввар қори 1906 йили ёзган “Бизни жаҳолат — жаҳли мураккаб” сарлавҳали мақоласида бу масалани қатъий қилиб қўйди. У энг аввало, боланинг таълим ва тарбия олишида ота-онанинг жавобгарлиги ҳақида сўз юритди. Ўз фарзандининг маърифатли бўлиши учун қўлларидан келганча ҳаракат қиладиган зотлар мавжудлигини таъкидлар экан, булар нисбатан камлигини ҳам айтади. Унинг фикрича, “дунёга нима учун келганини билмай, илм ва маорифга асло рағбат қилмай, жонидин ширин болаларини куча-бакўча кездуруб, бечора маъсумни азиз умрини жаҳолат оташина ёндиргувчи беҳамият ва беидеънат оталар ҳам орамизда оз эмасдур. Кўп диндош-

ларимизни кўрармизки, — деб ёзади у, — ўз фарзандларини асло мактабга бермай, орқаларидин эргаштируб руслар эшикида ўзлари каби хидматчиликга ўргатуб, дунёи ва охиратни саодати ўлгон илм ва маорифдин маҳрум қўймоқдин ҳеч бир ибдо қилмаслар. Баъзи азизларимиз бордурки, ўглини қўлидан тутиб мактабга олиб борур. Муаллимдин талаб қилурки, “Тақсир, шу ўғлимни гўшти сизники, устухони бизники, бир илож қилиб тезлик ила нақд ва насия ёзмоқни ўргатиб берурсиз”, дер”. (“Тараққий” газетаси, 1906 йил, 14 июнь).

Мунаввар қори илк бор мактабда ўқувчига қандай дарслар ўтилаётганини таҳлил этди. Болаларнинг ёшига муносиб дарслар ўқитилишини талаб қилди. Айни пайтда, ўқитиладиган дарсларнинг методик жиҳатларига, тарбиявий аҳамиятига ҳам катта эътиборни қаратди. Муҳими, мактаб ва мадрасаларда диний илмлар билан бирга, замона учун зарур бўлган дунёвий илмларни ўқитиш масаласини ўртага ташлади. Шу жиҳатдан мактаб ва мадрасалардаги таълим ва тарбия тизимини кескин ислоҳ этиш масаласининг долзарб ва зарурлигини ёрқин мисоллар билан исбот қилиб берди.

Маҳмудхўжа Беҳбудий эса, болаларга диний ва дунёвий илм бериш билан бирга, миллат фарзандларини замонавий илм олиш учун тараққий топган мамлакатлардаги олий ўқув юртларига юбориш керак, деган масалани ўртага ташлади. Унинг “Падаркуш” драмасидаги Зиёли шундай дейди: “Олими замоний бўлмоқ учун болаларни, аввало, мусулмоний хат ва саводини чиқаруб, зарурияти диния ва ўз миллатимиз тилини билатурғондан сўнгра ҳукуматимизни(нг) низомли мактабларига бермоқ керақдур, яъни гимназия ва шаҳар мактабларини ўқуб тамом қилгонларидан сўнг Петербург, Масков дорилфунунларига юбориб, доктурлик, зақунчилик, инженерлик, судьялик, илми санъат, илми иқтисод, илми ҳикмат, муаллимлик ва бошқа илмларни ўқутмоқ лозимдир. Русия ватанина ва давлатина билфеъл шерик бўлмоқ керақдир ва давлат мансабларига кирмоқ лозим. Токи маишати эҳтиёж замонамиз тўғрисида ватан ва миллати исломга хизмат қилинса ва ҳам давлати Русия подшоҳлик мансабларига кириб, мусулмонларга наф етқурилса ва ҳам давлати Русияга шерик бўлунса, ҳаттоки шул тариқа ўқуган мусулмон болаларини Фарангистон, Амрико ва Истанбул дорилфунунларига тарбия учун юбормоқ керақдур”.

Бизнинг “Падаркуш”дан бунчалик катта иқтибос

келтирганимиз бежиз эмас. Жадидларнинг миллий кадрлар тайёрлаш дастури гўё мана шу фикрларда мухтасар ҳолида баён этиляпти. Булардан учтасини алоҳида таъкидламоқчимиз:

1. Булажак кадр (ишчи, моя) дастлаб она тилида ўқиши лозим, токи миллатга, она юртга садоқатли бўлиб етишсин.

2. Модомики, Русия тобеълигида эканмиз, фарзандларимизга русча ҳам ўқитайлик, токим улар мустабидлардан ҳақ-ҳуқуқларини талаб қила оладиган бўлсинлар.

3. Дунёвий илмлар олиб, Русия ва хорижий мамлакатлар дорилфунунларида ўқиб, замонавий мутахассислар бўлиб етишсинлар, токим Русия ҳукумати идораларида ишлаб, миллатга нафлари тегсин.

Бу талаблар беҳуда қўйилмаяпти. Мана шундай илгор тизим асосида маърифатга эришган миллат фарзандларидан Ватанни мустабидлар зулмидан қутқаришни умид қилиш мумкин.

Жадидлар янгича таълим ва тарбия тизимини қарор топтириш йўлида ҳормай-толмай ишладилар. Ўлкада янгича мактаблар, яъни усули савтия мактаблари ташкил қилдилар, мадрасалардаги ўқув дастурини ислоҳ этишга киришдилар. Буларни амалга ошириш эса осонликча бўлгани йўқ. Аввало, мустабидлар тўсқинлик қилган бўлсалар, сўнгра маҳаллий уламолар ҳам жонжаҳди билан қаршилиқ кўрсатдилар. Шундай бўлса-да, янгилик аста-секин қарор топа борди. Бу жадидларнинг ютуғи эди, албатта. Айниқса, маҳаллий бой ва савдогарлардан хайрия ва бошқа йўллар билан янгича мактаблар учун, ёшларни хорижий мамлакатлар дорилфунунларига ўқишга юбориш учун маблағлар олиш осонликча бўлгани йўқ. Ташвиқот ва тарғибот ишлари беҳуда кетмади.

Жадидлар ўзлари етиштиришга ҳаракат қилган миллий кадрларнинг ёхуд мафкураларидан ўрин олган комил инсоннинг қандай шаклланишини, тимсолини бадий адабиётларида ҳам акс этгирдилар. Атоқли ёзувчи Чўлпоннинг 1914 йили ёзган “Духтир Муҳаммадёр” ҳикоясидаги Муҳаммадёр тимсоли бунга мисолдир. У ўқишга жазм қилганидан озарбайжонлик қавмларининг хайрия жамиятига мурожаат қилади ва унинг ёрдамида ўрта маълумот олади, сўнгра Петербургдаги тиббиёт дорилфунунини тугатади, Швейцарияда амалиёт ўтказади, Кавказда шифокор сифатида бир оз ишлаб,

Ватани — Туркистонга юқори малакали, юксак маданиятли, айни пайтда, миллати, юрти учун қайгурадиган мутахассис бўлиб қайтади. Топган маблагларининг каттагина қисмини мактаблар учун, ёшларнинг маърифати учун ҳада қилади. Муҳими шундаки, миллий гурурга, шаънга эга инсоннинг ёрқин тимсолига айланади.

Маҳмудхўжа Беҳбудий жаҳидларнинг бир донишманд вакили сифатида миллатни кемиргувчи нарсалар ҳақида куюниб ёзган. Айниқса, у дабдабали, исрофли тўй ва маъракаларни кескин танқид қилади. “Биз ... бадбахтона ва худонинг амрига бўюн қўймасдан, — деб ёзади у “Бизни кемиргувчи иллатлар” сарлавҳали мақоласида, — кофирона бир суратда тўй ва азо деган, йўқ бўлушимизга сабаб бўлган одатларга бору йўқимизни сарф ва исроф этармиз” (145-бет). Бундай ортиқча сарф-харажат қилмоқни у “девоналик”, яъни “тентаклик” деб атайдди. “Бизга лозимки, — дейди у, — тўй ва таъзияларни кичик қилиб ва ҳолимизча ҳаракатда булуб, келар замонамизни ўйлайлук ... Тўй ва таъзияга сарф қилинатургон оқчаларимизни биз, туронийлар, илм ва дин йулига сарф этсак, анқариб (тез фурсатда) оврупойилардек тараққий этармиз ва ўзимиз-да, динимиз-да обрўй ва ривож топар”. (147—148-бетлар). Беҳбудий “Аъмолимиз ёинки муродимиз” сарлавҳали мақоласида эса, буларни нимага сафлашни аниқроқ айтадди: “Тўю маъракага сарф қилинатургон оқчани эски мадраса ва мозору масжид ҳамда мактабларни шикаст-рехтларига сарф қилинсун. Тўй ва маърака оқчасидан болаларни ҳукумат мактабларига берилсун ва бу оқчадан талабаларни Макка, Мадина, Миср, Истанбулга ва Русия дорилфунун ва дорулсаноатларига юборилиб диний ва дунёвий ва замоний одамлар етишдурмоқга саъй қилинсун”. (157—158-бетлар).

Жаҳидларнинг ибратли ишларидан бири тарихда ўтган буюк аждодларимиз мисолида ёшларда миллий гурур, авлодлар билан фахрланиш туйғуларини тарбиялаш, айни пайтда, тарихдан сабоқ олайлик дейиш эди. Маҳмудхўжа Беҳбудий “Туркистон тарихи” керак” сарлавҳали мақоласида ёзади: “... бизнинг ўз шева-мизда Туркистонда ўтган боболаримизнинг маиший, сиёсий аҳволига доир “Туркистон тарихи” бор булгонда, они кўз олдимизда қўюб, бурунги қаҳрамон боболаримизнинг на йўл ила тараққий ва маданият даврига кируб ва нима сабабдан охири мунқариз бўлуб кетганларини ўқуб, билуб, хейли ибрат олар эдук. Ушандоқ

ҳозирги ҳолимизни боболаримиз давридаги ҳолларга бир даража муқояса этмак ила баробар ўз-ўзимиздан бир инфиоли даруний (ички ҳаяжон) ҳис эдуб, юзларимиз қизарар эди». (154—155-бетлар).

Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг 1906 йили ёзган “Китоби мунтахаби жугрофияи умумий” (“Умумий жугрофиядан сайланма китоб”) номли китобининг бир фасли “Туркистон донишмандлари” деб аталади ва унда буюк аждодларимизнинг муборак исмлари фахр билан тилга олинади. Албатта, муфти Беҳбудий ҳазратлари буларнинг барчасини бежиз келтирмаган. Ёшларга ибрат бўлсин, деган мақсад билан ёзган. Ахир, миллат ёшлари буюк аждодлар ўтган муқаддас жойда яшамоқдалар, улар бунга муносиб бўлишлари керак. Мана, Беҳбудийнинг мақсади!

Биз жаҳидларнинг миллат тўғрисидаги қарашларидан айримларинигина келтирдик. Миллат ва Ватан тўғрисида энг кўп ёзган аждодларимиз — бу жаҳидлардир. Нима учун бундай қилганликлари ҳам аён: Ватан озод ва обод бўлсин, миллат эркин ва мустақил бўлсин, деган ниятда қалам суришган. Ватан ва миллат жаҳидларнинг қарашида ҳамма нарсадан юксак қўйилган. Ҳатто ширин жондан ҳам. Фикримизнинг исботи тариқасида Ҳамзанинг “Садои Туркистон” газетасининг 1914 йил 15 июль сонида босилган “Ватандошларима хитоба” сарлавҳали шеърдан бир парча келтириш билан кифоялансак бўлади:

“Миллат” деганнинг боши агар кетса ризодир!
Ҳар лаҳзада минг жабру жафо етса ризодир!
Ҳар тиги ситам кукси уза тегса ризодир!
Миллат йўлида қони оқиб битса ризодир!
Бир зарра юзин тобламаз унга келса на ҳолат,
Бош узра курар келса на хайл зулм ила горат.
Кир! Лаззати дунёдан умид уз, ўзни суво қил,
Миллат йўлида мол ила жонингни фидо қил,
Дилдан ҳама кибр ила адоватни фано қил,
Бир хизмати оламда қолурликни адо қил.

Ҳар қандай сиёсий фирқа, оқим ўз олдига муайян жамият қуришни мақсад қилиб қўяди ва бу унинг мафкурасида ҳам ўз аксини топади. Жаҳидлар ҳам ўз олдиларига диёнатли, инсофли, фуқароларининг барчасини бахтли қиладиган, тўқ ва фаровон яшашини таъминлайдиган жамият қуришни мақсад қилганлар. Улар рус болшовойларидан фарқли ўлароқ хусусий

мулкни йўқотишни, бир синфнинггина жамиятини қуришни мақсад қилиб қўймаганлар. Буни юқорида келтирганимиз “Кеча ва кундуз” романидаги жаҳид Шарафиддин Хужаевнинг Мирёқуб томонидан берилган саволларга жавоби ҳам тасдиқлайди:

— Бойларнинг ер-суви, заводчиларнинг заводлари олиниб, яланг оёқларга берилсин демайдими? Шуни айтиб берсангиз.

— Сиз социалистларни айтасиз, — деди, — бизнинг орамизда социалистлар йўқ. Биз социалистлардан йироқмиз... Бойларнинг ерлари, заводчиларнинг заводи, фабрикачиларнинг фабрикалари билан бизнинг ишимиз йўқ. У уларнинг ўз ишлари. Биз ўқийдиган газетларнинг ҳеч бири ундай демайди. Улар қайта: “Бой бўл! Завод сол! Фабрика оч! Беш минглаб, ўн минглаб рабочи ишлат! Миллий саноатни ривожлантир!” — дейди. “Вақт” газетасининг мутасаддиси ким? — Рамеев. Биласизми у ким? — у Миллиончи. Тилла конлари бор. Жаҳидлардан қўрқманг. Миллатни билинг, танинг, унга хизмат қилинг. Шу билан сиз ҳам жаҳидсиз. Номингиз тарих бетларига ёзилади. Ким пул топма, дейди сизга? Мана, мен; Финландияда магазиним бор, Петербургда магазиним бор: ҳар йил ярмаркага бориб иш қиламан. Францияда Лион, Германияда Ҳамбург шаҳарларига бораман. Тери, мўйна, маҳаллий саноат молларини ўтказаман. Дунёнинг пулини топаман. Фақат менинг ўғлим — улоқчи от миниб пойгаларда юрмайди, мендан пул олиб қимор ўйнамайди, менинг топганимни бесоқолга, фоҳишага бермайди. Ўқийди, билим олади, одам бўлади, маданият касб этади. Бир укам — Финландияда Хелсинфорс гимназиясининг 5-чи синфида. Бир укам Уфада машҳур Олия мадрасасида. Акамнинг бир ўғли — Тошкентда реал мактабида. Ўз ўғлим ҳали кичик бола. Финландияда, махсус муаллим солиб берганман, ўқийди...”

Жаҳидлар XX аср бошларида рус сиёсий фирқаларидан кадетлар (конституцион демократлар)нинг дастурини маъқуллашган. Мазкур дастурга кўра, Россия конституцион (парламентли) монархия давлати бўлиб қолиши керак эди. М.Бехбудий 1906 йили ёзган “Хайрул умуру авсатухо” (“Ишларнинг яхшиси ўртачасидур”) сарлавҳали мақоласида конституцион монархия (идораи маршрута ҳукмронлиги)ни маъқул топганини таъкидлаган.

* Чўлпон. Яна оқдим созимни. Т., 1991. 185—186-бетлар.

ди. Февраль инқилобидан кейин эса вазият ўзгарди: Россияда подшо тахтдан йиқитилди, монархия ўз даврини яшаб бўлганини кўрсатди. Жаидлар энди ўзларининг сиёсий дастурларига эга бўлдилар. Бунга кўра, Кавказ, Туркистон, Сибир тупроқли (территориал) автономияга эга бўлиши, Волга бўйларида яшаётган татар, бошқирд каби миллатлар миллий-маданий автономияга эга бўлишлари кўзда тутилганди. Автономиялар эса Россия таркибида бўлиб, унинг ўзи қўшма халқ жумҳурияти тузумида бўлиши лозим эди. (Русия мусулмонларининг 1917 йил май ойида бўлган 1 - қурултойи материаллари). Туркистон жаидлари ҳам Русия мусулмонлари 1 - қурултойининг қарорларига бўйсуниб, ўз дастурларида Русия қўшма жумҳурият бўлиши, Туркистон унинг ҳудудида мухторият ҳуқуқи олишини кўзда тутишганди. Туркистон мухторият ҳуқуқини қўлга киритгани билан олти муҳим нарса: темир йўл, банк, ташқи алоқа, чегарани қўриқлаш, сулҳ масаласи, уруш масаласи Русия давлати ихтиёрида қолдирилиши дастурда кўрсатилганди. Демак, жаидлар интиланган мухторият чала озодликдан иборат эди. Улар Русиядек қудратли ва маккор салтанат исканжасидан шу тарзда аста-секинлик билан қутулиб кетиш мумкин деб ҳисобладилар. Бу ўша пайтда тўғри тактика бўлган, дейиш мумкин. 1917 йил июль ойида Туркистондаги турли фирқалар “Турк адами марказият (федералист)” фирқаси номи остида бирлашдилар. Мазкур фирқанинг қурултойи 1917 йилнинг сентябрида бўлиб ўтади. Унинг дастури 1917 йилнинг 11 сентябрида ишлаб чиқилган эди. Мазкур дастурни тайёрлашда Мунаввар қори, Маҳмудхўжа Беҳбудий каби жаидларнинг йирик сиймолари иштирок этишганди. Турк адами марказият фирқасининг дастури 1917 йил 28 ноябрда эълон қилинган Туркистон мухториятининг ҳуқуқий асосини ташкил қилганди. Мазкур дастурга кўра, Туркистон мухториятининг муваққат ҳукумати таркибига руслар ва яҳудийлардан ҳам аъзолар кирганди. Демак, Туркистон мухторияти тузилишига кўра демократик характерга эга эди. Мазкур дастурда хотин-қизларга муносабат ҳам анча илғор қарашлардан туриб ҳал қилинганди: хотин-қизлар эркаклар билан тенг ҳуқуққа эгадирлар деб таъкидланган эди. Таассуфки, Туркистон мухторияти узоқ яшамади, уни болшовойлар қурол кучи билан тор-мор келтирдилар. Мухториятнинг маркази Қўқон шаҳри қонга беланганди...

1917 йил октябрь тўнтариши туфайли ҳокимият тепасига болшовойлар келгач, жадиdlарга бўлган муносабат ўзгара бошлади. Жадиdlар шўро ҳукумати даврида ҳам ўз фаолиятларини давом эттиришга ҳаракат қилдилар. Лекин бунга болшовойлар имкон беришмади. Улар 1921 йилгача очиқ ҳаракат қилишган бўлса, 1930 йилгача яширин тарзда иш кўрдилар. 30- йилларга келиб жадиdlарни болшовойлар жисмонан маҳв этдилар. Шундай бўлса-да, уларнинг номи Туркистон тарихида абадий қолди. Жадиdlар деган ном миллий-озодлик ҳаракатининг рамзи сифатида тарих саҳифасидан ўрин олди. Уларнинг орзулари бугунги, мустақилликка эришган давримизда тўла амалга ошди. Уларнинг мафкуралари ўз пайтида ниҳоятда мароқли бўлганди. Ҳозир жадиdlар мафкурасидаги ана шундай жиҳатлар янги шароитларда авлодлар томонидан замона талабларига ёндошилган ҳолда давом эттирилмоқда.

ИБРОҲИМ ҒАҒУРОВ

МИЛЛИЙ МАФКУРАНИНГ ЁЛҚИНЛАРИ

Давлат, жамият, инсон режасиз, манфаатларсиз яшолмайди. Режа, мақсад, манфаатларнинг бари фикр билан туғилади, шаклланади, низом, тузук тусини олади. Давлатни—давлат, жамиятни—жамият, миллатни—миллат қиладиган фикрлар ва гоёлар тизимларига биз одатда миллий мафкура деб қараймиз. Миллий мафкура миллат мақсадлари, интилишларини ўзида жам ҳолида ифодалайди ва акс эттиради. Мафкура миллий қарашлар, нуқтаи назарлар, эътиқодларнинг жамидир. Миллий мафкура озод инсон, озод мамлакат вазибалари ва масалаларини ечиш, ҳал қилишга қаратилади. Шу маънода миллий мафкура миллий тараққиёт билан чамбарчас боғланган ва тўла маънода унга дахлдор.

Миллий мафкура — миллий тараққиёт олдида ҳар томонлама вазибадор бўлган фикрий тизимдир.

Биз фикр-гоёларимиз қогозларда қайд этилганча қолиб кетиши, қуруқ баён тусини олишини ҳеч қачон истамас эдик.

Ўзбекистон Президенти муҳтарам Ислон Каримов айтмоқчи, миллий мафкура “жамиятнинг таянчи бўлмиш оддий инсон ва унинг манфаатдорлигини ифода этиши” зарур. Миллий мафкуранинг вазибадорлиги шундаки, у бизнинг эркин, озод, адолатли, маънавиятли, эркин бозор иқтисоди ва демократия қонун-қоидалари ҳамда шароитларида ҳаракат қилувчи жамият бино қилишимиз — ушбу туб миллий мақсадимизга хизмат қиладди. Мақсадларимизга эришмоқлигимизни таъминлайди. Маънавиятли жамият қуришга интилаётганимиз ва бунини ўз олдимизга жуда катта изчил мақсад қилиб қўйганимиз миллий мафкурамизнинг ўзига хослигини ифодалайди.

Мафкура ўз-ўзидан дунёга келиб қолмайди. Ҳар бир инсон бу — фикр ўчоғи. Мия фикр яратувчи вулқон. Уйғоқ ва тирик фикр ўчоқлари, вулқонлари йиғилиб, миллатнинг маънавий-маърифий куч-қудрат майдонла-

рини вужудга келтиради. Буни Ислом Каримов образли тарзда “фикр полигонлари” деб атади. Миллий мафкура шундай фикр полигонларида етилади ва миллат уфқлари сари старт олади.

Миллий мафкура миллий мустақиллик билан узвий боғлиқдир. Миллий мустақиллик бўлмаганда, миллий мафкура йўқолади ёки таназзулга учрайди. Ислом Каримов сўзи билан айтганда, ўз фикрига - мустақил фикрига эга бўлмаган кимса қул ва қарамга айланади. Миллий мафкуранинг иккинчи қаттол душмани фанатизм, мутаассибликдир. Мутаассиблик гоҳо миллий мафкура бўлишга даъво ҳам қилади. Аммо у кўпинча шовинизм, гегемонизм, биқиқлик билан туташиб, қавм-қариндош тутиниб кетади. Қарамлик, мафкуравий зўравонлик, шовинизм, мутаассиблик, мазҳаббозликлар ҳам мафкуравий зўравонликларга киради - миллий мафкурани заифлаштиради, унинг заифлашган уринларида бўшлиқ вужудга келади, шовинизм, мутаассиблик, мазҳаббозлик ҳеч қачон бу бўшлиқнинг ўрнини тўлдиролмайди. Бўшлиқни ҳаддан ортиқ сохталаштириш, унинг ичида турли ясамагарчиликлар билан шугулланиш мумкин. Лекин булар ҳеч қачон миллий мафкура ўрнини босолмайди.

Совет мафкураси миллий менталитетни зўр бериб йўқотишга тиришди. Менталитетга бепарво, бефарқ қарашга ўргатди. Менталитетга нисбатан қаттиқ урчирилган бефарқлик миллий миқёсларнинг торайиши, лаёқатсизликларнинг авж олиши, хомхаёл ватанпарварлик, хомхаёл байналмилалчилик, хомхаёл бирдамликларнинг, иродасизликларнинг илат тарзида тарқалишига олиб келди.

Ўрнимизни обод этмасак, гуллатмасак, қаранг, ана, бўшлиқда шўразорлар купаяди.

Шўразорлар бизнинг фаолиятсизлигимиз, ўзимизни худди бу ишларни биров келиб бизга қилиб бериши керакдай тутишимиздир.

Шахс сифатида қад ростламасак, миллий тикланиш нима эканлигини теран англаб, ижтимоий фаолият майдонларида қад кўтариб турмасак, бўшлиқ пайдо бўлади.

Ҳозир сезаяпсизми, сезгир одамларнинг сезмай илжи йўқ, — ватанимизда шахс миқёсидаги сиёсат давлат бошлигининг муттасил ҳаракатлари билан дунё миқёсидаги сиёсатга айланмоқда.

“Ота-боболаримиз шуҳратининг соясига маҳлиё бўлиб юрадиган даврлар энди ўтди, — деб айтади Прези-

дент “Тафаккур” журналига берган суҳбатида. — Бугун жаҳон биздан ўз сўзимизни айтишимизни, ўз тафаккуримизни намоён этишимизни талаб қилмоқда”.

Миллат остонасидан туриб дунёнинг энг ёрқин тенденцияларидан бирини англаш бу!

XX аср иккинчи ярмида дунёнинг ижтимоийёт билан жуда жиддий ва жуда чуқур шугулланадиган қисмида “глобализм” деган тушунча вужудга келди. Глобализм - алоқалар, ҳамкорликлар, улар заминида юзага келаётган тушунчаларнинг дунёвий миқёсга кўтарилишидир. Интеграция, информация ва турли технологиялар тарқалишининг интенсив тарзда кучайиб бориши миллий тараққиётнинг дунёвий миқёс касб этиши — глобализация томон ҳаракатини кучайтиради. Ҳозир глобализация онгли-табиий жараёндир. Эндиликда унинг йўлига ҳеч ким ва ҳеч нарса тўсиқ бўлолмайди. Магарким, инсоният ақлдан озиб ўзини ядро кулзарраларига айлантириб юбормаса! Европа юлдузлари Юлдуз Усмонова, Муножат Йўлчиева билан Европада жўр бўлиб бирга куйлашмоқда. Бу ўша глобализациянинг нурафшон бир зарраси.

Глобализация жараёнида миллий мафкура бизнинг қаерга, қандай юк билан бораётганлигимизни англатади.

Каттақўргон сув омбори ўнларча чақиримларга чузилиб, кенгайиб зумрад кўл каби адирлар уртасида ёйилиб ётади. Сув омбори атрофларида шу юртга тегишли турли ташкилот, идора, корхоналарнинг чоғроқ-чоғроқ дам олиш, чўмилиш, ҳордиқ чиқариш масканлари жойлашган. Уларнинг бари фақат ёзнинг иссиқ пайтлари фойдаланишни мўлжаллаб жуда одми, содда, кўримсиз қилиб қурилган. Тўғри келганча деворлар, тўсиқ, панжаралар билан чеклаб, ўраб олинган. Ҳар бир идора ўзининг сувга тушиб борадиган семент зинасини қурган. Лекин маданий-маърифий, замонавий куз билан қаралса, бу ноёб соҳилларни кета-кетгунча қаровсиз ва кўримсиз деса ҳам бўлади. “Қаровсиз” деган сўзни жуда истиҳола билан айтмоқдаман. Ҳар ҳолда “қаров” бор, кўл учиде омонатроқ қилиб қурилган ишлар йўқ эмас. Аммо буларнинг бари табиатнинг шу ерда, қадим Каттақўргонга хос гўзаллиги, чиройдаги ўзига хослигига мос, муносиб, уйғун эмас. Бундай гўзал жойда яшайдиган одамлар ва ташкилотлар энг гўзал ишларга лаёқатли ва қодирлар. Ҳавза халқ кучи билан қурилган замонларда ундан кўпроқ сув омбори сифати-

да фойдаланишнинггина кўзда тутганлар. Хўп, шу ерларга, айтайлик, швейцарияликлар ёки данияликлар кўзи билан бир қараб кўрайлик-чи? Нимани кўрамиз? Нималар қилишни англаймиз. Мен икки, миллий мафкураси ҳоётда тараққий қилган мамлакатни мисол келтирмақдаман. Миллий мафкура билан ободлик, фаровонлик, куч-қудрат чамбарчас боғлиқ эканлигини таъкидламоқчиман.

Биобарин, ана шу ажойиб сув ҳавзаси қурилгандан буён унга ва умуман унинг ўнлаб чақиримлаб ён-атрофларига ва ҳатто қўшни жўгрофий маконларга чамаси, миллий мафкура кузи билан қараган эмаслар. Илгариги пайтда буни истаган эмаслар, буни назарда тутган эмаслар.

Биз эндигина миллий мустақиллик мафкурасига эга бўлиб, барча жўгрофий маконларимизга, туриш-турмушларимизга, келажак мақсадларимизга унинг иқтидорли, фасоҳатли нигоҳи ва мундарижаси билан қараш имкониятларига муяссар бўлмоқдамиз. Миллий мафкура қудрати ва таянчида барча йўлларимиз, барча маконларимиз, барча ҳудудларимиз гўзал бўлмоғи, обод бўлмоғи, қаердан ким келмасин, уларга қойил қолиб, таҳсин ўқиб кетмоғи даркор. Ислоҳ Каримов илгари сураётган ва назарда тутаётган миллий мафкуранинг маъноси ва қиммати ва улардан ҳосил бўладиган ижтимоий-сиёсий аҳамияти мана шунда.

Ислоҳ Каримов миллий таълимнинг янги модели ҳақида сўзларкан: у ўз қадр-қимматини англайдиган, иродаси бақувват, иймони бутун, ҳаётда аниқ мақсадга эга бўлган инсонларни тарбиялаб етиштириш имконини беради, деб ёзади. Миллий мафкура ўзликни англаш, олислардан келаётган ҳаётбахш қадриятларни эъзозлаш ва ҳар қандай шароитда азиз тутиш бўларкан, яна шуни ҳам ўзимиз қатъият билан ўқиб олмоғимиз керакки, миллий мафкура ҳаракатдагина қиммат топади. Фаолиятдагина юзага чиқади. Амалий ишлардагина ўзининг нима эканлигини тинимсиз исботлаб боради.

Мен районини айтмай қўя олай. Кета-кетгунча олачалпоқ, чала ундирилган ҳудудсиз текис пахта далаларини кўрдим. Бундай далалар ҳар ерда бор. Ҳар кимнинг кўзи тушиб турибди уларга. Номини айтмасак ҳам тушунарли. Ана шундай чала-ярим ола-була далаларда қанчадан қанча ҳосилимизни бой бераётганимиз, қанчадан қанча ризқ-насиба, рўз-давлатдан маҳрум қолаётганимизни биламизми? Иқтисодчиларимиз

учун буни мамлакат миқёсида миридан сиригача ҳисоблаб чиқиш қийин эмас. Шу унумсизликдан қашшоқлик ҳосил бўлмайдими? Шу унумсизлик бизнинг уқувсизлигимиздан, лоқайдлигимиздан ҳосил бўлмайдими?

Мана шу худди гуё соф қишлоқ хужалик масаласига миллий мафкура кўзи билан қарайлик. Далаларимиздан тўлиқ ҳосил ололмаётганимизнинг сабаби: эҳтимол фосфор, калий ва бошқа ўғитларнинг етишмаётганидир. Эҳтимол, об-ҳаво ноқулайликларидир: дўл ураётгандир, жала ювиб кетаётгандир, сув тахчил бўлаётгандир... Булар бор гаплар. Лекин билгич мутахассислар ҳар қандай шароитда, агар офат бўлмаса — барқарор ҳосил олиш мумкинлигини илмий исботлаганлар. Демак, қашшоқлик, йўқчилик, камбағалчилик сингари қийинчиликларни ҳам ўртадан кўтариб ташлашнинг ўз илмий йўриқлари мавжуд ва улар инсоният томонидан ишлаб чиқилган. Лоақал Пахтачи райони тажрибаларига қарайлик. Бу ерда тажрибакор мутахассислар ва деҳқончилик мактабига эга кишиларнинг тавсиялари ҳамда маслаҳатлари асосида тўлиқ, барқарор ҳосил етиштириш ва йигиб олиш, далаларнинг тўлиқ бўлишига, экинзорларнинг бошдан охир яшнаб туриши ва яшнаб ўсишига эришмоқдалар. Буни менга кўпни кўрган, катта тажрибага эга инсон Бобонийез ота сўзлаб берди.

Миллий мафкура юрагимиз ва онгимизда салмоқлиб турсагина ҳар ерда, ҳар соҳада жаҳон андозасидаги самараларга эришамиз.

МЕҲНАТГА ИШТИЁҚ БОР. ЛАЁҚАТНИ ҚАЙДАН ОЛАМИЗ?

Миллий мафкурамизнинг яна бир қиррасини олайлик. Халқимизнинг меҳнатга иштиёқи оз эмас. Шу иштиёқнинг асли тоти маънавиятдан; ялқовлик, танбаллик, ишёқмаслик унга ёт. Бу оддий, кўп замонлардан бери маълум ҳақиқатлар. Қимирлаган қир ошар дейдилар. Қир ошган янги манзилларга чиқади. Кўз ўнгида янги уфқлар очилади. Қир ошганнинг табиатида ҳам ўзгариш рўй беради. Қир ошдим-ку, йўлнинг қолганини ҳам уддалайман, деган умидбахш кайфият огирчиликларни енгиб боришида унга қўшимча мадад бўлади. Лекин қир ошмаган, қир ошишдан қурққан пастда

қолиб кетади. Ўз ҳаётини яхши томонга, “балаңдлик сари” ўзгартиришга юраги дов бермай пастқамликда ўтираверади.

Меҳнатга-ку иштиёқимиз балаңд экан, ҳўб, меҳнатнинг ўзига муносабатимиз қандай?

Иштиёқ меҳнатга муносабатни кескин ўзгартириши зарур эди. Лекин кўп ҳолларда бундай бўлмапти. Меҳнатга иштиёқ бўлгани ҳолда унга муносабат жўн ва ибтидоий даражада турибди. Нега? Меҳнатга, ихтисос орттиришга, ихтисосларни эгаллашга одмироқ, жўнроқ, соддароқ қарашга одатланиб қолганмиз. Темирни шимиб кўр. Ёг чиқади-ми? — деймиз. — Йўқ. Темирни қанча шимсам ҳам ёги чиқмади. Ана, кўрдингми, темирдан ҳеч қачон ёг чиқмайди. Шунинг учун ёг чиқадиган ишингни билиб қил, — деб бир-биримизга ёғлик иш топишни ўргатиб келганмиз. Ҳаёт таомилларимизни кўпинча шунга асосан қурганмиз. Неча юзлаб замонавий меҳнат, иш соҳаларини эгалламаганмиз. Етук мутахассисларни орамиздан кўплаб етиштирмаганмиз. Болаларимизни “ёғлик” ишларни мўлжаллаб тарбиялаганмиз. Бу меҳнатга муносабатда бориб турган жўнлик, одмилик - агар фарбча тушунча билан айтсак, ўта кетган “практицизм” — ҳамма нарсадан маиший маънода фойда кўзлаш.

Президент Ислон Каримов Қаршида сўзлаган нутқида ҳаёт ва меҳнатга муносабатлардаги “хатарли иллатлар” ҳақида кескин танқидий фикрлар билдирди. Шаҳрисабздаги “Кристалл” ва Қаршидаги “Каштекс” корхоналари фаолиятига назар ташлади. Замонавий технологик ускуналар билан жиҳозланган бу корхоналар нега муттасил сифатсиз, экспортга яроқсиз маҳсулотлар чиқариб оғир иқтисодий аҳволга тушиб қолди? Президент бу ночорликнинг илдиларини очаркан, бунга асосан “замонавий технологияни зарур даражада эгалламаслик, ишчи кадрларни тайёрламаслик, касб маданияти ва дунёқарашини шакллантирмаслик, охир-оқибатда эса ташкилий жиҳатдан раҳбар кадрларни танламаслик” каби ҳолатларни сабаб қилиб кўрсатди. Бу тўппа-тўғри миллий мафкурага даҳлдор гаплар эмасми?

Қашқадарёда талантли одамлар яшайди. Худди Фаргона, Хоразм, Тошкент ёки бутун Ўзбекистонда бўлгани каби. Шаҳрисабзда ҳам ҳар қандай замонавий ишга лаёқати бор одамлар умр кечирадилар. Мен бунга шахсан аминман.

Лекин нега унда “Каштекс” судралиб, лаёқатсиз бўлиб қолди? “Каштекс”ларни лаёқатсизликда эмас, лаёқатларни тарбияламаганликда, етиштирмаганликда, лаёқатлар устида муттасил бош қотирмаганликда, миллий тараққиёт гоёларимизга лоқайдликларда айблаш туғрироқ бўлади.

Лаёқатли одамларни тарбияламаслик бу қарамликдан қолган хатарли иллат. Лаёқатларни етиштирмаслик бу — меҳнатга ўта жўн ва одми муносабатдан келиб чиқадиған узоқни ўйламаслик касаллиги.

Иш жойлари, меҳнат ўринлари яратиш ва улар соини кундан кунга кўпайтириб бориш - бизнинг кечиктириб бўлмайдиган вазифаларимиздан. Лекин иш жойи яратганда, шу жой атрофидаги у билан боглиқ комплекс масалаларни бирваракай ечиш ва ҳал қилишни бир зум бўлсин унутиш ярамайди. Замонавий технологияларни қунт ва ижтиҳод билан эгаллаш мумкин. Лекин уларни ўлда-жўлда, чала-чулпа эгаллашнинг сира иложи йўқ, қунт билан ҳар томонлама ўзлаштирилмаган технология эса ўлик темирдан бошқа нарса эмас. Унинг қанча атрофида айланманг, “ёғи” чиқмайди.

Технологияларга бу каби ўлда-жўлда муносабатлар бизга жуда қимматга тушади. Миллий маҳсулот тури кўпаймайди. Ва миллий маҳсулотларимиз четга етиб боролмайди. Жаҳон бозорини фақат юқори сифатли маҳсулотлар билангина эгаллаш мумкин. Мамлакат эса жаҳон бозорисиз равнақ тополмайди. Президентнинг танқидий мулоҳазаларидан шу хулоса келиб чиқадики, “Каштекс” мамлакатда ёлғиз эмас. “Каштекс”ларнинг аҳволини чуқур таҳлилдан ўтказиш ва мутахассисларнинг ўта холис хулосалари асосида ишларни ўнглаш, меҳнатга, технологияларга муносабатда инқилоб қилиш зарурати етилган.

Яқинда Самарқанд вилоятида бўлганимизда ҳурматли Раҳима Ҳакимова ҳикоя қилиб берди. Самарқанд туманидаги паррандачилик корхонасида икки мингга яқин киши меҳнат қилади. Уларнинг ўртача ойлик маоши етти минг сўм атрофида. Сифатли парҳез гўшт. Сифатли парҳез тухумлар. Ҳам иш жойлари яратилган.

Қизилтепада ҳам шундай иккита парранда фабрикаси мавжуд. Лекин улар кейинги йиллар ичида тамомила “ётоқчилаб” қолди. Маҳсулот бермай қўйди. Ҳолбуки, бу фабрикалар Қизилтепада неча юзлаб, балки минглаб одамларни иш билан таъминлаши, уларга фаровон ҳаёт яратиши, мамлакатга олий навли гўшт ва тухум етказиб

бериши мумкин. Нега шундай бўлмаяпти? Баҳоналар куп. Жуда куп. Баҳоналарни тушуниш мумкин. Лекин Раҳима Ҳакимова ҳам шундай баҳоналар қилиб ўтира-вериши мумкин эди-ку. Нега у бундай қилмайди? Аксинча, имкон топади. Йўқни йундиради. Йундирмагунча қўймайди. Яқинда Қизилтепага иқтисодни яхши биладиган гайратли ёш ҳоким ишга келди. У чоратадбир, одамлар қалбига йўл излаяпти. Шояд Қизилтепа паррандачилик корхоналари ҳам замонавий иш усуллари ва техникалари билан қуролланиб тез орада ишга тушиб кетади.

Халқимизни замонавий меҳнатга, замонавий меҳнат соҳалари ва технологияларга лаёқатли қилиш устида тинмай бош қотирадиган, тинмай ёшу қари демай ўқитадиган, кўникмалар маданияти яратадиган вақт етган. Бир журналист дўстимнинг мақоласида ажиб бир мақолга дуч келган эдим: товус танасига қараб яйрар, оёғига қараб йиглар экан. Жуда-жуда ажойиб мақол. Бош заиф бўлса оёққа завол. Оёқ заиф бўлса, бошга завол. Оёғимизга қараб йиглаб утирмайлик. Бошимиз ҳам, оёғимиз ҳам барабар ишласин. Доим бир-бирига мос, уйғун, мададкор бўлсин.

Иштиёқ оқиллик билан кучланади.

ДУНЁВИЙ ВА ДИНИЙ ҚАДРИЯТЛАР УЙҒУНЛИГИ

Маънавият миллий мафқуранинг ўзаги сифатида ҳаётимиз, қарашларимиз, иш тутиш, ўзаро муносабатларимизнинг мазмунига айланиб бормоқда. Бозор иқтисодини ҳам, демократияни ҳам, инсон ҳуқуқлари маданиятларини ҳам уларда умуминсоний ва миллий маънавият устивор бўлиб турмаса, қуриш, тиклаш, сингдириш мумкин эмаслиги кун сари аён бўлмоқда. Ростдан ҳам, шоир айтганидай, юракда маънавият қўр солиб ётмас экан, киши миллатнинг қодир лашкарларига айлана олмайди. Маънавият дунёвий ва диний қадриятлар заминидан куртак ёзади. Дунёвий ва диний қадриятлар ўз аниқ чегаралари, меъёрлари, фаолият майдонларига эга. Уларни бир-бирларига қориштириб юбориб ҳам бўлмайди. Ўзаро зид ҳам қўйиб бўлмайди. Баъзи бир номи аниқ бўлиб қолган жангарироқ тоифалар уларни зид қўйиш, яъни диний қадриятлар ва қарашлар — бу ҳамма нарса — қолганлари ҳеч нарсага арзимайди, қолган ҳамма нарсалар ўткинчи ва узоққа бормаи йўқ бўлиб

кетади деб тушунтиришга уринадилар. Кишилик жамиятларини дин пайдо бўлган атиқавий замонларга қайтаришни орзу қиладилар. Ҳеч ким — соғлом фикрли бирон бир кимса ҳеч қачон орқага ва боз устига илк урта асрлар замонларига қайтиб, ўша тартиб-низомлар билан яшаш, умргузарлик қилишни истамайди. Шунда бояги гуруҳлар ўз орзуларини куч билан, турли найранглар ва зўравонликлар қўллаб, буюк диний ақидаларни қурол қилиб рўёбга чиқариш пайига тушадилар. Қонунларни четлаб ўтиш, бўшлиқларни ақидалар билан эмас, ақидапарастликлар билан тўлдириш, айниқса, жамият майдонида фаол иштирок этолмай турган ёш-ялангларни ўз томонларига оғдиришга уринадилар. Қонунларни четлаб мачитлар очадилар, ибтидоий усулдаги уй мактаблар ташкил этадилар. Мачитларда Худо ва муқаддас Қуръонни, олий шон ҳадисларни бот-бот тилга олиб ўта жўн ва ибтидоий, миллат ҳам умумватан тараққиёти, фаровонлиги, келажаги билан заррача боглиқ бўлмаган ва ҳатто унга тамомила тескари тарғибот-ташвиқотлар билан шуғулланадилар. Автоматикалар, олий технологиялар, компьютерлар, бутун дунё билан кенг иқтисодий, тижорий, маданий ҳамкорлик ва алоқалар кучайиб бораётган даврда бу диний ақидапарастлик йўсинидаги ташвиқотлар ўз ибтидоийлиги билан таажжубга солади.

Олам дегани бу илмларнинг жамидир. Олам сўзи илм сўзидан ҳосил бўлди. Муқаддас Қуръоннинг барча калималарини Худо илм билан яратган ва илм билан узлаштирмоққа даъват этди. Илм Қуръонда энг кўп такрорланган сўзлардандир. Оламга дин кўзи билан қараганда ҳам, дунё кузи билан қараганда ҳам, илм бу қарашларни нурлантириб, шуълаларга буркаб турмас экан, қарашлар доим бир ёқлама ва кемтик бўлиб қолаверади.

Шуни охиригача англаб етмоқ жоиздирки, дин инсоният қадриятларининг ва ҳар қандай миллий қадриятларнинг фақат ва фақат бир қисми, бир бўлагидир. Уни қадриятларнинг бари ёки жуда бўлмаганда, асоси деб тушунтириш доим эътиқодларда чалкашликларни келтириб чиқаради. Чалкашликлар, сиёсат, маънавиятдаги қўриқлар эса мазҳабларга, мазҳабсиймоларга доим қўл келади. Улар бўшлиқларни муттасил ва изчил қидирадилар ва улардан ўз билгиларича усталик билан фойдаланадилар.

Халқ юксак фикр қурилишига, оқу қорани теран

таниш малакаларига эга бўлгани сари чалгитишлар самарасиз бўлиб боради.

Одамларни маънавий, маданий, сиёсий фикр майдонларига тортиш, ҳар бир фуқарони унинг ёшидан қатъий назар, шу ориф майдоннинг қатнашчисига айлантириш бизнинг энг самарали йўлимиздир. “Ухлаб қолдингларми, биродарлар! Кўзларингни очинглар!” — деб ҳайқирди давлат раҳбаримиз. Мудрамоқ, гафлатда кун кечирмоқ даврлари орқада қолди. Бир парча гўзал ҳадислардан мисол келтирганда ва улардан ахлоқий ибрат излаганда, минг йиллаб яратилган халқ мақоллари, қўшиқлари, доно нақллари ҳам борлигини унутмайлик. Ҳадисни мақол ва мақолни ҳадис четга сурмасин. Мана, кўринг шу уйғунликни! Мақоллар буюк дунёвий-руҳий-маънавий тафаккур меваси. Ҳадислар эса диний, исломий-руҳоний тафаккур ҳосиласи. Улар доим бир-бирларига қобил яшасинлар.

Улар зўрлик-зўравонликсиз, тазйиқларсиз, экстремизм, фанатизмсиз қобил ва салим яшашга азал наққоши томонидан чорланганлар. Инсониятни бу уйғунликдан четга тортиш оламда бузғунчиликлар билан баробардир.

ТАРИХ, МАЪНАВИЯТ ВА ФИДОЙИ ИНСОН

Ислом Каримов тарихчи олимлар билан суҳбатида Ўзбекистон тарихини ўрганиш, янгидан яратиш, абадул абадга уни халқнинг маданий мулкига айлантириш борасида ўз фикр-мулоҳазалари билан ўртоқлашди. Президент ўз фикрларини таклиф ва мулоҳаза тариқасида айтган ва баён қилган бўлса ҳам, улар моҳияти ва қамрови, теранлигига кўра концепция характери ва қувватига эга бўлди. Президент ўз муҳокамалари давомида жуда кўп саволларни ўртага қўйди. Саволларининг замирида ҳам концептуал фикр барқ уради.

Бу фикрлар, гоёлар, саволларнинг бари жамиятни фикрлаш тадқиқотлар олиб бориш, барча ишларимизда тадқиқотчилик руҳини уйғотиш ва устивор этишга ундайди.

Ҳар қандай юксак тоғ чўққиси жуда узоқлардан бошланади. Жомолунгма ҳам, Хонтангри ҳам, Ҳимолай ҳам ер тагидан бирдан тик кўтарилиб чиқмайди. Тарих, бинобарин, атом қўзиқорини эмас.

Туркистон — икки дунё бешиги, деган туркий тил шоирларнинг гузал ҳикмати бор. Бу фикрни янада шoirонароқ қилиб, Туркистон икки дарё бешигидир, деб давом эттириш ҳам мумкин. Чиндан бу бешикни икки дарёнинг ўзи яратган ва азал-азаллардан шу икки дарё тебратида бу қутлуг муборак заминни. Шоирона пай-ровни яна шоирнинг ўзига суяниб ривожлантирадиган бўлсак, Туркистонни нега икки дарёнинг эшиги деб атамайлик? Ростдан ҳам, машриқу мағрибга, Жануб ва Шимол Қутблари томон очилган, утадиган ЭШИК, дар-воза, қопқа эмасми бу азал маданият маконлари?

Қадим Шарқ муаррихларининг қўллари билан чи-зилган, тасаввурлари билан манзара ҳолига келган илк ибтидоий, лекин ўта қимматли хариталар — жўгрофий, тарихий маконларнинг чизмаларига қараб ўтиришни болаликдан севардим. Шу хариталардан тарихлар, халқлар, уларнинг бемисл ҳаракатлари — кўчишлари ва сокин бўлишлари, яна кўчишлари ва яна сокин бўлишлари сирларини ўйлаб, бу ҳаракатларни яхлит, бир бутун, мисоли данак ичидаги тўқ магиздек тасав-вур қилиб бўлармикин? — деб орзу қилардим. Ё бу ҳеч бир инсоннинг тасаввурига сигмайдиган бепоён, ҳудуд-сиз, бемакон бир ҳодисамикин?

Ўша аждодлар қўллари билан чизилган дунёнинг илк хариталарига тикилиб ўтириб, оламнинг равиш-рафтори ҳақида илк тасаввурларимиз уйғонган эди. Мана, ҳозир муҳтарам Президент Ислон Каримов та-рих ва дунё цивилизациялари тўғрисида ўз янги кон-цепциялари ва концепцияларини ифода қилувчи гоёла-ри, саволларини ўртага қўяётган чоғда, тарихий илди-ларимиз ва умуман, гносеология масалаларига бефарқ бўлмаган кишиларнинг бағрига, юрагига улар оловли чўғ каби тўкилаётганда, ёндираётган, жазиллатаётган, қиздираётганда, бир тасаввур — образ хаёлда гавдалан-ди. Тўғрироғи, тасаввур — образ шаклини ола бошлади.

...Бир мислсиз улкан қуш икки буюк дарё ора-лигида кўкрагини шу икки дарё орасига қўйиб турган-дек, унинг жуда фусункор боши Орол оша сирли Ту-рон текисликлари узра мағрур қад кўтаргандек, поён-сиз қудратли қанотлари эса Машриқ ва Мағриб замин-лар узра парвозга талпиниб тургандек. Тушунаяпсиз-ми?

Бу халқлар қушининг кўкси, кўкраги, юраги ҳам-и-ша шу икки дарё оралигида — Турону Хоразм, Бухорою Самарқанд, Фаргонаю Термиз, Шошу Илоқ устида

бўлган. Шу бешик узра турган бу қушнинг юраги! Уни турли бало-офатлардан, йўқ бўлиб кетишлардан сақланган, ҳимоя қилган бу қушнинг юраги! Еттиқуш - битта қуш! Юз, миллион қуш — битта қуш! Яна андак шоирона тасаввурга эрк бериб айтсак, шу қушнинг тухумидан Одиссей ва Илиада, шу қушнинг тухумидан эмасмикан Алпомишлар, Овастолар?

Мағзига қаранг бу кишилик дostonларининг! Қанчалар туғишган, биродар улар! Алпомиш, Гилгамиш қаҳрамонлари, Одиссей, Зардушт худди бир бешиқдан чиққан, бир бешиқда ўсган, куч олган, олижаноб фазилатлар орттирган бир бешикнинг фарзандларидай! Кўп ўхшашликлар ва яқинликлар кўраман улар атвору аломатларида! Чексиз ўзига хосликлар кўраман уларда. Лекин бу ўзига хосликлар уларни бир-бирларидан узоқлаштирмай, жудо қилмай, яқинлаштириб, бирлаштириб, қариндошчилик иплари билан боғлаб туради уларни! Шоирона тасаввурлар тагидан неча минг йилликларнинг ҳақиқатлари бўй кўрсатса не ажаб!

Тарих ҳақиқатни қидирмаса, нимани қидиради. Тарих ҳақида уйлаганда, тарихларни бўйлаганда, ўзимиздан назаримиз кенг ва нигоҳимиз теранми деб сўрайлик. Назар ва нигоҳ кенг-теран бўлиши мумкин. Лекин довюраклик-чи?

Президент сўраяпти:

— ҚАНИ БИЗНИНГ ДОВЮРАК ТАРИХЧИЛАРИМИЗ? УЛАР БОРМИ?

Тарихнинг теран илдиэларини топиш ва шу илдиэлар баайни бизнинг илдиэларимиз эканлигини илмий исботлаб бермоқлик учун илмдан ташқари ҳа, довюраклик ҳам керак! Бусиз янги тарихимизни, янги миллий мафкурамизни муносиб тарзда яратиш қийин.

ПРЕЗИДЕНТ АЙТГАНДЕК, ОВАСТО БИЗНИНГ ИЛДИЗИМИЗ ЭМАСМИ? ХОРАЗМ МАДАНИЯТИ БИЗНИНГ ИЛДИЗИМИЗ ЭМАСМИ? ҚАДИМ ТУРКИЙ ТИЛ ТОШВИТИКЛАР БИЗНИНГ ИЛДИЗИМИЗ ЭМАСМИ? АЛПОМИШНИ ЗАРРА-ЗАРРА ЎРГАНСАК, УНДА ЭМАСМИ БИЗНИНГ ИЛДИЗИМИЗ? АЛП ЭР ТЎНГА — АФРОСИЁБ БИЗНИНГ ИЛДИЗИМИЗ ЭМАСМИ?

Кимларгадир ёқиш учун собиқ замон тарихчилари Овасто маданиятидан юз ўтирмадиларми? Афросиёб маданиятидан юз ўтирмадиларми? Уларни “афсона” деб эълон қилмадиларми?

Афросиёб ер юзида илк шаҳарларни қурган тарихий сиймо. Афсона эмас. Санъат ва маданиятларни ўз

замонасида юксак даражага кўтарган сиймо. Афсона эмас.

Афросиёб шаҳарлар қурди улуг маконларда деган қадим тарихчиларнинг қимматли маълумотлари олди-дан бу худди арзимаган бир гапдай ўтиб кетаверган биз эмасмидик? Шаҳарлар қуриш — цивилизациялар маконларини яратиш демақдир. Нега биз Афросиёб цивилизациясини теран ва ҳар томонлама ўрганмадик? Асл манбалар ҳамон варақланганича йўқ? Ўзимизни шунчалар камситамизми?

Ўз қаддимизни тузукроқ кўтариш учун лоақал Херодотни синчиклаброқ ўқиганмидик? Херодот ўз “Тарих”ининг тўртинчи китобида “Осиё одамларининг кўплиги ва буюк бойликларнинг оқиб ётиши билан гуллаган эди” деб гап бошлайди. Унинг скифлар, массагетлар ва икки дарё оралигидаги бошқа халқлар ҳақидаги ҳикояларини диққат билан ўқийлик-чи, қайси бир гаплари, қайси бир санаган фазилатлари, хусусиятларига бутун ўзимизни бегона деб биламиз? Гарчи орадан неча минг йилликлар ўтган бўлса-да? Херодот скифларнинг ерларида биринчи тугилган одамнинг номи Таргитой бўлганлигидан хабар беради. Таргитой, Тарбўгатой, Тарагай сингари энг кўҳна туркий сўзлар орасида қанча масофа ётади? Улугбек Муҳаммад Тарагай деб номлангани бежиз бўлмаса керак? Туркийлар ва жумладан, ўзбеклар жуда қадим-қадимлардан аждодларнинг номларини фарзанддан фарзандга қўйиб сақлаб келадилар.

Херодот яна скифлар билан массагетларнинг кийим-бошлари, урф-одатлари, феъл-атворларидаги ўхшашликлардан ҳам дарак бериб ўтади. Биз илдизларимизни қидирганда, бундай бебаҳо маълумотларга жуда диққат билан қулоқ солиб, уларни бошқа тарихчиларнинг маълумотлари билан солиштириб кўришимиз керак бўлади. Шунда халқлар ва миллатларнинг вужудга келиши мислсиз буюк ва мислсиз мураккаб жараёнларда содир бўлганлигини тан олишимизга тугри келади.

Президент Ислом Каримов сулолаларнинг туйини эмас, улар қолдирган тенгсиз, такрорланмас маданий меросни ўрганиш, шу мерос устида фикр юритиш, хулосалар чиаришга даъват этади. Унинг:

— Азалда ким бўлган? Азалда ким бўлганмиз? Цивилизациялар ўзларидан нималар қолдирганлар? деган саволи илм-фандан, илм-фан бўлганида ҳам, илгор,

кучли, ишончли концепцияларга таянадиган илм-фан-дан жавоблар кутади.

— Қани, менга тушунтириб беринг! — деб сурамоқда Президент. У ўз тарихини билган халқ енгилмас бўлади, деган гоёни илгари сурмоқда. Тушунтиришнинг ҳозирги илм-фан учун, айниқса, тарих ҳамда фалсафа, мафкура учун қанчалар муҳим эканлигини ҳаёт кўрсатмоқда.

АБДУҚАҲҲОР ИБРОҲИМОВ

МИЛЛИЙ МАФКУРАНИНГ НЕГИЗИ

Сиёсий тутқунлик оғир, лекин миллий ўлим — миллатнинг буткул ҳалокатидир. Ўзбек халқи утган асрда чоризм истилоси туфайли сиёсий тутқунликка тушди, бироқ миллий қиёфасини йўқотмади. Ана, шу миллий қиёфамиздан бугунги сиёсий мустақиллигимиз ўсиб чиқди. Ердан ниманидир ўсиб чиқиши учун тупроқда ўша нарсанинг уруги-негизи бўлиши керак. Уругнинг униши учун эса ундирувчи шарт-шароит ҳам лозим бўлади. Босқинчилар халқимизни харбий куч билан тобе этган бўлсалар-да, маънавий жиҳатдан маълум даражада зарар келтирилсалар-да, бироқ тўла-тўқис маглуб эта олмаганлар. Маънавиятини сақлаб қолган халқни сиёсий жиҳатдан узил кесил енгиб бўлмайди. Маънавият сиёсий озодликка чорлайверади. Президент Ислом Каримовнинг бутун ижтимоий-сиёсий фаолиятида маънавият масалаларига жиддий ва чуқур, ҳар томонлама ва катта аҳамият бериб келаётганининг боиси ҳам, унинг маънавиятнинг бош ҳомийси деб эътироф қилинишининг сабаби ҳам ана шундадир.

Мустамлака шароитида ҳам халқимиз маданий-маънавий бойлик яратишда (сустроқ бўлса-да) давом этди, маданий турмуш кечиришда давом қилди. Халқ амалий санъати, ҳунармандчилик, меъморчилик, фан, адабиёт, санъат, мусиқа, фольклор ва тарихнавислик тўхтаб қолгани йўқ. Халқ кўнглидагини ифодаловчи, орзу-умидлари ва дардини тараннум этувчи бадиий адабиёт ривождан тўхтаб қолмади. Бу даврда Тошкент, Андижон, Қўқон, Тўрақўрғон, Наманган, Каттақўрғон, Жиззах, Самарқанд, Бухоро, Хива ва бошқа шаҳар ҳамда йирик қишлоқларда адабий мактаб ва адабий муҳит мавжуд эди. Бу жойларда ҳатто бадиий ва тарихий асарларни ўзбекчага таржима қилишда муайян ишлар қилинди. Тошкент, Самарқанд, Хива, Қўқон, Наманган ва Тўрақўрғонда бир қатор ноёб асарлар, араб, форс, турк, татар ва озарбайжон тилларидан ўзбекчага ўтирилди.

Халқ бадий ижоди ҳам тухтаб қолмади. Босқинчи зolimларга қарши халқ қўшиқлари ва термалари яратилди. Бинобарин, халқимиз маънавиятидан айру тушиб қолмади.

Одатда чоризмнинг Туркистондаги мустамлакачилик тарихи ҳақида сўз борганда, Туркистоннинг бир қисми — Туркистон генерал-губернаторлигининг бешта вилояти (Сирдарё, Фаргона, Самарқанд, Еттисув ва Каспийорти) ҳақида фикр билдирилади-ю, лекин вассал ҳолатидаги Бухоро амирлиги ва Хива хонлиги тугрисида деярли индамай утилади, ваҳоланки, халқимиз кечмиши ва турмуши тарихини, давлатчилигимизнинг умумий тарихини вассал мақомидаги бу ўзбек давлатлари тарихисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Агар шундай иш тутилса, ўзбек халқининг миллий манфаати, ворислик ҳуқуқи унутилган бўлади. Вассал ҳолатидаги Бухоро амирлиги ва Хива хонлиги мустамлакачилардан яширин ҳолда, айниқса, 1914 йилда биринчи жаҳон уруши бошланиб кетганидан кейин яна миллий мустақилликка тўла эришиш мақсадида Афғонистон, Эрон, Туркия ва Англия билан алоқа боғлаб турганлиги ҳақида ҳам маълумотлар бор. Буткул буйсундирилган халқда бундай улуг мақсадлар бўлмайди, албатта, халқимиз ҳамиша яхши умидлар билан яшади. Унинг маънавияти ва руҳонияти гафлат уйқусига ботмасликка, ҳамиша уйғоқ бўлишга чорлар эди. Бу ишларда халқнинг тушунган, оқ-қорани билган, миллати манфаатини ўз жонидан ҳам ортиқ кўрган кишилари бош-қош бўдилар. Булар номлари халқимиз тарихида абадий қолган жадидлар эдилар.

Жадидчилик — маърифатчиликдир. Жадидлар элимизга маърифат уругини сочишда фидойилик кўрсатдилар. Чунки маърифатли бўлмай туриб, маънавиятли бўлиш, маънавиятни юксалтира бориш мумкин эмас. Халқпарвар ва инсофли, диёнатли бой-бадавлат кишиларнинг моддий ёрдамисиз жадидлар фаолият кўрсата олмас эдилар. Тижорат, саноат ва қишлоқ хужалиги ишлаб чиқариши билан бойиган элимизнинг ишбилармон кишилари — бухоролик, самарқандлик, хивалик, андижонлик, наманганлик, маргилонлик, хужандлик, қўқонлик, тошкентлик ўз даврининг миллионерлари, масалан, Пулатхўжа, Убайдуллахўжа, Ислomхўжа, Миркомилбой, Тўхтабой, Орифжонбой, Иброҳимҳожиди, Тўлаганҳожиди, Комилжонбой, Обиджонбой кабиларнинг сахийликлари халқимизнинг миллий манфаатиға

қаратилган эди. Сахийлик эса маънавиятлилик белгиларидан биридир.

Юқорида миллат, миллий манфаат деган ибораларни ишлатдик. Хўш, миллат нима? Миллат деганда нима ни тушунмоқ керак? Миллат кишиларнинг жипс тарихан шаклланган бирлиги, умумиктисодий турмуш, тил, ҳудуд бирлиги, маданият, онг, руҳият уйғунлиги ва муштараклиги демакдир. Муайян бирор миллатга тегишли нарсаларга миллийлик изоҳи қўлланилади ва шу нарсалар айни шу миллатгагина тааллуқли бўлади, мазкур нарсалар бу миллатни бошқа миллатлардан фарқлаб туради. Масалан, ўзбек миллий бадий адабиёти миллатимизга тегишли сўз санъатидир. Ўзбек халқининг миллий манфаати дейилганда миллатимизга доир нафъ тушунилади. Миллат, бир сўз билан айтганда, маънавият бирлигидир. Маънавият – давлат асоси, давлат эса маънавият суянчиги. Мана энди мафкура атамасига таъриф бериб ўтсак бўлади. Муайян бир ижтимоий гуруҳ ёки миллатнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик қарашларнинг бутун бир тизимига мафкура дейилади. Демак, ўзбек халқининг миллий мафкураси миллатимизнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик қарашларнинг бутун бир тизимидир.

Мафкурасиз ижтимоий гуруҳ, жамият ёки миллат бўлиши мумкин эмас. Миллат ва миллий мафкура тушунчалари ўртасида ўзаро узвийлик бор. Шу боис миллат тушунчасига айрим аниқликларни киритиб кетсак зиён қилмайди. Чунки миллат атамасини диний маънода ишлатиб, масалан, мусулмон миллати, ислом миллати дегувчилар ҳам бўлган ва ҳозир ҳам бор. Бутун Ер юзидаги 1 миллиарддан ортиқ ислом динига эътиқод қилувчилар аввало бир миллат вакилларидан иборат эмас, улар орасида араблар, туркий ва форсий халқлар билан бирга Ғарбда инглиз, фаранг, олмонлардан тортиб, Шарқда покистонлик, бангладешлик, индонезиялик, малайзиялик, ва бошқа халқлар ҳам бор. Ислом – жаҳоний динлардан бири, унга эътиқод қилувчилар ирқий жиҳатдан ҳам турличадир. Мусулмонларни ягона ислом миллати деб эмас, балки Аллоҳ таолонинг бандалари, ҳазрат Муҳаммад алайҳиссаломнинг умматлари, деб тушунмоқ жоиз. Мусулмончилик – умматлар бирлиги.

Барча туркий халқларни ҳам ягона турк миллати деб ҳисоблаш бугунги кунда унчалик тўғри эмас. Чунки ҳозирги кунга келиб аслида бир отадан тарқалган туркий халқларнинг турмушларида, маданиятларида, урф-одатларида, диний эътиқодларида ҳам жузъий, ҳам жиддий тафовутлар пайдо бўлган. Шу тафовутлар негизида уларнинг миллий мафкураларида ҳам узига хос фарқлар вужудга келган. Демак, туркий халқларни ўқ томири бир қардош ва тилдош халқлар дейиш ҳақиқатга яқинроқ. Шу уринда улар орасида ислом, исовий, мусовий динларига эътиқод қилувчилар, шунингдек, ҳеч бир динга эътиқод қилмовчилар ҳам борлигини эслатиб ўтиш мумкин.

Икки давлатда яшаётган миллатлар ҳам бор. Масалан, осетинларнинг бир қисми Россия Федерацияси таркибидаги Осетия Мухтор Республикасида яшаса, иккинчи қисми Грузия таркибидаги Осетия Мухтор вилоятида истиқомат қилади. Корейс халқининг икки мустақил давлати – Корея Халқ Демократик Республикаси ва Корея Республикаси мавжуд. Бангол халқи Бангладеш Республикаси ва Ҳиндистон Республикасининг Банголия штатида яшайди. Бангладешликлар ислом динига эътиқод қилсалар, Банголия штатида яшовчи банголлар Будда динига синадилар. Диний эътиқодга кўра бир халқ иккига бўлиниб кетгандир. Яқин-яқингача иккита Олмония — Германия Демократик Республикаси ва Германия Федератив Республикаси мавжуд бўлиб, сиёсий тузумига кўра икки хил давлат эди. Шўро мафкурачилари шарқий олмонларни социалистик миллат деб, гарбий олмонларни капиталистик миллат деб тушунтиришарди. Ваҳоланки, иккала давлатда ҳам ягона бир миллат — олмон миллати яшарди. Кейинги воқеалар — иккала олмон давлатининг бирлашуви синфийликка асосланган ўша сохта назариянинг пучлигини қатъий исботлаб қўйди.

Демак, миллат тушунчаси, биринчидан, синфий тушунча эмас. Миллат тушунчаси — синфлардан, табақавий фарқлардан устувор тушунча. Марксчи-ленинчи сиёсатдонлар-мафкурачиларнинг ҳар бир миллатда икки миллат, ҳар бир маданиятда икки хил маданият бор, деган “назария”ларининг фақат уйдирмадан иборат эканлиги айниқса совет иттифоқи тарқаб кетганидан кейин яққол намоён бўлди-қўйди. Такрорлаб айтишимизки, миллат — бу, кишиларнинг жипс тарихий бирлиги, умумиқтисодий турмуш, тил, ҳудуд бирлиги,

маданият, онг, руҳият уйғунлиги ва муштараклиги демакдир. Ўз давлатисиз ўз қиёфасига эга миллат бўлмайди, давлатчилигини қўлдан бой бериб қўйса, бора-бора миллий қиёфасини йўқотиб юбориши мумкин. Миллатнинг метиндек жипслиги давлати қудратининг даражасини белгилайди. Миллат ва давлат тушунчаларини бир-биридан айирган ҳолда таърифлаб бўлмайди.

Тарихни кўздан кечирсак, миллатнинг жипслик даражаси ўзгариб турадиган ҳодиса эканини кўрамиз. Бу кўп омилларга, жумладан, тарихий шахснинг – йўлбошчининг ўрни ва ролига ҳам боғлиқ. Қачонки халқимиз метиндек бирлашиб, жипслашган бўлса, ўшанда ўз буюк давлатига эга бўла олган. Бунинг учун халқни бирлаштирувчилик салоҳиятига эга сиймо тарих саҳнасига чиқиши, ҳокимиятни бошқариши керак. Тарихда бунга мисоллар кўп. XIV асрнинг иккинчи ярмида Амир Темури тарих саҳнасига дадил чиқиб, шундай бирлаштирувчилик вазифасини адо этди ва буюк бир давлат – Теуриийлар давлатини тузди. Соҳибқирон вафотидан кейин миллатимиз жипслиги заифлаша бошлади. XVI асрнинг иккинчи ярмида Абдуллахон II даврида миллатимизнинг жипслик даражаси анча кучайди, ўшанда Бухоро хонлиги мусулмон шарқидаги энг қудратли давлатлардан бирига айланган эди. Афсуски, Абдуллахон II вафотидан кейин миллатимизнинг жипслиги сусая бошлади. Бундан кейинги сиёсий воқеалар ҳурматли ўқувчиларимизга тарих китобларидан аён: аввало ягона Туркистон учта давлатга бўлиниб кетди, кейин XIX асрнинг иккинчи ярмида мустамлака ва ярим мустамлака ҳолига тушиб қолдик. Демак, давлат тақдирида миллат, миллат қисматида давлат ҳал қилувчи омиллардан ҳисобланади. Бу иккисининг тақдирида эса ўз халқига йўлбошчилик қила олиш салоҳиятига эга тарихий сиймонинг ўрни ва роли ҳам каттадир. Бу фикрнинг нақадар тўғрилигини Президент Исом Каримовнинг давлат бошлиги ва халқ раҳнамоси сифатидаги фаолияти ҳам тасдиқлаб турибди.

Юртбошимиз “Тафаккур” журнали бош муҳаррирининг саволларига жавобларида “Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин”, деган фикрни илгари сурди. Вазифа аниқ ва кенг қамровли. Чунки мафкура шундай бутун бир тизимки, унда муайян бир ижтимоий гуруҳ ёки миллатнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, эсте-

тик қарашлар ифодаланади. Бу шарафли вазифани адо этиш файласуфлар, сиёсатшунослар, ҳуқуқшунослар, диний арбоблар, ижодкорлар ва, умуман, янгича фикрловчи барча зиёлиларнинг зиммасидадир.

Адабий тилимизда яратиш, шакллантириш ва ундириш деган сузлар бор. Йўқдан бор қилишга яратиш дейилади. Ўзи бор нарсага қандайдир ишлов бериб, янги ташқи қиёфа беришга шакллантириш дейилади. Ерга сочилган ёки қадалган уруг ва дон тегишли меҳнат эвазига тупроқ бағридан ўсиб чиқади, бу ундиришдир. Хўш, миллий мафкурага нисбатан қайси бир сўзни қўллаймиз-у, қандай йўл тутамиз, қандай муносабатда бўламиз? Янгитдан мафкура яратишга мутлақо ҳожат йўқ. Чунки кўп асрлик тарихга эга миллат эканмиз, ўз миллий мафкурамиз борлигига шубҳа ҳам бўлиши мумкин эмас, асло. Демак, мавжуд миллий мафкурамизни истиқлол даври талаб ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб, янги мазмун билан бойитиб шакллантира боришимиз, халқимиз вужудидаги — онги ва қалбидаги янги-янги, битмас-туганмас маънавият куртакларини ундира боришимиз лозим, чунки Ислом Каримов уқтириб ўтганидек, “Тасаввур ва дунёқараш тараққиётга қараб ўзгариб боради... Мафкурани шакллантириш жараёнида кенг жамоатчиликнинг илғор дунёқараши ва тафаккурига асосланиш лозим”.

Масалан, тилга бўлган муносабатимизни олиб кўрайлик. Юқорида миллат кишиларнинг, жумладан, тил бирлиги ҳам дедик. Чунки тилнинг тириклиги халқнинг мавжудлигидир. Тилсиз халқ йўқ. Ҳар кишининг ўз исми бўлганидек, ҳар бир тилнинг ҳам оти бор. Тилнинг оти миллатнинг номидир. Шунинг учун ҳам “Миллатимиз ўзбек, тилимиз ўзбек тили” деймиз. Тили ўлган халқнинг ўзи ҳам халқ сифатида йўқолган ва, аксинча, халқ қирилиши билан унинг тили ҳам ўликка айланган. Тил ва халқ — жон ила тан. Булар қарор топган ва ҳимоя қилинган тупроқ ватандир. Ўзбек халқи ва тили учун ана шундай муқаддас тупроқ — ватандир.

Тил – миллат вакиллари мустаҳкам бирлаштирувчи, тутиб турувчи белбоғ демак, бу рамзий белбоғнинг кучу қудрати сизу бизларнинг она тилимизга бўлган муносабатимизга боғлиқдир.

Тил — тарих кўзгуси, тарих эса тил кўзгуси демак. Масалан, Култегин битиклари милодий VIII аср, Аҳмад Юғнакий, Юсуф Хос Ҳожиб, Маҳмуд Қошғарий асар-

лари XI аср, Аҳмад Яссавийнинг “Ҳикмат”и XII аср, Навоий асарлари XV аср, Бобур асарлари XVI аср, Машраб асарлари XVII аср, Нодира газаллари XIX аср, Абдулла Қодирий романлари XX аср тилимизнинг кузгусидирлар.

Маълумки, ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган 1989 йили ҳали шўролар тузуми мавжуд бўлиб, Ислом Каримов республикамизга етакчилик қилишга эндигина киришган анчагина мураккаб пайтлар эди. Бироқ, шунга қарамай, Олий Кенгаш сессиясида “Давлат тили ҳақида”ги қонуннинг лойиҳаси муҳокама қилинганда ҳурматли юртбошимиз мазкур қонунни қабул қилиш борасида кўрсатган саъй-ҳаракатлари жамоатчиликнинг ёдидан чиқмаган бўлса керак. Бу қонуннинг қабул қилиниши маърифий-маънавий қийматидан ташқари шундай ижтимоий-сиёсий аҳамият ҳам касб этдики, тилимизнинг қадри, миллатимизнинг қадди қайта тикланишига муносиб ҳисса бўлиб қўшилди. Ҳатто, айтиш мумкинки, миллий истиқлол учун курашимиз миллий тилимизнинг қадрини тиклашдан бошланди, давлат мустақиллиги йўлидаги биринчи муваффақиятимиз, биринчи галабамиз бўлди.

Орадан йиллар ўтгач, ушбу қонуннинг айрим моддаларида вақтдан ўзиб кетишлик ҳолати ҳам мавжудлиги аён бўлиб қолди. Ваҳоланки, сўзсиз ижро этиладиган қонунда вақтдан ўзиб кетишлик ёки вақтдан орқада қолишлик ҳолатларининг бўлиши мақбул эмас. Шунинг эътиборга олиб, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 21 декабрда бўлган сессиясида “Янги таҳрирдаги Давлат тили ҳақида”ги қонун қабул қилинди. Бу қонун тараққиётимизнинг ҳозирги босқичига мос ва у муваффақият билан амалга оширилмоқда. Уни ҳаётга татбиқ этишда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган, Ислом Каримов имзо чеккан “Ўзбекистон Республикасида маъмурий-худудий бирликлар, аҳоли пунктлари, ташкилотлар ва бошқа топонимик объектларнинг номларини тартибга солиш тўғрисида” деган қарор алоҳида аҳамият касб этмоқда. Куринадики, давлат тили ҳақидаги Қонунимиз республикамизда яшовчи барча фуқароларнинг, яъни жамият манфаатларини инобатга олиб, босқичма-босқич, лекин изчил амалга ошириб борилмоқда. Бунда юртбошимиз ўртага қўйган, юқорида тилга олиб ўтилган “Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хиз-

мат этсин” деган шиорнинг инъикосини кўришимиз мумкин.

Шу ўринда олий ўқув юртлари талабалари ва мактаб ўқувчилари учун чиқарилган айрим дарсликларда ёзилган, ҳурматли домлаларимиз ва ўқитувчиларимиз тилга оладиган “Эски ўзбек ёзуви” ва “Эски ўзбек тили” деган икки ибора ҳақида ўз мулоҳазамизни билдириб ўтамиз. Бизнингча, “Араб алифбосига асосланган ўзбек ёзуви” дейиш маъқул кўринади, “эски” сўзида бироз салбий маъно бўлиб, бу ибора кўпинча вақт ўтиши билан эскирган, муомаладан чиқиб қолган, тутилавериш ва кийилавериш, путури кетган ва уриниб қолган нарсаларга нисбатан қўлланилади. Салкам 14 асрча муомалада бўлиб келган, ўтмишдаги барча мумтоз шоирларимиз, адибларимиз, олиму тарихчиларимиз асарлари битилган араб алифбосига асосланган ёзувимизга нисбатан “эски” иборасини қўллаш унчалик одобдан бўлмаса керак. Бу ҳолни шўролар мафкураси касофатидан вужудга келган бир нуқсон деб қарашни истар эдик.

Шунингдек, “эски ўзбек тили” ибораси ҳам бизга бегонадир, айни пайтда аждодларимиз қўллаб келган ва бизлар ҳам мамнуният билан қўллаб турган она тилимизга нисбатан тухмат ва ҳақоратдир. Бу иборани ҳам Октябрь тўнтаришигача яратилган барча маънавий бойликларимизни “эски”га чиқаришга, шу орқали шонли ўтмишимиз билан бугунимиз ўртасида “Садди Искандарий”ни қўйишга уринган гарблик жаноблар ва уларнинг шўровий мафкурачилари тўқиб чиқарганлар. Ёзма адабий тилимиз, айрим жузъий ўзгаришларни (дунёда йиллар, асрлар ўтгач, ўзгаришга учрамаган тил бормикин ўзи!) ҳисобга олмаганда, ўз тароватини камида тўққиз-ўн асрдан бери сақлаб келмоқда. Аҳмад Яссавий, Қутб Хоразмий, Ҳофиз Хоразмий, Лутфий, Отойи, Саккокий, Алишер Навоий, Ҳусайний, Бобур, Машраб, Увайсий, Нодира, Ҳувайдо ва шу каби барча мумтоз шоирларимизнинг асарлари бугунги ўзбек китобхонига тушунарлидир, уларнинг тили ҳозирги адабий тилимизнинг ўзи-ку! Бироқ айримларга “тушунарсизроқ”, “қийинроқ” туюлса, бунинг учун уларнинг ўзи айбдор, шўролар замонидаги ҳоким мафкуранинг нотўғри йўли, зуғум-тазйиқи туфайли она тилларидан ўзлари узоқлашиб қолганлар.

Демак, ҳурматли маориф ходимларимиз, олий ва ўрта ўқув юртларининг домлалари ёш авлодни она тили

ва адабиётимизга, биринчи навбатда мумтоз адабиётимизга меҳр-муҳаббатли қилиб тарбиялашлари лозим. Бу ҳам миллий мафкурани жорий этиш вазифасига киради. Шу ўринда улуғ бобомиз Алишер Навоийнинг ҳали 5 яшарликларида 50 минг байт (100 мисра) шеърни ёд билганликларини эслатиб утамиз. Бу билан айтмоқчимизки, фарзандларимизга богча ва бошлангич синфлардаёқ шеър ёдлатишга ҳам эътиборни кучайтириш лозим. Бундай машқлар боланинг ҳофизаи қувватини оширади. Қолаверса, она тилини яхши билган ўқувчи бошқа тилларни ҳам осонроқ ўрганади, бошқа фанларни ўзлаштириши ҳам осонроқ кўчади. Чунки она тили барча фанларнинг ҳам онасидир, улар тил ва ёзув орқали ифодаланади.

Мафкуранинг бир учи диний қарашларга, диндорларга бориб тақалади. Маълумки, республикамизда дин давлатдан ажратилган бўлса-да, жамиятдан ажратилмаган, ажратиб бўлмайди ҳам. Одам бирор эътиқодсиз, дину имонсиз яшаёлмайди. Халқимизнинг мутлоқ кўпчилик қисми азалдан ислом динига эътиқод қилади, ҳатто айрим диндорларимиз бу дин араблар юртида нозил булганини ҳаёлларига ҳам келтирмайдилар. Ислом дини ўзлариники бўлиб кетган, Аллоҳ таолога ибодат қилишнигина биладилар, яхши тилаклар тилайдилар, шундан маънавий ва руҳий озиқ оладилар. Улар учун шунинг ўзи бас. Оддий намозхон риёни, ғараз нималигини билмайди, буларни ҳаёлига ҳам келтирмайди.

Лекин сўнгги йилларда бошқа тоифадаги “диндор”лар ҳам пайдо бўлиб қолгани ачинарли, жамиятимиздаги осуда турмушга раҳна солувчи иш бўлди. Бундай нохуш ҳол юз беришига ваҳҳобийлик оқимиға мансуб маълум гуруҳларнинг кирдикорлари сабабчи бўлди. Нима учун бу ҳодиса келиб чиққанини Ислом Каримов “Тафаккур” журналида ёритилган жавобларида тўғри белгилаб бериб, жумладан, бундай дейди: “Одам ўз мустақил фикрига, собит эътиқодига, ўзи таяниб яшайдиган ҳаётий-миллий қадриятларга, шаклланган дунёқараш ва мустаҳкам иродаға эга бўлмаса, ҳар турли мафкураларнинг босимиға, уларнинг гоҳ ошқора, гоҳ пинхона кўринишдаги тазйиқларига бардош бериши амри маҳол”.

Ваҳҳобийлик оқими тазйиқиға таслим бўлган фуқароларимиз айнан ўз мустақил фикриға, собит эътиқодиға ва шу кабиларға эга бўлмаган кишилар,

айниқса, ёшлар экани аён бўлди. Демак, диний йўналиш бўйича ҳам мафкуравий вазифалар анчагина экан. Республикамизда динга ва диндорларга нисбатан қандай йўл тутиш Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонунида аниқ ва ҳар томонлама белгилаб берилди.

Маълумки, бугунги кунда Ер юзидаги 1 миллиарддан ортиқ аҳоли ислом динига эътиқод қилади. Исломда асосан икки йўналиш бор: суннийлик ва шиалик. Барча мусулмонларнинг тахминан 90 фоизчаси суннийлар бўлса, қолган 10 фоизчаси шиалардир. Сунний атамаси сунна сўзидан келиб чиққан бўлиб, суннийликда сунна Қуръони каримдан кейинги асосий манба ҳисобланади. Сунна арабча сўз бўлиб, лугавий жиҳатдан анъана, одат маъноларини англатади. Ислом динида Муҳаммад алайҳиссаломнинг кўрсатмалари ва одаглари ҳақидаги Ҳадиси шарифлар, ривоятларни Қуръони каримдан кейинги энг мўътабар ва муқаддас манба деб билиш ва уларга риоя қилишдир. Буюк ватандошимиз Имом ал-Бухорий жамлаган Ҳадиси шарифлар Қуръони каримдан кейинги энг мўътабар ва муқаддас манба ҳисобланишининг боиси ҳам ана шунда. Суннийликда 4 та мазҳаб бор: ҳанафия, моликия, ханбалия, шофиъия. Бу 4 мазҳабга риоя қилувчилар Аҳли сунна вал жамоат деб аталадилар.

Ислом оламида энг кенг тарқалган мазҳаб — бу ҳанафия мазҳабидир. Барча мусулмонларнинг 80 фоизча қисми ҳанафия мазҳабададирлар. Туркий диндор халқларнинг деярли кўпчилиги — ўзбеклар, турклар, қозоқлар, қирғизлар, туркманлар, уйғурлар, татарлар, бошқирлар ва бошқалар шу мазҳабададирлар. Тожикиларнинг мутлақ кўпчилиги ҳам ҳанафия мазҳабададир. Туркистон диёримиз халқлари азалдан анъанавий тарзда шу мазҳабда бўлиб келадилар. Бу мазҳабга Абу Ҳанифа Нуъмон ибн Собит раҳматуллоҳи алайҳ асос солганлар. У киши ҳижрий 80 йилда туғилиб, ҳижрий 150 йилда вафот этганлар. Фиқҳ илмини, яъни ислом ҳуқуқшунослигини чуқур ўргангандилар. Замондошларининг ёзишларича, у буюк зот имом, тақводор, илмига амал қилган олим, ибодатли, улуг шон-шавкатли бўлганлар. Ҳокимлардан мукофот қабул қилмай, тижорат билан тирикчилик ўтказганлар. У киши улуг шарафга эришганлардан биридир, яъни тобеин эдилар.

Маълумки, Ҳазрат пайгамбаримиз Муҳаммад Мус-

тафо саллоллоҳу алайҳи вассаламни умрида лоақал бир марта курган ёки ҳамсухбат бўлган мусулмон кишига саҳоба дейилади. Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ эса саҳобай киромлардан Анас ибн Моликни бир неча марта курган эканлар. Соҳибии мазҳаб имомлардан бирор бир кишига бундай улуг мартаба насиб этмаган. Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ 4 минг тобеинлардан илм урганганлар ва 800 кишига устозлик қилганлар, уларнинг барчалари ўз навбатида уламои замон бўлишган. Дейдиларки, илм Аллоҳ таолодан Муҳаммад алайҳиссаломга келди, у кишидан саҳобаларга, улардан тобеинларга, сўнг Абу Ҳанифа Нуъмон ибн Собит раҳматуллоҳи алайҳга ва у кишининг асҳобларига етди. Яна дейдиларки, ислом аҳли намозларида Абу Ҳанифа ҳақларига дуо қилмоқликлари вожибдир, чунки у киши суннат ва фикҳни сақладилар. Шунинг учун ҳам Абу Ҳанифа Нуъмон ибн Собит раҳматуллоҳи алайҳ Имом Аъзам деб эътироф этилгандирлар.

Бу буюк зот ҳақида мақоламизда бир оз батафсилроқ тўхталишимизга сабаб шуки, Ўзбекистон мусулмонлари Имом Аъзам мазҳабидадирлар, намоз ва барча диний расм-русум ҳамда маросиму маъракаларда шу мазҳабга риоя қиладилар, шу мазҳаб кўрсатмалари бўйича иш тутадилар. Кўҳна тарихдан маълумки, диёримизда азалдан шундай бўлиб келган, бошқа диний йўналишлар ва оқимларга ёт қарашлар деб муносабатда бўлинган, халқ томонидан рад этилган, янглишилган пайтларда буюк уламоларимиз тўғри йўлни — ҳидоят йўлини кўрсатиб беришган. Тарихдан бир неча мисол келтирамиз.

Султон Ҳусайн Бойқаро пойтахт Ҳирот тахтини эгаллаб, Хуросон мамлакатининг подшоҳи бўлгач, дастлабки пайтларда аҳоли ўртасида кенг жорий бўлган Аҳли сунна вал жамоат йўналиши ўрнига намоздаги хутбаларда ўн икки имомнинг номларини қўшиб ўқитишга майл билдирганида Улуг Амир Низомиддин Алишер Навоий ва Абдураҳмон Жомий ҳазратлари уни бу йўлдан қайтарадилар, анъанавий диний йўлдан тойиш диндорлар ўртасида хусумат ва парокандалик келтириб чиқариши мумкинлигини уқтирадилар. Султон Ҳусайн Бойқаро бу майлидан тезда воз кечади. Унинг қарийб 40 йилча Хуросон мамлакатаида муттасил ҳукмдор бўлишига асосий сабаблардан бири дин бобида ҳам тўғри сиёсат олиб борганлигидир, дейиш мумкин.

Афсуски, тарих гилдирагини орқага айлантириш

мумкин эмас: Бобур мирзо Мовароуннаҳрда эканлигида, Самарқанд тахтини гоҳ қўлга киритиб, гоҳ қўлдан бой бериб юрган кезларида динга ва диндорларга бўлган муносабатида ёшлик қилибми, тажрибасизлик қилибми, адашган, шиаликнинг ашаддий тарафдори бўлган Исмоил Сафавийнинг талабига (ундан ҳарбий ёрдам олиш умидида) розилик билдирган. Натижада мовароуннаҳрлик мусулмонлар назаридан қолган, кейинчалик унинг ўзи ҳам бу ҳақда “Не бахти қаролик бўлдики, ўз юртим қолиб, Ҳинд сори юзландим” деб афсус-надомад чекади. Балки Бобурнинг ёнида Алишер Навоийдек, Абдурахмон Жомийдек раҳнамолари бўлганларида эдими, бу ҳол юз бермасмиди...

Диёримизда турли диний ёт оқимларга салбий муносабатда бўлиб келинган, уларнинг кириб келиши ва ёйилишига аҳолининг ўзи қаттиқ қаршилиқ кўрсатган. Давлат раиятнинг тинчлигини сақласа, уламолар унинг ҳамиятини асраганлар, қўлни қўлга бериб, бир ёқадан бош чиқариб, фуқаронинг тинчлик-хотиржамлигини, мамлакатнинг обод ва фаровонлигини кўзлаганлар. Масалан, XV асрнинг иккинчи ярмида бутун Туркистон мамлакатада Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор валий юрtda тинчлик бўлишида муҳим ўрин тутган. Кейинги асрларда Бухоро давлатида жўйборий шайхларнинг эътибори кучли бўлган.

Тарихдан яна маълумки, дин пешволари ўртасидаги келишмовчиликлар, диний мансабларни талашишлар эл-юрт бошига бало келтирган. Масалан, Қўқон хони Муҳаммадалихон Ғозий томонидан мансабидан азл этилган айрим дин пешволарининг ўз манфаатлари йўлида қилган ифвогарликлари туфайли Бухоро амирлиги ва ушбу хонлик ўртасида уруш келиб чиқади, иккала давлатнинг фуқаролари ҳам азият чекадилар, жангда Муҳаммадалихон қўшини енгилади, унинг ўзи икки норасида ўгли ва онаси малика Моҳларойим (шоира Нодира) Бухоро амири Насрулло буйруғи билан қатл этилади. Бундай беҳуда қон тўкишлар кейинчалик юртимизнинг Русия империяси томонидан забт этилишини тезлаштиради, холос. Ўтмиш тарихимиздан сабоқ олайлик ва асосий фарзандлик бурчимиз мустақиллигимизни мустаҳкамлаш эканини эслатиш учун мазийга доир юқоридаги воқеаларни ёдлаб ўтдик.

Юқорида айтилганлардан англашилдики, Ислом Каримовнинг “Тафаккур” журналида ёритилган жавобларида уқтириб ўтилганидек, мафкура бўлмаса одам, жа-

мият, давлат ўз йулини йўқотиши муқаррар. Қаердаки мафкуравий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин. Мафкура соҳасида бўшлиқ вужудга келишига асло йўл қўйиб бўлмайди.

Бу ўринда бўшлиқ дейилганда одамнинг Руҳи, Онги ва Қалбидаги бўшлиқлар кўзда тутиляпти. Инсон узлуксиз равишда эзгулик йўғрилган руҳий, маърифий (илм-фан) ва маънавий озуқа олиб турмаса, буларнинг ўрини ёт таъсирлар ишғол этади. Мана, масаланинг моҳияти, аҳамияти, жиддийлиги ва долзарблиги қаерда!

Миллатни-миллат қилиб турган теран томирлар қанча бўлса, миллий мафкурани ундириб-устуриб, шакллантириб борадиган негизлар ҳам шунчадир.

Миллий мафкура миллатнинг туб манфаатларини назарий асослаб беришга ва ҳимоя қилишга даъват этилгандир, унинг бош вазифаси ҳам шудир. Бизнинг истиқлол мафкурамиз асрий миллий қадриятимизга, янги вужудга келган ва келаётган, халқимизнинг бугунги ва келажакдаги манфаатларини ифодалайдиган фикрларга — халқ тафаккурига асосланиши лозим. Тўғри, бир жамият ичида турли мафкуралар бўлиши мумкин ва буни табиий ҳол деб қараш керак бўлади. Масалан, ҳозирги кунда республикамизда туртта сиёсий партия фаолият кўрсатмоқда, улар ҳар бирининг ўз низоми, ўз дастури, демакки, ўз сиёсий йўли – мафкураси мавжуд. Бу ҳолат демократия ва эркинлик қоидаларига мувофиқдир. Бироқ бу партияларнинг ҳеч бири ўз мафкурасини бошқа партияга мажбуран қабул қилдириши, фақат ўз дунёқарашини мафкура деб билиб, бошқа партияларнинг мафкураларини рад қилиши мумкин эмас ва бунга йўл қўйиб бўлмайди ҳам, агар йўл қўйилгудек бўлса, зўравонликка эрк бериб юборилади. Республикамизда ҳозирги кунда мавжуд сиёсий партияларнинг низомлари ва дастурларида баён қилинганидек, уларнинг туб мақсадлари ўз йўлларида бориб, Ўзбекистонда келажаги буюк давлат қуришдир. Бу йўлларнинг манзили битта — Буюк Ўзбекистон! Бу йўлларни бирдек ёритиб турган нур манбаи ҳам ягона — халқ тафаккури! Халқимиз тафаккури эса ой сайин янги-янги фикрлар, илғор гоялар билан, сиёсий партияларимиз тўплаётган тажрибалар билан бойиб бормоқда.

Бизга аёнки, мафкура ижтимоий тараққиётда орқада қолиши ҳам ва ундан ўзиб кетиши ҳам мумкин. Агар орқада қолса, жамият тараққиётига ҳов бўлади, ёки

ҳаддан ташқари илгарилаб кетса, халқдан узоқлашиб ёки узилиб қолади. Бунга узоқ ва яқин мамлакатларнинг ижтимоий тараққиётидаги воқеа-ҳодисаларни мисол қилиб келтириш мумкин. Чунончи, дунёдаги энг йирик ва табиий бойликлари бисёр мамлакатлардан бири Россия Федерацияси ўз бошидан чуқур иқтисодий таназзулни кечирмоқда, мустақилликда кечирган етти йил ичида миллиард-миллиард доллар қарзга ботиб қолди, қарз сўраб бормаган эшиги қолмаяпти, ҳатто қарз сўраш бўйича махсус вакил ҳам тайинланган. Мамлакатда ижтимоий аҳвол ҳам нотинч, вазият таранг. Буларнинг барига, фақат бизлар эмас, балки бутун дунё аҳли шоҳид, Россияда энг бошидаёқ етакчи бир мафкура бўлмади, мафкурачилар мафкура ролини ўйнашга, ишқибозлик қилишга тушиб кетди. Бири чиқди, ваучер мамлакатни обод, халқни фаровон қилади, деб. Иккинчиси чиқди, 500 кундан кейин жаннатда яшаймиз, деб ва ҳоказо.

Эндилиқда бутун жаҳон тараққийпарвар жамоатчилиги эътироф этаётганидек, бизнинг миллий мафкурамиз, Ўзбекистон мафкураси илгор мафкурадир, унинг илгорлиги халқдан узоқлашиш ёки узилиш даражасидаги илгорлик эмас, халққа етакчилик қилаётган, эл орасига кенг тарқалган, илгор ижтимоий кучларни бирлаштириб, уюштириб, сафарбар қилаётган, жамият тараққиётини тезлаштираётган раҳнамоликдир. Миллий мафкурамизнинг бундай раҳнамолигига Ислом Каримов Ўзбекистоннинг бош мафкурачиси сифатида йўлбошчилик қилмоқда, давлат бошлиғи сифатида мамлакатимизнинг ички ва ташқи сиёсатини амалга оширишда жумҳуриятимиздаги тўртала сиёсий партияларнинг манфаатларини инобатга олиб, шулардан келиб чиқиб, иш юритмоқда, илгор ижтимоий кучларни жамият равнақига жалб этишда, уюштиришда етакчилик қилиб, жамият тараққиётини тезлатмоқда, тараққиёт тарихимиз ривожига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Ўз навбатида миллий мафкурамиз халқимиз томонидан тобора кенг ва чуқур ўзлаштирилиб, унинг онгига тегаран сингиб бормоқда, зўр моддий куч, яратувчанлик қудратини касб этмоқда. Муҳтарам Президентимизнинг 7 жилддан иборат китоблари ҳам у кишининг Ўзбекистоннинг бош мафкурачиси эканлигини республикамызда ва чет элларда қатъий тасдиқлади. Юртбошимизнинг тарихчи олимлар билан бўлган учрашувда билдирган фикрлари, “Тафаккур” журналида ёритил-

ган жавоблари бу борада янги ва муҳим қадамлар бўлди. Халқимиз томонидан қизгин кутиб олинган бу фикрлар миллий мафкурамизда янги саҳифалар ўлароқ илғор ижтимоий кучларни сафарбар қилади, ҳамон мудроқ қалбларни уйғотади, жамиятимиз тараққиётини тезлатади, деб ишонамиз. Бас шундай экан, бу китобларни, бу фикрларни элимиз орасида, айниқса, ўсиб келаётган ёш авлод давраида кенг ёйиш, таҳлил қилиб бериш биз — Ўзбекистон зиёлиларининг ҳам ижодкорлик, ҳам фуқаролик бурчимиздир.

САЙДИ УМИРОВ

ЯНГИЧА ТАФАККУР МАНЗАРАЛАРИ

Президентимизнинг “Тафаккур” журнали бош муҳаррири саволларига жавоблари “Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин” деган катта, қамровли, умумлаштирувчи сарлавҳа билан берилган. Бош сарлавҳа тагидаги чоғроқ ҳарфлар билан берилган “Гояга қарши фақат гоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин” деган қўш сарлавҳа, назаримизда, мулоқотдан кузатилган мақсадни, жавобларнинг мундарижаси, моҳияти ва қаймоғини аниқ ифодалайди.

Суҳбат жараёнида ора-орада (махсус ҳошияли рамкада берилган) “Миллий мафкура — миллатни бирлаштирувчи байроқдир”, “Энг даҳшатлиси — фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги”, “Мафкурасиз одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотади”, “Маънавиятимиз қўлимизда енгилмас кучга айлансин”, “Мафкура полигонлари ядро полигонларидан кучлидир”, “Мафкура — ўтмиш ва келажак ўртасидаги кўприқдир”, “Миллатнинг, халқнинг ҳамжиҳатлиги — тараққиёт гаровидир”, “Онгли турмуш — жамият ҳаётининг бош мезони”, “Мақсадимиз — эркин шахсни тарбиялаш”, “Кучли давлатдан — кучли жамият сари”, “Жаҳолат — маърифатнинг кушандаси”, “Жаҳонга ўз сўзимизни айтайлик”, “Юртимизнинг хавфсизлиги-сиёсатимизнинг бош йўналиши”, “Энг олий мақсадим — халқимнинг омонлиги” деган сарлавҳачалар, фикр қаймоқлари ўқувчи диққат-эътиборини асосий мақсадга қаратувчи, йўналтирувчи сўзлар — калитлардир.

Юртбошимизнинг нутқ ва маърузаларини, мақола ва суҳбатларини, хат ва даъватларини, китоб ва рисоаларини синчиклаб мутолаа қилган киши уларда мафкура, унинг турли муаммолари бевосита ва билвосита асосий диққат марказида турганлигига ва мафкура муаммолари истиқлол, истиқбол, маънавият,

маданият, дунёқараш, қадрият, имон, эътиқод, ахлоқ, бурч, виждон, ирода, масъулият, савоб, эл-юрт, халқ, миллат, жамият муаммолари билан чамбарчас боғлиқлик, ўзаро алоқадорликда қаралганлигига, онг ва гоё, миллий мафкура муаммолари алоҳида бир йўсинда ва миқёсда, ўзгача кенглик, теранлик ва изчилликда кўрилганлигига ишонч ҳосил қилади. Ва мафкура муаммолари фикри, онги уйғоқ, мустақил мутолаа, муҳокамага муштоқ, муайян тайёргарликка эга ўқувчига мўлжалланган нашр — “Тафаккур” журнали саҳифаларида эълон этилгани ҳам рамзий, ҳам табиийдир. Энг муҳими, бу мазмундор, мағиздор, даъваткор суҳбат — мақоладаги гаплар одамларни ўйлантираётган, безовта қилаётган, кўпчиликнинг дилида, тилининг учиди турган гаплар бўлди, янги фикр-мулоҳазаларга озиқ, турдош мавзу-муаммоларга туртки, йўналиш берди.

Фикр, мафкура ва тафаккур сўзларининг ўзаги, мағизи бир. Фикр — фикрлаш, ўй суриш, мулоҳаза юритиш — одамларга хос хислат, фазилат, Оллоҳдан берилган буюк неъмат. Фикрли одам, ўйли, мулоҳазали одам дегани; фикри тиниқ, теран одам, фикри ноаниқ, саёз одам — икки хил муносабат, икки хил баҳони англатади. Мафкураси бузуқ одам дейилганда фикри, дунёқараш, нияти, ахлоқи бузуқ, нопок одам тушунилади.

Тафаккур — кенгроқ, умумлашма маъносида. Мутафаккир — кенг ва теран фалсафий фикрлаш истеъдодига эга бўлган зот. Беруний, Ибн Сино, Форобий, ал Бухорий, Аҳмад Яссавий, Баҳовуддин Нақшбанд, Улугбек, Алишер Навоийлар буюк мутафаккирлар деган рутбага эга улуг аждодларимиздир.

Мафкура, ўзбек тилининг изоҳли лугатида, “муайян бир синфнинг манфаатларига қаратилган фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий қарашлар системаси, идеология”, дея таърифланади ва мисол сифатида пролетариат мафкураси, буржуа мафкураси келтирилади. Мафкура синфий, партиявий мафкура, пролетариат идеологияси нуқтаи назаридан таърифлангани кўриниб турибди. Узоқ йиллар давомида бир неча авлод пролетариат идеологиясини алқаб, кўкларга кўтариб, буржуа идеологиясини бўралаб сўкиб тарбияланиб келинди.

Суҳбатда юртбошимиз жамият ҳаётида мафкура-

нинг ўрни, мақсади, турли хил эски, янги мафкураларнинг ўзаро кураши, ахборот асри, электроника асри деб аталмиш бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан кучлироқ эканлиги, бу соҳада бўшлиқ — вакуум вужудга келишига асло йўл қўйиб бўлмаслигини содда, тушунарли қилиб баён этади, диққатга сазовор мисоллар келтиради (масалан, Японияда тарқалган “АУМ Сенрикё” диний оқими вакиллариининг фаолияти ва ҳ, к.) Муаллиф “фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги ҳар қандай иқтисодий ёки сиёсий қарамликдан ҳам кўра даҳшатлироқдир”, дея огоҳлантирадики, бунга тарихдан кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

Манқуртликнинг даҳшати — хотирани йўқотиш, фикрлашдан маҳрум этишда. Туркистонни босиб олган чор ҳукумати маҳаллий халқни жаҳолат, забунликда сақлаш, уни тарихий иддизлари, бой маънавий меросидан мосуво қилиш, ўзлигини англаш, миллат сифатида ўсиш, камол топишига йўл қўймасликни мақсад қилганлиги бугунги кунда кўплаб ҳужжатлар, ёзишмалар орқали аён. Большевиклар партияси, тоталитар тузумнинг машғум сиёсати, чекка улкалардаги халқлар, элатлар бошига солган шўришлари, очиқ ва пинҳоний ёвузликлари олдида чоризмнинг тутган айёрона, гаразли йўли бир ҳолва бўлган экан. Қўқон мухториятининг тор-мор келтирилгани, йигирманчи йилларда миллатнинг илгор фарзандлари — асл гуллари қайчиланганлиги, ўтгизинчи йиллардаги оммавий қатагонлар, эллигинчи йил бошларида бир гуруҳ зиёлиларнинг турли чақув, бўҳтонлар орқали қамалиши, саксонинчи йиллардаги “пахта иши”, “ўзбеклар иши”, динимизга таъқибу тилимизга хуружлар, етмиш йил давомида хом ашё манбаи бўлиб келинганимиз, огир экологик вазият, турли хил чеклашу силташлар - кўргиликларнинг барини айтиб адогига етиб бўлмас.

И. Каримов “Шўро даврининг мафкураси, коммунистик дунёқараш, аслини суриштирсангиз, моҳият-эътиборига кўра, бизнинг турмуш тарзимизга, халқимизнинг табиатига тамоман бегона эди”, — дея чиркин даврнинг чиркин таълимотига лўнда, мос, муносиб баҳо беради ва кишиларнинг онгига мажбуран сингдирилган сохта мафкуранинг салбий таъсири ҳамон сезилиб туриши, бу сарқитлардан ҳали

буткул халос бўла олинмаганини таъкидлайди, огоҳ этади.

Халқимизнинг ўтмишда нақадар самимий, ишонувчан, меҳмоннавоз бўлганлигини юртбошимиз Абдулла Қодирийнинг “Гирвонлик Маллавой” асаридаги бир лавҳа — Туркистонга илк бор поезд келганда паровозни умрида кўрмаган содда одамлар “қора айгир” деб ўйлаганлари, ҳайратдан тўхтаб бу “жонивор”нинг қанча беда, арпа ейишию, неча минг челақ сув ичишини тахмин қилишганини келтириб, адиб бир қадар маҳобат билан ёзса-да, бу ўша пайтдаги одамларнинг қанчалар одми, содда, дунёқараши ҳаминқадар бўлганидан далолат беришини эслашиб, бугунги кунда компьютер, факс, “уяли” телефон, параболик антенна, электрон почта каби техникавий мўъжиза кишиларни айтарли ҳайрон қолдирмаслиги, тезда кўникиб кетишлари, ўзлаштириб олишларини қиёс қилади.

Алдов, макр, хиёнат билан ҳокимият тепасига келган большевиклар бегубор, содда, ишонувчан халқларни бир умрга оми, жоҳил бўлиб қолиш, меҳнатдан боши чиқмаслиги, ўзлиги, қадри-қиммати, тақдири, истиқболи ҳақида ўйламаслиги учун озмунча сазой-ҳаракат қилишмади. Бошқа бир йирик адабимиз - Абдулла Қаҳҳорнинг “Бошсиз одам” деган ҳикоясини эслайлик. Ҳикоя қаҳрамони — овсар, лапашанг йигит ўз фикрига эга эмас, отаси нима деса шуни қилади, бозорга бориб, иккита нон ол, туғруқхонадаги хотинингдан ҳол сўра, жавоб берса, “хайрият” дегин, дейди. Хотини, “қийналдим, сал бўлмаса ўлаёздим”, — деса, “Хайрият” дейди, “Тутилган боламизнинг боши йўқ”, деса, “Боланинг ҳам боши бўлмайдими, дадамдан сўрай-чи” дейди. Ардоқли шоиримиз Абдулла Ориповнинг “Қачон халқ бўласан, эй, сен оломон!” сатрида катта маъно — ўйламай иш тутадиган, ўз фикрига эга бўлмаган тўда — гофил бандалардан гина, ўкинч, афсус, надомат бор! “Мафкуравий курашларнинг хандақларида, қилич, милтиқ, бомба бўлсин диалектика”! Ўтгизинчи йилларда ёзилган, ўша давр синфий кураши, руҳини акс эттирган ушбу “курашчан”, баландпарвоз шеърӣ сатрлар бугунги кун ўқувчисига бир қадар эриш туюлиши мумкин.

Жавобларда мафкура мақсад, гоя билан чамбарчас боғлиқлик, алоқадорликда олиб қаралади. Муаллиф наздида мақсад — халқни, миллатни бирлаштирувчи, йулга бошловчи бамисоли бир байроқ. Гоя эса

кўзланган, унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлиб, жамият мафкураси шу ғояда ўз ифодасини топади.

Жамият мафкураси шу жамиятнинг таянчи бўлиши оддий инсон ва унинг манфаатларини ҳимоя этиши, халқнинг тинчлиги, осойишталиги, фаровонлигига хизмат этиши, куч-гайрат багишлаши алоҳида таъкидланади, миллий мафкуранинг бешта энг муҳим хусусияти, устувор йўналиши алоҳида кўрсатилиб, асослаб берилади.

Жавобларда таълим-тарбия муаммоларига катта эътибор берилган. Бу азалий муаммо Президенти-мизнинг доимо фикри-зиқрини банд этиб келаётгани ҳаммамизга маълум.

Президентимиз Абдулла Авлониининг “Тарбия биз учун ҳаёт — ё мамот, ё нажот — ё ҳалокат, ё саодат — ё фалокат” деган пурҳикмат фикрини кўп мушоҳада қилишини, у онг маҳсули, онг даражаси ва ривожини белгиловчи омил эканлигини, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб онгни, тафаккурни ўзгартириб, озод ва обод жамият қуриб бўлмаслигини алоҳида таъкидлайди.

Таълим-тарбия тизими замон талабларидан орқада қолганлиги, унинг катта қусури ватанига, халқига, миллатига фидокор, мустақил фикрлайдиган, муаммони онгли равишда, масъулият билан ҳал қиладиган, изланувчи, янгилikka интилувчи қобил ва қодир кадрларни эмас, асосан, саёз савияли, муте кишиларни тарбиялаб етиштирганини таассуф билан қайд этар экан, Президентимиз ўзлари бош-қош бўлиб тузган кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг афзалликларини бирма-бир кўрсатиб, асослаб берадики, улар ичида бештаси алоҳида муҳим аҳамиятга моликдир. Булар — Миллий дастур ижтимоий-сиёсий иқлимга ижобий таъсир қилади, натижада мамлакатдаги мавжуд муҳит бутунлай ўзгаради; таълимнинг янги модели ишга тушгач, инсоннинг ҳаётда ўз ўрнини топиши жараёни тезлашади; жамиятда мустақил фикрловчи, эркин шахснинг шаклланишига олиб келади; жамиятимиздаги потенциал кучларнинг рўёбга чиқишида жуда катта аҳамият касб этади, бугунги ўтиш даври учун зарур бўлган кучли давлат функциялари ва аломатлари аста-секин, тадрижий равишда кучли жамият зиммасига ўтади, пировард натижада

биз “дунёдан муносиб урин олишга, ўзбек номини янада кенг ёйиб тараннум этишга эришамиз”. Бобокалонимиз Амир Темурнинг “Куч — адолатда” деган маълум, машҳур, теран таъбирини бугунги кунга нисбатан қўлаб “Куч — билим ва тафаккурда” дейди.

Яқинда, Президентимиз ташаббуси билан ташкил этилган “Умид” жамғармаси орқали Германияга икки йиллик ўқишга юборилган, ёзги таътилга келган ёшларимиздан бири Анвар Абиров билан суҳбатлашиб, ниҳоятда мамнун ва мутаассир бўлдим. Уни болалигидан биламан, ўқиши, одобини кузатиб келаман. Ота-онаси нурли, зиёли бўлсин деб, яхши ният билан Анвар исмини қуйишган. У мактабда ҳам, олий ўқув юртида ҳам фақат “аъло” баҳолар билан ўқиди. ТошДУ иқтисодиёт факультетида Алишер Навоий стипендияси соҳиби бўлди, университетни имтиёзли диплом билан тугатди. “Умид” жамғармаси баҳсларида ўзи сингари истеъдодли, билимдон ўн беш даъвогар ичида биринчи бўлди.

Анвар — ота-онасининг, халқининг, Ватанининг ишончини тўлиқ оқлайдиган малакали мутахассис, қобил, қодир кадр бўлиб етишишига имонимиз комил. Негаки, у эътиқодли, интизомли, билимга чанқоқ, изланувчан, интилувчан, ғайратли, иродали йигит. Истиқлол неъматларидан тўла баҳраманд бўладиган, вақтнинг қадрига етадиганлардан. Дорилфунунда бирор кун, бирор соат дарс қолдирмади, семинарларда, баҳс-мунозараларда фаол қатнашди.

Дарсни олдинроқ тугатмоқчи бўлган домлаларга эътироз билдирган, “ҳали ўн минут вақтимиз бор, давом эттирайлик” деган пайтлари ҳам бўлганини курсдошлари кулиб эслашади. Бўш вақтларида спорт билан шугулланди, илмий, бадиий китоблар мутолаа қилди. Германия иқтисоди ҳақида газеталарга мақолалар ёзди. Тартиб-интизомга, саранжом-саришталикка қаттиқ риоя қиладиган мамлакатга — Германияга бориши айтилиб муддао бўлди, “янада интизомли, режали, пухта-пишиқ қайтади” дейишганди уни яхши билганлар.

“Таътилга келиш олдидан кўнглингизда қандай ҳиссиётлар кечди?” деган анъанавий саволга қисқа қилиб “Юрт соғинчи” деб жавоб берди ва кейин хотир-жам тушунтирди. “Юрт қадри, юртдошлар қадри олисдан, айниқса, қаттиқ билинар экан. Саккиз ойлик

согинчдан кейин самолёт зинапояларидан она заминга қадам қўяр эканмиз, шаҳримиз, одамларимиз барибариси кўзимизга чўғдай кўриниб кетди. У ёқларда ватандошлар она юрт ҳақида кўзида ёш, титроқ ҳаяжон билан гапиришлари, бир сиқим тупрогини кўзига тўтиё қилишлари ҳақида ўқиган, эшитган эдик, ўзимиз ҳам гувоҳ бўлдик. Олмонияда ҳам собиқ туркистонликлар, уларнинг авлодлари, жумладан ўзбеклар ҳам бор экан. Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ, деган ҳикматда катта маъно яширинганлиги узоқда яхши сезиларкан. Истиқлолга эришган юртимиз, гўзал шаҳар-қишлоқларимиз, серҳосил тупрогимиз, меҳнатсевар халқимиз, бой тарихимиз билан ҳар қанча фахрлансак - оз. Ватани, маданияти, тили, умуман қадриятлари билан фахрланишни, саранжом-саришталик каби соҳаларда немислардан ҳам ўрганса арзигулик нарсалар кўп.

Ўзга юрт фуқароси Олмонияда олмон тилида гаплаша уларга жуда хуш ёқар экан. Бир юртдошимиз бир кампир билан немис тилида бемалол гаплашганини кўриб, юз-кўзларига, бошда дўпписига ҳайрат-ҳавас билан боқиб, қаердан келганлигини суриштира кетди. Рус тилида бирор нарса сўралса, айниқса катта ёшлилари бир қадар малол келиб, истар-истамас жавоб беришади. Инглиз тилини билганлар бемалол гаплашишлари мумкин. Умуман, хорижда ҳар бир киши энг камида икки-уч тилни билади.

Хориждаги ҳаёт Ватанга бўлган муҳаббатни кучайтираркан. Урушда ҳалок бўлган аскарларга атаб Берлинда барпо этилган хиёбон-қабристонда Зарипов, Назаров, Худойберганов, Самадов каби фамилияларни ўқиб юрагим ҳаприқиб кетди. Урушнинг охириги дамларида, Рейхстагга саноқли қадамлар қолганда қурбон бўлиш. Ота-онаси, жигарбандлари қайғуси, аламини тасаввур этиш мумкин.

Лекин Гарбда, жумладан Олмонияда ўрганиш ножи из бўлган, маъқул келмайдиган нарсалар ҳам анча экан. Хусусан, ибо, андиша, шарм-ҳаё. Шарқона мулозаматлар руҳида тарбияланган киши у ерда баъзи нарсаларга ҳайрон қолади, қабул қила олмайди. Йигит билан қиз кўчада, хиёбонда бемалол ўпишиб тураверади — ёнидагиларга мутлақо эътибор бермайди. Телеэкранлардаги беҳаё лавҳалар, эротик манзаралар, порнофилмлар — одатий ҳол”.

Юртбошимиз бош муҳаррир саволларига берган

жавобларида “Умид” жамгармаси орқали Европа, Осиё ва АҚШнинг энг нуфузли университетларида ўқиётган талабаларимиздан ўн беш нафари магистрлик ва бакалаврлик илмий даражаларига муддатидан олдин сазовор бўлишгани ҳақидаги хушхабардан бениҳоя мамнун бўлгани, буни ҳаётидаги энг қувончли воқеалардан бири сифатида қабул қилганини, фарзандларимиз қобилият, зеҳн-заковат, тиришқоқлик борасида бошқа ҳеч бир миллат ёки халқдан қолишадиган жойи йўқлиги, соғлом фикр мусобақаси, ижодий рақобатга бемалол кириша олишини гурур-ифтихор билан таъкидлайди.

Бу — бутун юрт, миллат фахрланса арзигулик воқеа, ахир! Истиқлол шарофати, авлод-аждодлар пойдорлигидан далолат берувчи, маърифатпарвар, миллатпарвар жаҳид мутафаккирларимиз орзу-ниятларининг амалга ошганини тасдиқловчи, улар руҳини шод этувчи қувончбахш далил! Беихтиёр ҳаёлингга яна қиёсу таққослар келади. Чор амалдорлари ўзбек фарзандларини хорижда ўқишга юбориш у ёқда турсин, гаразли нияти — халқни тутқунлик, жаҳолатда сақлаш бўлган, ўзга юртда хўжайинлик, тайёр ошга баковуллик қилишган, оддий нарсаларни ҳам раво кўришмаган. Болшевиклар ҳокимият тепасига келгач, СССР дея аталмиш давлат тузилгач, оғизда, “хур республикаларга ўз эркини ўзи белгилаш” ҳуқуқи берилгач (амалда бунинг тамом акси бўлгани маълум), бизнинг юртимиздан ҳам хорижга, жумладан Олмонияга бирнеча иқтидорли ёшлар ўқишга юборилган эди, лекин уларнинг қисмати ачинарли, фожиали бўлди, қайтиб келганлари қатагонга учради, баъзилари Ватанда уларни нима кутаётганини сезиб, қолиб кетишди. (Адабиётшунос олим Шерали Турдиев ва бошқа муаллифларнинг туркум мақола, тадқиқотлари бу борада муҳим маълумотлар беради).

Қизил империя маҳаллий халқлардан илғор фикрли, миллат тақдирини ўйловчи, маърифатли, тараққийпарвар кадрлар етишиб чиқишидан манфаатдор эмасди, миллат гулларининг вақти-вақти билан қайчиланиб туриши боиси шунда.

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг ташаббускори, асосий ижодкори, изчил ижрочиси, қатъиятли назоратчиси юртбошимизнинг ўзларидир. Миллий дастурдан кўзланган мақсад етук малакали миллий

кадрлар тайёрлашдир. Эртаги куннинг эгалари — навқирон авлод бугун тайёрланиши, зуваласи пишитилиши, жисман соглом, руҳан кучли, билими кенг, савияси баланд, мафкураси ўткир бўлишлари керак — бунини юртбошимиз муттасил қатъият-ла таъкидлайдилар. Тўғри, таълим муаммолари авваллари ҳам ҳукуматнинг муайян диққат-эътиборида бўлган, бир қатор ақлли қарорлар, яхши ҳужжатлар қабул қилинган, дастурлар тузилган, лекин улар кутилган натижа, самара берган эмас. Ёмон баҳо олдирмасдан ўқитиш, юз фоиз ўзлаштиришга, илғорликка, мусобақа ғолиби бўлишга интилиш, сохта натижалар кетидан қувиш каби сиртдан қувонарли, аслида ачинарли ҳолатларнинг ҳам гувоҳи бўлдик. Мактаблар, ўқув юртлари дастурларида она тили дарсларининг камайиб кетиши, рус тилига керагидан ортиқ ихлос-эътибор кўрсатилиши, тарихимиз, қадриятларимизнинг етарли қадрланмаганлиги шоҳиди бўлдик.

Ҳатто плюрализм, ошкоралик, ҳур фикрлилик эпкини эсган, ўзлигимизни таниб, фикр қарамлиги, тафаккур қўллигидан қутулиб келинаётган кезлар — саксонинчи йиллар иккинчи ярмида ҳам — миллий мафкурамиз элчилари — азалий удумлари (масалан Наврўз байрами, марҳумларни мусулмон одатига кўра ҳурмат-эҳтиромини жойига қўйиб дафн этиш ва ҳ. к.) ни таҳқирлаган, тилимизга нописандлик қилган “арбоб”лар, темурпарастлик, бобурпарастликка маҳлиё бўлмасликдан огоҳ этган “ҳушёр” олимлар, миллатлар, элатлар орасига нифоқ солишга уринган гаразгўйлар хатти-ҳаракатлари ёдимизда. Истиқлолга ишончсизлик, эски замонни қўмсаш, камчиликларни ошириб, ютуқларни яшириб кўрсатиш, эскича тафаккур тарзидан қутула олмаслик, очиқ ва пинҳоний гаразгўйлик, ҳасад, игво, фисқ-фужур — булар бари эски замоннинг, эскича мафкуранинг сарқитлари эди. Янги замон янгича мафкурани тақозо этарди. Янгича, соглом фикрли ёш авлодга, салоҳиятли, етук кадрларга эҳтиёж, зарурат катта эди. Президентимиз ўз фаолиятининг дастлабки кунларидан бошлаб бу ҳаётий муаммога жиддий эътибор берди, бу йўлдаги тадбирларни изчиллик, қатъият билан амалга ошириб келмоқди.

Ошкоралик, турфа фикрлилик, ҳур фикрлилик, плюрализм, янгича тафаккур, замонвий онг, маънавият, қадрият, истиқлол мафкураси, миллий мафкура...

Кўҳна тарихнинг ҳеч бир даврида бу тушунчалар кейинги беш-ўн йил нари-берисидагидек афкор омма фикри-зикрини банд этгани, бунчалик диққат-эътибор топгани йўқ. Шуниси ҳам борки, бу асрий, азалий тушунчаларга беш-ўн йил нари-берисидагидек вазият, муҳит етилгани йўқ эди. Истиқлол насимининг эсиши, компартия барҳам топиб, чиркин идеологиясининг тарих ахлатхонасига улоқтирилиши, қизил империянинг чок-чокидан сўкилиши, мустақиллик деб аталмиш буюк неъматнинг қўлга киритилиши, ҳур жумҳуриятларнинг ўз тақдирини ўзи белгилашга, ўз йўлини ўзи танлашга, ўз мафкурасини белгилашга киришиши... Қайта қуриш деган атама, умри қисқа экан, ёддан кўтарилди, лекин онгни қайта қуриш давом этмоқда ва бу жараён узоқ давом этади. Кимдир тўқиб чиқарган жадаллаштириш деган тушунча ўчиб, унут бўлиб кетди. Лекин тафаккурни янгилаш жадал давом этмоқда.

Янгича тафаккур, замонавий онг, миллий мафкура муаммоларига энг кўп ва ҳўп эътибор бераётган, ўз бағридан, саҳифаларидан, тўлқинларидан, кўзгуларидан муттасил ўрин ажратаётган, собитқадам тарғибташвиқ этаётган оммавий ахборот воситалари — ахборот агентликлари, газеталар, журналлар, китобчаю рисоалар, радио ва телевидение, фотография ва хроника филмлардир.

Тўғри, ҳозир истиқлол мафкураси, миллий мафкура, маънавият, қадрият, маданият ҳақида бир неча салмоқли тадқиқотлар, катта-кичик китоблар юзага келди. Лекин, такрор айтайлик, бу мавзу-муаммолар борасида биринчи сўзни журналистика айтди ва айтаяпти. Бу нарса журналистиканинг табиатига хос тезкорлик, сафарбарлик, давр талаб-эҳтиёжларига лаббай дея жавоб бериши, пайсалга солмаслиги, солномачи бўлиши, доимий безовталиги, ҳозир-нозирлиги каби сифатлари билан изоҳланади. Расман мустақилликка эришишдан олдин мустақиллик ҳақида бонг урган, турфа мақолалар, суҳбатлар, эшиттиришлар, кўрсатувлар берган ва асосий вазифаси жамоатчилик фикрини уйғотиш, кўзгатиш, шакллантириш ва у орқали афкор омма онгига таъсир этиш борасида салмоқли ишларни амалга оширган журналистика бўлади. Журналистикамиз мустақиллик нафасини олдинроқ туйди. Саксонинчи йилларнинг иккинчи ярмида демократия, ошкоралик, турфа фикрлилик, плюрализм тўлқинларида бу неъматнинг таъмини тотди.

Эсингизда бўлса, Л. Толстойнинг “Анна Каренина” романи “Облонскийлар уйида ҳамма нарса остин-устун бўлиб кетди”, дея бошланади. Саксон бешинчи йилнинг апрелини (бунга қандай муносабатда бўлмайлик, қандай баҳо бермайлик), агар таъбир жоиз бўлса, узоқ йиллар тўлиқиб, димиқиб ётган туғоннинг очилиб кетиш даври дейиш мумкин. Дил тўридаги гаплар тил учига чиқди, долзарб мавзулар, ўткир муаммолар, матбуот саҳифаларидан, эфир, экран тўлқинларидан кўплаб жой ола бошлади. Ўзликни англаш, қадриятларни қадрлаш, тил, экология, маънавият, мафкура муаммоларига эътибор кучая бошлади. Саксонинчи йилларнинг иккинчи ярми, тўқсонинчи йилларнинг бошлари ўзбек журналистикаси учун ҳам бир қадар ўзлигини намоён қилиш даври бўлди. Демократия, ошкоралик, янгиланиш шабадалари сусткаш, ланж, беозор, эҳтиёткор, воқеа-ҳодисаларнинг сиридан кўра кўпроқ сиртидан гап урувчи, мақтов-мадҳияга мойил журналистикамизга маълум даражада куч, тезкорлик бахш этди, қўл-оёқларини ошкора ва пинҳона кишанлардан халос этди, чигилини ёзди, тилига, усул-услугига бир қадар эрк берди, фикрлар хилма-хиллигига, журъат, жасорат, курашчанлик, маҳоратга ундади. Мавзу, муаммолар доираси кенгайди, жанрлар ранг-баранглиги ошди, жасорат ва маҳорат билан битилган ўткир, муаммоли мақолалар, суҳбатлар кўпая бошлади. “Мувозанат”, “Шаҳар тегири”, “Ўзбеклар иши”, “Фитна санъати”, “Орол мадад сўрайди”, “Изтироб” сингари катта-кичик тўпламлар, “Мулоқот”, “Тафаккур”, “Ватан”, “Миллий тикланиш” сингари янги нашрлар, “Ҳаёт қувончлари ва ташвишлари”, “Олтин бешик”, “Баҳс” каби телекурсатувлар, “Оқшом тўлқинлари”, “Камалак” радио эшиттиришлари кейинги йиллар ўзгаришлари маҳсули, айни чоғда журналистикамиз имкониятлари, қобилиги ва қодирлигини намоён этувчи омилар эди.

Элимиз мустақилликка эришишдан икки йил олдин тилимиз мустақилликка эришди. Давлат мақомига эга бўлди. Бу оғир, мураккаб жараёнда журналистикамиз ўзининг катта имкониятларини фазилатларини намоён этди. Саксон тўққизинчи йил июн-октябр ойларидаги газета таҳламаларини, айниқса “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, “Туркистон” (собик “Ёш ленинчи”) газеталари таҳламаларини варақланг, бу мавзудаги кескин

мақола — суҳбатларга эътибор беринг, тилимиз мустақиллиги учун кураш қанчалик кескин кетаётганлиги ва бунда публицистикамиз нақадар жонбозлик кўрсатганига амин бўласиз.

Яна бир нарсa. Саксонинчи йилларнинг иккинчи ярмида юртимиз, миллатимиз катта маломатга, бўҳтонга қолди. Собиқ марказ раҳбарияти ташаббуси билан “Пахта иши”, “Ўзбеклар иши”, деган кампания авж олиб кетди, собиқ марказий матбуот республикамизга ишончсизлик, гаразгўйлик руҳидаги, баъзан рўй-рост тухматдан иборат катта-кичик мақолаларни бот-бот чоп этиб, жамоатчилик фикрини чалғитиб турди.

Биргина мисол. Ўша кезларда кўп нусхаларда босилиб, севиб ўқиладиган журналлардан бирига айланган “Огонёк” А. Головкиннинг “Гангиш” (“Затмение”) сарлавҳали каттагина мақоласини бериб, собиқ иттифоқнинг миллионлаб ўқувчилари фикрини чалғитди. Гаразгўйлик билан ёзилган, атайин бир неча салбий далиллар олиниб, нотўғри хулосалар чиқарилган мақола республика жамоатчилигининг кескин норозилигини уйғотди, журналистлар махсус митинг ўтказиб, журнал бош муҳаррири В. Коротичга норозилик хати ёзишиб, жавоб беришни талаб қилишди (мақоланинг ҳақиқатдан қанчалик йироқлигига ишонч ҳосил қилиш учун “Қишлоқ ҳақиқати” газетаси уни таржима қилиб босди ва таҳририятнинг шарҳини бериб норозилигини баён қилди. “Правда Востока” газетаси таҳририяти ҳам бу хусусда материал берди, унда В. Коротич на хатга, на қўнгироқларга жавоб қайтармаётганига таассуф билдирди; санамай саккиз дейдиган журналист А. Головкин 1990 йилда эълон этган материаллари, жумладан “Гангиш” мақоласи учун собиқ СССР журналистлар уюшмасининг лауреати бўлганлиги юртдошимизни ажаблантирди, норозиликка сабаб бўлди). Собиқ марказий матбуотда сарлавҳалари ўқлогидек ҳарфлар билан берилган ярим бет, салкам бир бетни эгаллаган “Порахўрлик”, “Колонна”, “Олтинга ҳирс қўйганлар”, “Фитна”, “Вақти-соати етди”, “Сукут салтанати” сингари мақолалар республикамиз, халқимиз ҳақида янглиш, бир тарафлама, нотўғри тасаввур пайдо қилишга мўлжаллангани аниқ-равшан кўриниб турарди. “Десант” терговчилар Т. Гдьян ва А. Ивановнинг юртимизга, одамларимизга лой чаплаб,

ўзларини фаришта қилиб курсатиб, назоратсиз фаолиятини мақтаб, ошириб-тошириб бот-бот берган интервьюлари кўпчиликнинг жонига тегди, газабини келтирди.

Халқимизнинг орияти келди, ижод аҳлининг нафсонияти кўзгади, катта-кичик мақолалар чоп этилди, эфирга чиқди. Унда таниқли адибларимиз Одил Ёқубов, Т. Қайипбергенонинг собиқ СССР халқ депутатлари съездида сўзлаган ёниқ, эҳтиросли, дадил нутқлари, “Қишлоқ ҳақиқати” газетасининг 1990 йил 30 январь сониди босилган, бир ярим саҳифалик “Халқ ҳақиқатни билмоғи зарур” мақоласини ва бошқа материалларни кўрсатиш мумкин.

Машҳур қирғиз адиби Чингиз Айтматовнинг “Правда”нинг 1988 йил 13 феврал сониди босилган “Қайта қуриш, ошкоралик — омонлик дарахти” мақоласи жамоатчилик фикрини тўғри изга солиш борасида алоҳида аҳамият касб этди. Ушбу машҳур мақола энг аввало замонавий онг кенглиги, сайёравий тафаккур юксаклигидан туриб ёзилганлиги, иккинчидан, энг муҳими, ўзбек юрти, унинг меҳнатсевар халқи, қадимий маданияти ҳақида илиқ, самимий, далдакор сўзлар айтилганлиги, ноаниқ, асабий вазият вужудга келган, оммавий ахборот воситаларидан маломат тошлари ёғилаётган, анча-мунча одам ҳайрон, лол бўлиб, бирор ижобий фикр билдиришга ботинолмай ёхуд иложини тополмай турган бир пайтда катта минбардан асосли, ишонарли, кесиби айтилганлиги билан ўзгача аҳамият касб этди, халқимиз дилининг тўридан жой олди.

“Ўзбек халқининг тақдирини ўз тақдиримдан ажратиб қаролмайман”; “Ўзбек меҳнаткашлари мамлакат учун қилган ишларини айтаверсак, булар бари бошимизни қуйи эгиб таъзим қилишга сазовордир”; “Қадим-қадим ўзбек маданиятининг Ўрта Осиёга кўрсатган таъсирини кўҳна Византиянинг қадим Русга кўрсатган таъсири билан қиёслаш мумкин”, “Ўзбекистон бизнинг Шарқдаги сўзимиз ва юзимиз бўлиб келган”... Юртимиз, миллатимиз шаънига айтилган бундай дур сўзлар бутун мақола узра сочилиб ётибди. Дориломон замонда, тўкин дастурхон устида чиройли сўз айтувчилар, бунга иштиёқмандлар кўп бўлади, лекин бутун бир юрт, миллат бошига ташвиш тушиб, маломат бўлиб турган пайтда юрак ютиб, жон куйдириб, унинг

шаънини, номусини ҳимоя қилиш учун катта мардлик, инсонийлик керак. Жасорат, маҳорат керак.

Бу ерда бир нарсани алоҳида таъкидлаш жоиз. Ўзбек юртининг, Ўзбек миллатининг шаънини, номусини ҳимоя қилиш, уни маломатлардан сақлаб қолишни охирига етказган, бу борада ҳамisha қушёр, сергак турган киши, шаксиз-шубҳасиз, Президентимиз И. Каримов бўлади. Яқинда таниқли олимлардан бири телеэкрандан туриб ҳамманинг дилидаги гапни айтди: “Бир одамни тўхматдан сақлаб қолиш қанчалик душвор. Бутун бир юртни, миллатни бўғтонлардан сақлаб қолдилар, маломатлардан ҳимоя қилиб келаяптилар, бошқа ўнлаб улкан хизматларини ҳисобга олмаганда ҳам шу ишининг ўзи учун у кишини ҳар қанча эъзозласак арзийди”.

И. Каримов Республика раҳбари сифатида журналистикага жиддий эътибор бериб келаятганлиги барчага маълум. У киши журналистлар билан тез-тез махсус учрашувлар, матбуот конференциялари ўтказадилар, нутқ ва маърузаларида бу соҳанинг долзарб вазифаларига эътиборни қаратадилар. Прага ва Тошкентда “Озодлик” радиостанцияси ходимлари билан, юртимизга таклиф этилган россиялик журналистлар билан ўтказган учрашувларини эслайлик, бу учрашувлар матбуотда батафсил ёритилди, телевидениеда кўрсатилди.

Очиқлик, ошкоралик, самимийлик, ҳар қандай, ҳатто кескин, қалтис саволларга ҳам жавоб беришга тайёрлик, савол муаллифини ҳам шунга ундаш, баҳс-мунозара олиб бориш маҳорати, республика, МДҲ, жаҳон миқёсидаги воқеа-ҳодисалардан чуқур хабардорлик, воқеа-ҳодиса, жараёнларга Ватан обрўси, халқ манфаати, миллий мафкура нуқтаи назаридан қараш, таҳлил этиш, баҳо бериш санъати, “тўртинчи ҳокимият” — журналистиканинг жамият ҳаётида катта кучлиги, катта имкониятларини таъкидлаш — И. Каримов интервьюларига хос хусусият, фазилатлардирки, буни хорижлик журналистлар ҳам эътироф этишади, тан олишади.

Президентимиз республикамиз ҳаёти билан яқиндан танишиш, у ердаги вазият ва жараёнларни ҳолисона баҳолаш мақсадида россиялик бир гуруҳ журналистларни ўлкамизга таклиф этганди. Ўз эшитгандан бир кўрган афзал дейишади. Бу мамлакатда билимдон, моҳир, ҳолис журналистлар анчагина. Айни

чоғда воқеа-ҳодисаларни бир ёқлама, бузиб талқин этувчи, кичик, арзимас далилдан катта хулоса, умумлашма чиқаришга, сувни лойқалатишга уринувчи, гаразли ниятини очиқ ва пинҳона баён этувчи “ёзгувчилар”, бизга кўзи тўғри бўлмаган нашрлар ҳам йўқ эмас. Тўқсон биринчи йил сентябрда мустақиллигимизни тантана қилаяпмиз, хуш-хурсандчилик, фахр-ғурурнинг чеки йўқ. “Известия”да “Ўзбекистон ва Қирғизистон ҳам мусақилликка эришишди” деган чумчуқнинг тилидай қисқа, кўнгилдан чиқмаган, айтмаса яна бўлмайдиган хабарни майда ҳарфларда ўқиб ҳафсаламиз пир бўлганди. Ҳолбуки, бу газета биздаги нохуш ҳодисалар ҳақида яйраб ёзар, жойни қизганмасди. Ўз аравамизни ўзимиз тортаётганимиздан хурсандмиз, газета мухбири буни “узиб қўйилган вагон” дейди, яна бири “Москва ва Ўрта Осиё” сарлавҳали катта мақоласида “марказсиз ҳолларинг нима кечади” деган шалағи чиққан сўқир мафкурани тиқиштирмоқчи бўлади. Таниқли рус адибларидан бири Марказий Осиёни “қориннинг тағи” дейди, бошқаси бу ерга марказдан ҳалоллик олиб келиш қайғусини қилади. “Дўппиликлар ҳисобига....” — бу отнинг қашқасидай маълум депутатнинг жириллаши. Олим, адиб, журналистларимиз, бир томонидан, бундай вайсашлар, палағда мафкурани экспорт қилишга уринишларга қарши ўткир, тишли-тирноқли мақолалар, раддиялар эълон қилишаётган бўлса (бунда “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” ҳафталигида эълон қилинган сара материаллардан таркиб топган икки жилдлик “Фитна санъати” тўпламини ва ундаги Мирзо Кенжабек, Шавкат Раҳмон, Тоҳир Қаҳҳор, Хуршид Даврон, В. Г. Ким, А. Бердимуродов, А. Мелибоев ва бошқаларнинг ўткир полемик мақолаларини эслайлик), иккинчи томондан, Ватан туйғуси, истиқлол шарофати, халқ руҳи, тарихий қадриятларимиз, миллий мафкурамиз ҳақида, асосли, ишонарли мақолалар, салмоқли тадқиқотлар, катта-кичик китоблар битдилар. Бу ўринда, даставвал, Абдуқаҳҳор Иброҳимов, Хайриддин Султонов, Нарзулла Жўраевларнинг ҳамкорликда ёзишган “Ватан туйғуси” номли мазмундор, салмоқли китоби, Б. Аҳмедов, Одил Ёкубов, Ўткир Ҳошимов, О. Шарофидинов, Х. Зиёев, И. Гафуров, Н. Каримов, Б. Қосимов, Ш. Холмирзаев, Дадахон Нурий, М. Бобоев, Т. Содиқова, Қ. Раҳимбоева, Н. Комилов, А. Жўраев, Ш. Ризаев, М. Абдуллаев, С. Остонов, Ҳ. Сатторий,

Қ. Аъзам, А. Ҳайдаров, Б. Эгамқулов, Қ. Норқобил. Н. Жалил, Р. Қулдошев, С. Ҳайдаров, А. Абдувалиев ва бошқаларнинг уткир, қизиқарли мақола ва суҳбатлари алоҳида таъкидланишга лойиқ.

Мафкурани бир кунда ёки бир йилда яратиб бўлмаслигини, у шаклланиши, шакллантириб борилишини, асосий тамойиллари ишлаб чиқилиши, улар ҳаётда ўз ўрнини топиши кераклигини, шакллантириш жараёнида кенг жамоатчиликнинг илғор дунёқараш ва тафаккурига асосланиш лозимлигини И. Каримов алоҳида таъкидлайди. Жуда чуқур фикр. Бош вазифаси жамоатчилик фикрини шакллантириш бўлган публицистикани кўпинча барчага очиқ лабораторияга ўхшатишади, унда хоҳлаган одам фикрий тажриба ўтказиши мумкин. Публицистикада, яъни мақоланависликда анча кўп одам, турфа соҳа мутахассислари қалам тебратса — тажриба ўтказса, шунча яхши.... “Баъзан беозоргина бўлиб туюлган мусиқа, оддийгина мултифилм ёки реклама лавҳаси орқали ҳам маълум бир мафкуравий мақсадлар ва интилишлар ифодаланади”, — дейиладики жавобларда, бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. “Труд” газетасининг “Ҳафталик телекурсатувлардан қайсиси сизни мамнун этди, ёхуд ҳафсалангизни пир қилди?” — рукни остидаги суровига доимий муаллифлардан бири, жаҳон чемпионатининг финал ўйини тугагач, Франция байроғи кўтарилаётган, мадҳияси ижро этилаётган, мамлакат Президенти бошлиқ бутун стадион оёққа қалққан ва буни жаҳон кўриб, завқланиб турган бир пайтда тишни тозалайдиган чўтка ва порошокнинг кўрсатилишини фаросатсизлик ва одобсизлик эканлигини таассуфланиб ёзди. Машраб Бобоев сценарийси асосида қўйилган кўп фасли “Кўнгил кўчалари” видеофилмида бир лавҳа бор. Соддадил, беғубор домла Мардон “бино пештоқидаги байроқ ўралиб қолипти, айтсангиз, сал кўтариб қуйишса, ҳилпираб турса” деган таклифини чипта сотувчи қиз ажабланиб, малол келиб эшитади ва “Сиз ким бўласиз, бунинг сизга нима дахли бор?» дейди. “Оддий фуқароман, бунинг нима аҳамияти бор?” — дейди Мардон жавобан. Бу детал ҳаётийлиги билан кишини ўйлантиради, лоқайдлигимизга ишора қилиб туради.

Миллий мафкурага мустақиллик йилларида кўп ва жиддий эътибор берилаётган бўлса-да, унинг шаклланиши тарихи узоқ даврларга, асримиз бошларига, янада

узоқларга бориб тақалади. А. Авлоний, Зиё Саид каби муаллифларнинг йигирманчи йилларда, Б. Қосимов, Ш. Турдиев, Ҳ. Узоқов, Ш. Ризаев, Т. Пидаев, Б. Дўстқораев ва бошқаларнинг кечаги ва бугунги кунларда яратган тадқиқотларида илк газета ва журналлар, жаҳид маърифатпарварлари миллий мафкурамиз заминини яратишга муносиб ҳисса қўшгани таҳлил этилади. Масалан, А. Авлоний “Бугунги ўзбек вақтли матбуотининг тарихи” тадқиқотида “Туркистон вилоятининг газетаси”ни “Ерли халқни разолатга бошлаган тарихий бир қора гуруҳ газетаси” деб таърифлаган бўлса, “Тараққий”ни — “Элнинг энг суюб ўқийдиган, ҳукумат ва унинг маъмурларига ҳужум очган сўл газета”, — деб илиқ фикрлар билдирган эди.

Миллий мафкурани яратиш ва шакллантиришга ҳамма ва ҳар бир киши ҳисса қўшиши лозим. Унда фидойи одамларнинг хизмати алоҳида аҳамият касб этади. Одатда публицистика жабҳасида самарали ишлаётган муаллифлар номлари саналмайди. Камина бу сафар ушбу таомилга риоя қилмай ўзим билган муаллифлардан бир қанчасининг номларини қайд этиб ўтдим (фаол муаллифлар жуда кўп, номлари ҳаёлимдан фаромуш бўлса узр). Лекин фидойи олим, публицистлар ичида бирини алоҳида ажратиб кўрсатмоқчиман. Бу республикада хизмат кўрсатган фан арбоби, профессор, Халқаро Бобур мукофоти совриндори, ўзбек таржимашунослиги мактаби асосчиси Гайбуллоҳ ас-Саломдир. Бу инсонни 40 йилдан бери узоқ-яқиндан биламан, бир даргоҳда, яқин даргоҳда узоқ йиллар ишлаганмиз, мустақиллик давридан бошлаб Бодомзор мавзеида қўшни бўлиб яшаётганимиз боис кўп мулоқотда бўлиб турамиз, у киши раҳнамолигида ёш авлодга бағишлаб “Толибнома” отлиқ китоб битдик, бир неча мақола ёздик, у киши ҳақида “Солланиб оқаётган дарё” деган китобча ҳам чоп этганман. Гайбулла оқсоқолнинг барча китоблари (30 дан ортиқ), мақола-суҳбатлари (олти юздан ошиқ) бевожита ва билвосита маънавият, маърифат, мафкурага оид. Ҳайрон қоладиган, хурсанд қиладиган парадокс. Йиллар ўтиши, кексайиб боришига қарамай, аввалгидан фаол, сермахсул. “Истиқлол менга янги куч, илҳом берди” дейди ўзлари. Кейинги икки йилда олти китоби чиқди: “Армон”, “Эй, умри азиз”, “Эзгуликка чоғлан, одамзот”, “Толибнома”, “Жаҳонгашта “Бобурнома”, “Ҳалоллик бозорда сотилмайди”.

“Сени ўйлайман, болам”, “Қандай адашмоқда-

лара", "Лоф", "Омон-омон қўшиқлардан айт", "Шажарамиз ҳақида", "Агар сен огоҳ сен" китобига сўзбоши... барини санаб бўлмайди. Ватан манфаати, миллат шаъни, мафкура муаммолари деганда соғлиги, ташвишларини унутиб ишга қаттиқ берилади.

Яна бир мулоҳаза. Ҳолва деган билан оғиз чучи-майди. Ватан, миллат, истиқлол, мафкура каби қутлуг сўзларни иложи борица камроқ ишлатган, қадрини туширмаган маъқул. "Ватан", "миллат" сўзларини ишлатмай туриб ҳам ватанпарварлик, миллатпарварлик моҳиятини очиб бериш мумкин ва аксинча.

Президентимизнинг "Тафаккур" бош муҳаррири саволларига берган жавобларини, шунингдек, бошқа нутқ ва суҳбатлари, мақола ва китобларини ўқир эканмиз, миллий мафкура миқёси кенг, теран тушунча эканлиги, бағрига жуда кўп фазилат, қадриятларини сингдирганига ишонч ҳосил қиламиз. Улар бирма-бир саналадиган бўлса, аввал боши Ватан туйғуси, халқ манфаати, маънавият, мафкура туради.

МИХЛИ САФАРОВ

ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ МАШАҚҚАТЛАРИ

Мустақилликнинг ўтган етти йилида биз эришган энг улкан галабалар, ўзгаришлар ҳақида гап кетар экан, Президентимиз ўз маърузаларида халқ онгида, тафаккурида юз берган ўзгаришларни алоҳида қайд этиб келмоқдалар.

Бу таъкидда чиндан ҳам катта тарихий ҳақиқат бор. Мустақиллигимизнинг ўтган дастлабки етти йиллик қисқа, аммо мазмунли ун йилларга татийдиган даврига сарҳисоб кўзи билан астойдил назар ташласак, бунга тўла-тўқис амин бўламиз.

Аввало, биз сиёсий ўз-ўзимизни англаш жабҳасида гоятда алп қадамлар қўйдик. Атиги етти йил бурун Ўзбекистоннинг жаҳон харитасида тайинли ўз ўрни йўқ эди. У — шўро тузумининг таркибий бир ҳудуди тарзидагина харитада қайд этилар эди. Шу боисдан, “Ўзбекистон” дейилса, ташқи дунёда елка қисшар, Бухоро, Самарқанд деган шаҳарларимизни хорижий сайёҳлар поёнсиз шўро давлатининг қадимги музей-ёдгорлик шаҳарлари тариқасида тасаввур этар эдилар.

Мустақиллик бу борада масалани тубдан қайта қўйди. Бугун Ўзбекистон – дунё ҳамжамиятининг кенг ҳуқуқли аъзоси, унинг халқаро сиёсат майдонида ўз ўрни ва ҳатто таъсирли мавқеи бор. Бизни наинки билишади, балки халқаро сиёсий муаммолар муҳокамасида биз билан ҳисоблашадилар. Президентимиз — дунёдаги энг таниқли сиёсий ва давлат арбобларидан бири бўлиб қолди. Унинг жаҳоннинг юксак сиёсий минбарларидан туриб қилган маърузалари, илгари сурган дадил, ўзига хос қарашлари ва таклифлари халқаро сиёсат ривожига сезиларли таъсир кўрсатмоқда.

Жаҳоннинг Ўзбекистон ҳақидаги тасаввури ҳам тубдан ўзгарди. Бизни улкан маданиятга, бой манавиятга ва жаҳон цивилизациясига жуда катта таъсир кўрсатган халқ сифатида борган сари кўпроқ ва аниқроқ билишмоқда. Амир Темур, Мирзо Улуғбек

каби буюк бобокалонларимизнинг таваллуд кунлари, Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллиги тўйлари жаҳон миқёсида биз ҳақимиздаги тасаввурларни ўзгартириб юборди.

Айни пайтда бизнинг ўзимиз ҳам халқаро дунё билан сиёсий, иқтисодий, маданий соҳаларда дадил ҳамкорликка киришдик. Ўзлигимизни кенг кўламда намойён эта бошладик. Бу жараён қизгин давом этиб, тобора фаоллашиб бораёпти.

Шу ўринда сиёсий дунёқарашимиз ўзгарганлигини иккита кичик далил билан исботламоқчиман.

1991 йилнинг 31 август куни Ўзбекистон Олий Кенгаши мажлислар залида мамлакатимиз раҳбари Ватанимиз мустақиллигини эълон қилган соатлар кўпчилиكنинг кечагидай эсида. Юртбошимиз минбарда туриб анов-манов ҳодиса эмас, балки мислизи тарихий воқеани — элимиз шу лаҳзалардан бошлаб озод, ҳур эканини, қизил салтанатга мутеълик тугаганлигини эълон қилдилар. Зал сув қуйгандай жим, ҳамма сукутда. Аслида, залда ўтирганларнинг ўзи ҳам анов-манов одамлар эмас, балки халқнинг ишонган, илгор, олдинги одамлари — халқ депутатлари эдилар. Лекин барибир шундай илгор одамлар ҳам ҳозиргина эшитганлари тушми, ҳақиқатми, қулоқларига ишонмай, лол қотиб, минбардан, ҳурматли Ислом Каримовдан кўзларини ололмай, жой-жойларида эсанкираб ўтиришарди...

Етти йил олдин бизнинг умумий руҳиятимиз ана шундай эди. Биз мустақил бўлганимизга, мустақил яшашимизга ишониб-ишонмасдик. Шўро тузуми бизнинг эркинликка бўлган умид ва ишончларимизни бўғиб ташлаган эди.

Мана, орадан етти йил ўтиб, ўша ҳолатимизни бугун биз кулиб эслаймиз. Яъни кечаги “Мен”имиздан тажжубланамиз. Мана шу кулгимиз — бизнинг ўзгаришимиз белгисидир.

Яна бир далил. Биз бугун собиқ шўро тузумини “қизил империя” деб баҳолаяпмиз. Биз “Чор империяси” дер эдик. Аммо совет тузумини яқин ўтмишда бундай деб билмас, ўйламас эдик. Кейин мустақил ҳаёт таъсирида онгимиз, шууримиз ёришиб, янги хулосаларга келдик. Қарасак, совет тузумининг ҳам чор империясидан фарқи йўқ. Бу ҳам — империя. Факат фарқи шуки, бу империя чоризмдан қолган империяпарастликни қизил байроқ кўтариб давом эттирди, халқларнинг қизил қонини дарёдай оқизиб, зўравонлик би-

лан империяни сақлаб келди. Шу-шу, бу қизил империя эканлигини пайқадик.

Совет тузумини “қизил империя” деб баҳолашга етиб келиш — бизнинг тафаккуримиз, руҳиятимиздаги силжиш, сифат ўзгаришидан далолат эмасми?

Биз иқтисодий тафаккур соҳасида бугун тамомила янги одамлармиз. Аввало бу жабҳада ҳам умумий аҳвол тубдан ўзгарди. Мамлакатимиз шўро давлатининг хомашё базаси, деган ҳақоратли тамгадан қутулди. Биз ўзимиз хомашё етиштирувчи ҳаммол деган номдан халос бўлдик. Ўзбекистон аграр ўлкадан кўпқиррали, замонавий технологияга асосланган ва халқаро андозаларга мос келадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга интилаётган янги саноатга ҳам эга бўлиб бораёпти. Етти йил мобайнида мамлакатимизда машинасозлик, нефтгаз, кимёвий саноат гигантлари барпо этилди. Уларнинг сони кўпаймоқда.

Халқимиз орасида “тадбиркорлар” деб аталган янги синф шаклланмоқда. Бизнинг мулкка, меҳнатга муносабатимиз тубдан ўзгараяпти. Миямизга сингиб қолган “давлат мулки” деган тушунча ёнига бугун хусусий мулк, акциядорлик жамиятлари, ширкат, фермер, оила пудрати, деган янги тушунчалар қўшилди. Биз режалаштириладиган иқтисодиёт ўрнига бугун бозор иқтисодиёти қонунларига асосланган янги ҳаётга ўтаяймиз. Улар тафаккуримизни янгилаб бормоқда, ўзлигимизни ўзгартирмоқда.

Иқтисод куни кеча айрим мутахассисларнинггина иши бўлган бўлса, бугун — умумхалқ, умумжамиятнинг манфаатига дахлдор кўникма бўлиб қолмоқда. Янги иқтисодий тафаккур билан бугун бутун бутун халқ қуролланмоқда.

Ниҳоят, биз соф маънавий жиҳатдан ўзликни англаш борасида улкан самараларга эришдик. Эсимизда, биз ҳақимизда яқин-яқин ўтмишда: “Ўзбекистон ҳатто миҳни ҳам четдан олиб келади, ўзбек халқи ҳақиқий маданият ва саводхонликка XX асрдагина эришди” деган таҳқиroomуз хулосалар кенг оммалашган эди. Бундай тушунчалар дарсликлар орқали халқимизнинг янги авлодлари руҳиятига, онгига ҳам изчил сингдириб борилган эди.

Бизни собиқ шўро тузуми шароитида тарихимиздан, маданий-маънавий меросимиздан бегоналаштириб қўйишди. Биз Амир Темур, Бобур каби боболаримизга синфий-сиёсий мафкура кўзи билан қараб баҳо бериб

келдик. Имом Ал-Бухорий, Ат Термизий, Аҳмад Ясса-вий, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро каби буюк маънавий алломаларимиз “чиркин диний намояндалар” деб қораланди. Меросларига қора чизиқ тортилди. Шарқ фалсафасининг, маънавиятининг дурдонаси, нурли “ички дунёси” бўлган тасаввуф таълимоти “эскирган, диний мерос” деб бадном этилди. Халқимизни маърифатга, илмга, камолотга ундаган Жаҳидлар “миллатчи” деб қораланди ва қатагон қилинди. Ана шундай маданий-маърифий сиёсат мактабида халқимизнинг бир неча авлодлари “қайта тарбияланди”, деярли миллий манқуртларга айланди.

Бугун, мустақиллик даврида тарихга, маданиятга, динга бундай тор, бир ёқлама синфий-сиёсий қарашлар тамомила барҳам топди. Биз тарихий, маданий, маънавий-диний бойликларимизни кенг кўламда, ихлос билан ўрганиб, маънавий ўзлигимизнинг илдишларига қайта-япмиз. Бугун миллий, диний байрамларимизни қувониб-қувониб нишонлаяпмиз.

Ниҳоят, ўзбек тилининг давлат тилига айланиши миллий ўзликни англашнинг катта галабаларидан биридир. Бир вақтлар шунчаки уй-рўзгор, ўзаро суҳбат-гурунг доирасидаги тилга айланиб қолган ўзбек тилининг умумдавлат миқёсидаги анжуманлар, мажлисларнинг расмий тили бўлганлиги, барча иш юритиш ҳужжатлари шу тилда олиб борилаётганлиги, ўзбек тилининг мактабларда, олий ўқув юртларида ўқитилишига муносабат жиддийлашганлиги бизни қувонтиради. Бу — истиқлол берган улкан имкониятдир.

Ниҳоят биз шу йиллар мобайнида яна бир ноёб ютуққа эришдик. Биз миллий мафкурамизни шакллантириб бораяпмиз.

Мафкура, бизнинг назаримизда, ижтимоий-тарихий ўзлигимизни англашда энг олий босқичдир. Чунки мафкура — аниқ тарихий мақсад-муддао дегани. Мафкуранинг мавжудлиги ана шундай мақсад-муддаонинг борлигидан далолат беради. Ўзбекистоннинг равнақи, энг ривожланган давлатлар қаторига қўшилиши билан боғлиқ орзу-интилишларимиз ана шундай мақсаддир. Мафкура — келажакка қатъий ишонч дегани. Демак, биз бугун шундай ишончга эгамиз. Мафкура — бизнинг бутун сиёсий, иқтисодий, маънавий қарашларимизнинг мағзи, моҳиятини ўзида жамлаган қарашлардир. Мафкура шунчаки онг, тафаккур маҳсули эмас, у — имон-этиқод, қалб ва руҳиятнинг тугма фарзанди. Даври-

мизнинг атоқли адиби Чингиз Айтматов мафкурани инсоннинг “ички қуёши” деб бежизга тарифламаган эди. Мафкура инсонни ичдан ёриштириб, унинг жамиятдаги, тарихий даврдаги ўрнини, мавқеини белгилаб беради.

Президентимизнинг “Тафаккур” журнали бош муҳаррири саволларига жавобларида мафкуранинг моҳияти чуқур таҳлил қилиб берилди. Президентимиз айтганларидек, мафкура бутун жамиятни руҳан, қалбан бирлаштирадиган ягона миллий гоядир. У халқни-халқ, миллатни-миллат даражасига кутаришга хизмат қилади, бизнинг истиқболга қараб юрар йўлларимизни ёритади, синов онларида бизни қўллаб-қувватлайди, шу йўлда байроқ ва машъал бўлади.

Фахр-ғурур билан айтишимиз керакки, тарихий тараққиёт олдимизга кўндаланг қўяётган ҳар бир улкан муаммони ҳал қилишимизда мамлакатимиз раҳбари ўзининг дадил янгича гоя ва назарий қарашлари билан бизга қудратли камарбаста, энг ишончли кўмакчига айланмоқда. Мустақил ривожланиш йилларимизда биз бунга кўп марталаб гувоҳ бўлдик.

Биз мустақилликка эришиб, бундан кейин қандай йўлдан борамиз, мамлакатимиз қандай янги сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий-маънавий йўналишлардан ривожланиши керак, деган гоятда принципиал масалаларга тараққиёт рўбару келтирганда, юртбошимиз чуқур ҳаётий асосли мафкурaviй қарашлари билан бизни узлуксиз қуроллантириб бормоқдалар.

Масалан, Президентимиз илгари сурган ривожланишимизнинг беш тамойилида иқтисодни сиёсатдан, мафкурадан халос этиш гояси илгари сурилади. Бу тамойила янгича қарашдир. Чунки биз совет тузуми шароитида узоқ ўн йиллар мобайнида юқоридан белгиланган, сиёсат назоратидаги иқтисодий ҳаёт қуршовида яшадик. Сиёсат иқтисодни белгилаб келди. Бугун, кўриб турибмизки, иқтисодга бундай қараш ҳаётий асосли эмас экан. Президентимиз иқтисод мафкурадан озод этилиши ҳақидаги фикрни майдонга ташлар экан, шунинг ўзи янги, соғлом мафкураимизнинг бир кўринишидир.

Ўтган йиллар мобайнида биз Ислom Каримов асарларида баён қилинган: “Истиқдол — муқаддас неъмат ва масъулият”, “Янги уй қурмай туриб, эскисини бузмайлик”, “Ўзбекистон — буюк имкониятлар ўлкаси”, “Ўзбекистон — келажаги буюк давлат”, “Биздан озод ва обод

Ватан қолсин”, “Куч — билим ва тафаккурда” каби ва бошқа шунга ўхшаш теран ҳаётий маъноли таъбирларга дуч келдик. Бу ҳикматли фикрлар шу етти йиллик тараққиётнинг турли даврларида айtilган ва уларнинг ҳар бири биз интилаётган янги мафкуранинг устувор ғояларидир.

* * *

Бизнинг мустақиллик мафкурамизнинг истиқболи порлоқ. Чунки у мустақиллик бошлаб берган, келажагини тараққиётнинг ўзи қўллаб-қувватлайдиган эркин, озод ривожланиш манфаатларидан туғилган. Ва ривожланаётган дунёқарашдир.

Инсоният тарихи мафкуранинг хилма-хил намуналарини юзага келтирганлигига гувоҳмиз. Ўз мафкурамизнинг чуқур инсоний моҳиятини янада аниқроқ ҳис этишимиз учун бу масала тарихига қисқача бир назар ташлаш ўринли бўлади.

Олис ва яқин ўтмишда шундай мафкуралар майдонга келдики, улар аввал маълум бир сиёсий доираларда туғилиб, кейин зўр бериб ҳар хил усуллар билан оммалаштирилди. Бундай “буюртма” мафкураларнинг заифлиги шундаки, улар жамиятнинг, халқнинг мақсад ва интилишларини ўзида ифодаламайди. Балки, муайян, тор сиёсий манфаатлардан майдонга келган. Ва шу сиёсат хилларига хизмат этади. Немис фашизмнинг Гитлер ва унинг ҳамтовоқлари ишлаб чиққан, немисларни “олий ирқ” деб ва дунёдаги бошқа халқларни “аборигенлар” ўрнида кўриб, шундан келиб чиққан ҳолда дунёга мутлақ ҳокимлик даъвоси билан майдонга ташланган зўравонлик мафкураси ўз вақтида миллионлаб немисларнинг аввал маънавий, сўнг муқаррар равишда, тақдир фожиасига айланди.

Аввал марксизм-ленинизм таълимоти манбаида урчиган, кейин шўро тузуми шароитида гавлаб ривожланган коммунистик мафкура ҳам “буюртма мафкура”нинг яна бир кўринишидир. У шўро тузуми “доҳийлари” раҳбарлигида ишлаб чиқилди ва бепоён шўро давлати ҳаётига жорий этилди. Бу мафкура сохталик ва сунъийликнинг энг даҳшатли бир шаклидир. Коммунистик мафкурада ҳам зўравонлик, ҳам ўта айёрлик, фирибгарлик узвий бирлашиб кетган. Аслида, империяпарастлик унинг асос-асосларида ётади. Айни пайтда, бу мафкура деярли етмиш йил мобайнида ўзини “фа-

ришта”, “энг илгор, демократик мафкура” деб кўрсатиб к е л д и .

Коммунистик мафкура халқларни мажбурий, зўравонлик билан бирлаштириш, уларнинг миллий қадр-қимматини барбод қилиш манбаида чор Россияси даврида вужудга келган империяни бус-бутун сақлаб қолишга жон-жаҳди билан уринди. СССРни тарихдаги “энг илгор, энг инсонпарвар, демократик давлат” деб тарғиб этди. Аммо бу “инсонпарвар, демократик давлат” дунёдаги энг йирик қамоқ лагерларига эга эди. Ун йиллар давомида Сибирдай бепоён ҳудуд қамоқ лагерларининг сони ва чегарасини кенгайтиришга, миллионлаб янги-янги махбусларни ўз бағрига олишга имконият яратди.

Шўро тузуми немис фашизмини инсониятни қириб юборганликда айблади. Аммо бу тузум уюштирган қатагон даврида юз берган ҳалокат олдида фашизм келтирган офатнинг ранги анча хира тортиб қолди.

Шўро мафкураси миллатларнинг равнақи тўғрисида тинимсиз гапириб келди ва, айти пайтда, тинимсиз равишда миллий ҳуқуқсизликни авж олдириди. Миллатларнинг энг илгор, зиёли фикрли одамларини нобуд қилди. Қатагонлар барча ўн йилликларда турли шиорлар, тамгалар остида давом эттирилди. Бизнинг мамлакатда “миллатчилик”, “босмачилик”, “синфий курашнинг авж олиб бориши”, кейинги даврда “пахта иши” ниқоби остида ўтказилган қатагонлар азобини халқимиз ҳеч-ҳеч унутмайди.

Коммунистик мафкура – иши ва сўзи тамомила ҳар хил бўлган давлатнинг, жамиятнинг сохта, сунъий дунёқараш иди.

Юқорида тилга олинган тарихнинг турли давларидаги мафкуралар ҳаётдан узоқ ва муваққат сиёсий манфаатлардангина тугилган гоялар бўлганлиги учун ҳам тараққиёт уларнинг умрини қисқартирди ва бутунга келиб “тарих фактлари” бўлиб қолди.

Инсоният дунёни “қайта тақсимлаб олиш”, шунинг оқибатида пайдо бўлган колониализм сиёсати ва унинг ярамас мафкуравий қарашлари таҳдидини бошидан кўп ўтказди. Айтиш мумкинки, СССР аталмиш империянинг емирилиши билан колониализм сиёсати сўнгги инқирозга учради. Тараққиёт бундай давларни ва бу давлар билан боғлиқ мафкуравий маддоҳликларни инсоният тарихининг шармандали ҳолатлари тарзида солномаларда қолдирди, деб ишонсак бўлади.

Ва, аксинча, XX аср охирида одамзод ўз-ўзини англашида буюк галабаларга эришди. Масалан, ижтимоий ривожланишнинг табиий йули — халқлар мустақиллиги, хуррияти, уларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаши эканлигига ишонч ҳосил қилди.

Бундай тарихий имкониятга эришган халқлар, жумладан ўзбек халқи улкан ижтимоий-маънавий тажрибага эришган ҳолда ўзларининг янги ҳаётини, янгича турмуш тарзини, янги тафаккурини, жумладан, ўзларининг янги мафкуравий қарашларини таркиб топ-тирмоқда.

* * *

Маълумки, мустақилликка эришиш — буюк ижтимоий бахтимизнинг бошланиши эди, холос. Аммо бундай бебаҳо бахтни имкониятдан воқеликка айлантириш халқимиздан кўп нарсани талаб қилади. Янги давлат, янги жамият асосларини барпо этиш осон юз бераётгани йўқ. Ривожланиш — турли имтиҳонларни, муаммоларни оқилона, соғлом ақл-идрок билан ҳал қилиш йўллариини излаш, меҳнат қилиш ва курашишни талаб қилади. Олис тарих бунинг гувоҳидир. Бизнинг етти йиллик тараққиёт йўлимиз тажрибалари ҳам шундан гувоҳлик бериб келаяпти.

Масалан, мустақиллик берган эркин, демократик шароитда йўлимиз бошида ўзини “мухолифатчи” деб атаган ҳар хил гуруҳлар ва шахслар пайдо бўлди. Улар ҳам давлат, жамият тараққиётини ўз қўлларига, измиродаларига олишга ҳаракат қилишди. Демократик жамият — фикр ранг-баранглигига, оппозицияларга йўл очиши тарихдан маълум. Аммо бу дегани жамиятни дуч келган кўчаларга бошлаш, шошқалоқлик билан байроқлар кўтариш эмас, албатта.

Янги давлат ва жамият йўл танлашнинг мураккаб чорраҳаларида турган бир пайтда имкониятларни тўғри баҳолай олиш, мамлакатнинг келажагини хаёлпарастларча эмас, балки етук сиёсий-иқтисодий донолик ва оқилоналик билан белгилаш талаб қилинади. Мураккаб шароитда Президентимиз шундай йўл тутди. Ислом Каримов мавжуд тарихий шароитни, ён-атрофдаги бошқа давлатлардаги аҳволни кенг ва чуқур таҳлилдан ўтказиб иш юрита бошлади. Жумладан, у ўша мухолифатчиларнинг хатти-ҳаракатлари ва фаолиятига ҳам ўз вақтида тўғри, танқидий баҳо бера билди. Юртбошимиз, масалан, 1993 йилда “Комсомольская правда” газе-

таси бош муҳаррири билан суҳбатда бундай хатти-ҳаракатларни таҳлил этиб, шундай деган эди:

“Мен демократик ва барқарор давлатдаги ижобий муҳолифатни тушунаман ва қабул қиламан. Олға томон қилинадиган ҳаракат нуқтаи-назаридан ўз дастурига эга, ҷамиятнинг келажагини англайдиган муҳолифларни эътироф қиламан. Бироқ, бозор муносабатлари, демократия сари қийинчилик билан дастлабки қадамлар қўйилаётган шароитда, қалтис асабийлик вазиятида бир гуруҳ кишилар ҳамма нарсани инкор этиб, ўз сиёсатини ҳокимият қилаётган ҳамма ишларга салбий назар билан қараш асосига қўраётган экан, уни қандай қилиб жиддий муҳолифат деб бўлади... Ва, энг муҳими, Ўзбекистондаги асабийлик вазиятини жўртгага кучайтираётган ҳамма кишиларга шундай савол бермоқчиман: бизда шу қадар қисувга олинаётган, “ранжиган муҳолифат”нинг бирон-бир аниқ ҳаракат дастури ёки программаси борми, шуни айта оласизми?”

Шундай қилиб, тараққиётнинг мураккаб босқичида Президентимиз муҳолифатдан икки жиддий фазилатни талаб қиляпти: биринчидан, муҳолифлар ўз фаолиятини мамлакат Конституцияси қоидалари доирасида олиб боришни, беъмани хатти-ҳаракатлар билан давлатдаги тинчлик, осойишталикни бузмасликни, беқарорликни вужудга келтирмасликни, қон тўкилиши ва қарама-қаршиликларга йўл қўймасликни, яъни жиноят даражасида ҳаракат қилмасликни; иккинчидан, улардан давлат ва ҷамиятни олға томон ҳаракатлантирадиган, ривожлантирадиган, ҷамиятнинг келажагини таъминлайдиган гоёлар ва дастурларни таклиф этишни.

Кўриниб турибдики, бу талаб мутлақо қонуний ва ҳаётий. Айнан Президентимиз, ўзини муҳолифат атаган гуруҳлардан фарқли ўлароқ, мураккаб ўтиш даврининг машҳур бешта қоидасини ҷамиятга таклиф этди. Халқ бу тамойилларни қўллаб-қувватлади. Чунки бу тамойилларда, чиндан ҳам бир тизимдан иккинчи тизимга ўтиш даврида, ҳақиқий давлатчилик қарор топаётган пайтда давлатни оқилона бошқариш, ҷамият ривожини таъминлашнинг энг тўғри йўналишлари белгилаб берилган эди.

Президентимизнинг иқтисодни сиёсатдан устун қўйиб, унинг ўз қонунлари асосида табиий ривожланишини таъминлаш; мураккаб ўтиш даврида қонуний йўл билан сайланган ҳокимият, давлат бош ислоҳотчиликни ўз зиммасига олиши; бозор иқтисодига ўтишда

аҳолининг ижтимоий муҳофазасини кучайтириш тадбирларини куриш; жамият ҳаётида қонунларнинг устуворлиги; ниҳоят, ислохотларни шошқалоқликка берилмасдан, босқичма-босқич амалга оширишдан иборат бу чуқур ҳаётий ҳаракат дастури теран ҳақиқатлигини тараққиётнинг ўзи исботлади. Ривожланишнинг бу қоидалари халқаро миқёсда ҳам катта обрў қозонди. Президентимиз бундай илдиизи мустаҳкам ва истиқболи порлоқ ривожланиш концепциясини ишлаб чиққанлиги учун уни энг атоқли назариётчилар, йўлбошчилар қаторида тан ола бошладилар.

Хуллас, жамиятимизнинг янги мафкураси истиқлол руҳи ва унинг моҳиятидан озиқланиб дунёга келмоқда. Бироқ бу мафкура турлича қарашлар муҳитида, уларни танқидий ўрганиш ва энг аввало ўз Ватанимиздаги аҳволни, ўзига хос тарихий вазиятни чуқур илмий таҳлил этиш манбаида тугилаяпти.

Мустақиллигимиз мафкураси ҳаёт ривожининг табиий қонуниятларидан баҳра олиб, унинг мағзи ва моҳиятини ўзида ифодалаб дунёга келаётганлиги боис, шу пайтгача мавжуд ҳар хил “буюртма” мафкуралардан тубли фарқ қилади.

* * *

Йўлбошчимиз “Тафаккур” журнали бош муҳаррири саволларига жавобларида диққатимизни яна бир муаммога қаратди. “Қаердаки мафкуравий бушлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин”.

Демак, янги, ривожланаётган навқирон давлатимиз ва жамиятимиз ўз мафкурасини ҳосил этиши керак. Бу аввало, ўз йўлимизни қарор топтиришимиз учун зарур. Қолаверса, биз иккиланишлар билан юрар эканмиз, халқимиз, айниқса, ёш авлод онгини мустақиллик йўлига бегона, ҳатто унга зарарли бўлган чучмал, нотайин қарашлар эгаллаб олиши мумкин. Буни эса биз ўз бошимиздан ўтказаяпмиз. Мустақил ҳаётни барпо этишнинг қийинчиликларидан довдираб, эсанкираб қолаётган кимсалар онгида, яшириб нима қиламиз, беихтиёр эски, боқимандалик даври тузук эди, ҳар қалай, ишласанг-ишламасанг, бизни давлат боқиб турувди, деган майда маиший ақида ин қура бошлаяпти. Ёки, мустақиллик берган эркинликдан фойдаланиб, миллий урф-одатлар, диний эътиқодларга кенг йўл очилганини ўзича тушуниб, онги паст, жаҳолатдан оёгини узолма-

ган, дин ниқобидаги айрим кимсалар ўзининг бадбин, тараққиётга зид, оқибати ижтимоий тургунлик ва қолоқликка олиб келадиган “ислом республикаси”ни ўрнатиш ҳақидаги хаёлларини пана-пастқамда оммалаштиришга киришганларини ҳам кўрдик.

Биз ижтимоий тараққиёт йўлидаги бундай оғишлар, янглишишлардан ҳам жиддий хулоса чиқариб, фикримизни тозалаб, мустақилликнинг улут имкониятларини асраб-авайлаб, ривожлантириб боришимиз керак.

* * *

Тараққиётнинг, дарҳақиқат, ўз ички зиддиятлари, қарама-қаршиликлари бор. Шу ўринда бир масалага тўхталайлик. Собиқ шўро даврида жамият тараққиёти тушунчасига синфий-сиёсий тус бериб келинди. Жамиятдан синфий душман қидирилди. Бошқача, мустақил фикрли кишилар, илғор зиёлилар шундай догматик қарашлар асосида ҳаётдан йўқ қилинишгача етиб борилди. Тараққиётнинг йўлини узга фикрлиларни йўқ қилиш эвазига “таъминлашга” ҳаракат қилинди.

Сўнгги дамларда, шўро давлатининг охириги кунларида “давлат манфаати билан хусусий манфаат орасидаги зиддиятларни излаш” йўналишида шундай ишлар олиб борилди. Халқ орасида давлат мулкани талон-тарож қилиш, ўз шахсий манфаатини давлат манфаатидан устун қўйиш, угирлик, порахўрлик, “қўшиб ёзиш” шаклидаги қаллобликлар авж олганлиги тўғрисидаги фикрлар шўро давлатининг юқори раҳбар доирасида қатъийлашди. Бу ҳам, аслида, синфий курашнинг янги-ча товланишлари эди. Совет давлати ўз умрининг сўнгги ўн йиллигида оммавий қатагоннинг шундай усулини ўйлаб топди. Ўзбекистонда олиб борилган “пахта иши” тадбири бунинг кўнгилсиз бир далилидир.

Тараққиёт жараёнини, унда учрайдиган зиддиятларни синфий-сиёсий мазмунда талқин этиш гайри инсоний усул тарзида шўро ҳукуматининг ўзи билан бирга тарих саҳнасидан суғуриб ташланди...

Бироқ, шуни айтиш керакки, юқорида айтилганлардан ривожланиш зиддиятларсиз ҳам юз бериши мумкин, деган хулоса келиб чиқмайди. Ҳамма гап – ҳаёт зиддиятларини талқин этишнинг мезонларидадир.

Жумладан, мустақил ривожланиш йилларида ҳам ривожланиш текис бораётгани йўқ. Лекин биз кўриб турибмизки, бу нотекислик жамиятнинг, ҳар бир ин-

соннинг руҳиятида, онгида, воқеликка муносабатида-дир.

Ҳозирги ижтимоий тараққиёт зиддиятлари, шундай қилиб, уткир маънавий муаммолар тарзида кўзга ташланиб турибди. Биз уни шундай тушунишимиз ва шундан келиб чиққан ҳолда, уларни ҳал қилиш йўларини излашимиз керак. Очиги, халқнинг янги ҳаёт қонуниятларини илғаб, янги давлат ва янги жамиятга интилишларни теран ақл-идрок билан тушуниб, замон тараққиёти даражасига эришуви осон бўлмаяпти.

Янги дунёқарашга эришиш, янги мафкура ҳосил қилиш имтиҳонларида ҳатто зиёли доираларнинг вакиллари ҳам аросатда қолаётганлиги кўзга ташланмоқда. Масалан, тарихий-маданий меросга муносабатни олайлик, Соҳибқирон Амир Темурнинг шахсияти ва тарихий фаолиятини янгича идрок этиш бизга осон бўлдими? Чунки уни ўн йиллар давомида инсониятнинг душманига, ёвуз ҳукмдорга, бешафқат босқинчига чиқариб келишди. Бу ақида бутун-бутун авлодлар онгини заҳарлаб келди. Шунинг оқибатида Амир Темурни миллий ифтихоримиз, марказлашган буюк давлат ижодкори, фан, маданият, тараққиёт ҳомийси тарзида қайтадан, янгитдан тушуниш қийинчиликлар, иккиланишлар жараёнида юз берди.

Амир Темур шахсияти ва тарихий фаолиятини янгича тушунишда ва бобокалонимизнинг буюк қадриятини тиклашда Президентимиз дадил саъй-ҳаракат қилди. Биз бутун бу улуг юртдошимиз сиймосига қайтадан эҳтиром кўрсатаётган бўлсак, бунинг учун аввало мамлакатимиз раҳбарининг донолиги, жасоратидан миннатдор бўлишимиз керак.

Ёки жаҳидлар муаммосини олайлик. Аслида, бу ҳаракат намояндалари халқимиз камолотининг энг заҳматкаш фидойилари эдилар. Улар халқни маърифатли қилиш, халқ орасида зиёлиликни кучайтириш, зарур бўлса ёш авлод вакиллари ривожланган хорижий мамлакатларда ўқитилишни янги тараққиётга эришишнинг энг тўғри йўллари деб билдилар ва шу йўлда курашдилар. Лекин шўро давлати уларни миллатчиларга чиқарди, қатл этди, сургун қилди. Жаҳидларни “миллатчилар” деб талқин қилиш илмий-адабий китобларда яқин-яқингача ҳукм суриб келди. Бу эски қарашни енгиб ўтишга мустақиллик йўл очди. Аммо мунозаралар, ҳатто мустақиллик йилларида ҳам кўзга ташланиб турди. Бугун жаҳидчилик илғор ҳаракат сифатида

оқланган экан, бу бизнинг ўзлигимизни англашда олдинга қараб қўйган катта қадамларимиздан биридир.

Шунингдек, Фитрат, Абдулла Қодирий, Чўлпонлар тақдирини қайта идрок этиш ҳам қийинчиликлар билан юзага чиқди. Ўн йиллар давомида бу улуг адиблар ижоди кескин мунозараларга сабаб бўлиб келди. Охиروқибатда уларни қайта англаш даврида биз “миллатчилик” тамғаси, аслида, миллатпарастлик эканлигини, яъни бу намояндалар ўз она халқининг камолини, тараққиётини кўриш каби пок интилишлар билан фаолият кўрсатганликларини ўзимизга хулоса қилдик.

Ҳозирги муҳим вазифа шуки, биз ўз онгимиз, руҳиятимиздаги қолоқликни тугатиб, мустақилликнинг илғор, мафкуравий даражасига кўтарилишга интилишимиз, ҳуқуқий-демократик давлат, фуқаролик жамияти талаблари асосида ўзимизни қайта англашимиз керак. Ахир бундай давлат ва бундай жамиятни биз ва бизнинг янги авлодлар қуради. Бизлар учун уларни кимдир осмондан тушиб қуриб бермайди.

Тараққиётнинг ана шундай талабларидан келиб чиққан ҳолда, Президентимиз халқнинг маънавий камолотини — тараққиётнинг бош омили деб истиқлолнинг илк кунларидаёқ айтган эди. Мамлакатимизда ўтган йиллар мобайнида бу борада улкан тадбирлар амалга оширилди. Мамлакатни янгилашга қаратилган кенг қамровли ислохотларнинг туб моҳиятида ҳам халқни маънавий ривожлантириш мақсади ётади.

Шунга қарамасдан, ўзлигимизни англаш йўлида биз бир қатор жиддий маънавий муаммоларга дуч келаялмиз. Шулардан бири — тафаккурдаги инерциядир. Унинг манбалари ҳам яқин ўтмишдаги собиқ шўро тузумидир. Масалан, бугун Ўзбекистон аҳолисининг 60 фоизидан кўпроги асосан қишлоқларда яшайди. Ва улар қишлоқ хўжалиги меҳнати билан банд. Нега шундай? Чунки мамлакатимиз узоқ ўн йиллар мобайнида яккаш аграр ўлкага, пахта хом ашёси билан шўро давлатини таъминлашга мослаштириб келинди. Қишлоқдаги ҳаёт ҳам, қишлоқ кишининг фикри ҳам юқоридан режалаштирилган шундай турмуш тарзига кўникиб қолди. Кўп жойларда ҳозирги кунларда ҳам 50 гектар ерга эга бўлган пахтачилик бригадаларида 100 дан зиёд одам ишламоқда. Ҳолбуки, ана шу ерга ишлов бериш, етарли ҳосил олиш учун 10—12 киши кифоя қилади. Шу туфайли мамлакатимиз раҳбари ўз маърузаларидан бирида: “Қишлоқ хўжалигида ерда банд бўлган ишловчилар-

нинг 90 фоизини тадбиркорлик йўли билан бошқа соҳаларга ўтказмас эканмиз, қишлоқда ислоҳот кўнгилдагидек натижа бермайди” деди. Шунини айтиш керакки, хорижий мамлакатларда аҳолининг 60-70 фоизи бошқа хизмат кўрсатиш тармоқларида меҳнат қиладди. Бизда бу рақам атиги 9 фоизни ташкил этади. Шу боисдан Президентимиз қишлоқ меҳнатида тадбиркорлик тафаккурини дадил ривожлантириш, мавжуд имкониятларни, англаб етиш ва уларни юзага чиқариш учун курашиш, меҳнат қилишга тинимсиз даъват этиб келаяпти. Яқинда Олий Мажлис қабул қилган “Ер кодекси”, қишлоқ хўжалиги меҳнатини қайта ташкил қилиш тўғрисидаги яна учта қонун ҳам шунга қаратилган.

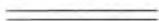
Тўғри, қишлоқда тадбиркорлик юз бераёпти. Аммо бу ҳаракат ниҳоятда суст даражада бораёпти. Нега? Чунки қишлоқ кишилари ўша эски, тургун, қотиб қолган онгни машаққат билан ўзгартираяптилар. Тараққиётнинг янги талаби, янги иқтисодий тафаккур, олиб борилаётган ислоҳотлар моҳиятини етарли тушуниб ололмаёптилар. Жамоа хўжаликларининг ўзида мева, сабзавот ва полиз маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари очиш имкониятлари мавжуд бўлгани ҳолда ҳамон хўжаликларда етиштирилаётган бундай маҳсулотлар якка-ёлғиз давлат корхоналарига ташиб олиб борилаяпти. Бу корхоналар олдида узун кунлар навбат пойлаб туриш ҳоллари юз бераёпти. Бу эса исрофгарчиликка олиб келмоқда.

Юқорида биз тафаккур инерциясининг зарарли битта фактини эсладик, холос. Аслида, бундай ҳолат ҳозирги иқтисодий онгимизнинг энг жиддий масалаларидан биридир.

Ўзликни англаш йўлидаги яна бир иллат — ҳамон ўз кучини сақлаб келаётган боқимандалик кайфиятидир. Бунинг манбаалари ҳам яқин ўтмишга бориб тақалади. Бир амаллаб кунини ўтказиб, ишласа-ишламаса ойлик маош олиб яшаб келган одамлар янгича иқтисодиёт талабларига бардош беролмаяптилар. Ташаббускорлик, изланувчан, тадбиркор, меҳнаткаш одамлар ҳаётда ўз йўлини топиш, ҳам шахсий оилавий фаровонлигини таъминлаш билан бирга ўз меҳнати ва тадбиркорлиги гуфайли жамият ҳаётини ривожлантиришга хизмат қилмоқдалар. Шундай тадбиркорлар борки, улар чет эл сармояларидан фойдаланиб, қўшма корхоналар очмоқда. Хорижга чиқиб, тажриба ўрганиб қайтишаяпти. Бундай ижодий фикрли, меҳнаткаш одамлар

мустақиллик шароити катта имкониятлар манбаи эканлигини амалда исбот қилмоқдалар. Аммо боқимандалик майлидан ҳамон қутула олмаётган, эски онг, қарашлар билан яшаётган кимсалар ҳаётда қийналиб қолаяпти. Аён бўлаяптики, бу ерда муаммо — мустақилликда, янги иқтисодий ҳаётда эмас, балки айрим одамларнинг ўзида. Улар ўзларини ўзгартиришлари керак.

Мафкура фақат шиор, қоида, йўл-йўриқнома эмас, балки у келгуси турмуш тарзимизни белгиловчи мезон, жамият тараққиётини ҳаракатлантирувчи омиддир. Шунинг учун ҳам бу омилни қадрлашимиз, уни ривожлантиришимиз ва ҳар бир инсон маънавиятининг мулкига айлантириш ҳозирги куннинг долзарб вазифасидир.

АҲМАДЖОН МЕЛИБОЕВ

ФИДОЙИЛАР АСРАР ВАТАННИ...

Дунё — ҳаракатдан иборат. Ҳаракат эса ҳеч қачон мақсадсиз бўлмайди. Маркес: “Вақт ўтмайди, айланади” — деганидек, дунё ҳам тинимсиз айланади, ҳаракатда бўлади. Ва, бу айланиш, ҳаракат миллиону миллиард одамларнинг орзу-умидлари, елиб-югуришлари, ният ва мақсадларидан, ютуқ ва ютқиқиқларидан ташкил топади. Уйидан кўчага чиққан, йўлга, сафарга отланган ҳар бир кишининг кичкина бўлса-да мақсади бўлади: нима-нидир ўйлайди, ният қилади, бир кунлик, бир лаҳзалик бўлса-да бирор бир юмушни режалайди. Худди шунингдек, ҳар қандай жамиятнинг, давлат ё тузумнинг ҳам ўз моҳиятидан келиб чиқадиган мақсади бўлади. Шунга қараб интилади, шу йўлдан юради.

Демакки, инсон ҳеч қачон мақсадсиз, орзу-ниятсиз яшай олмайди. Жамият ҳам худди шу аснода яшайди. Мақсадсиз ҳаёт одамлар учун ҳам, жамият учун ҳам беҳуда уринишдир. Ер юзида ҳаёт пайдо бўлганидан бери инсоният фаровонлик сари интилади, ҳақиқат, адолат манзилларини излайди, йўлдан адашмаслик, беҳуда уринмаслик тадоригини кўради. Ҳаёт эса кафтдек текис сайҳонликдан иборат эмас. Йўлга отланган инсон олдида унинг чағир сўқмоқлари, дашту саҳролари, ҳадсиз-ҳудудсиз уммонлари, ўтиб бўлмас тоғу тошлари намоён бўлади. Бу ҳам етмаганидек, инсон ўз йўлида ўзи яратган, ўйлаб топган, ихтиро қилган муаммо-тўсиқларга ҳам дуч келади, табиат инжиқликларини енггани ҳолда, гоҳо шу қўлбола тўсиқлар олдида лолу ҳайрон туриб қолади. Дунё дунё бўлганидан бери шу ҳол, шу манзара такрорланаверади.

Бундоқ олиб қараганда, яшамоқликдан мақсад нима? Бу саволга жуда жўн жавоб қайтариш ҳам мумкин — яхши яшаш, насл қолдириш. Қийналмасдан, азобланмасдан умр кечириш, бировга зуғум қилмаслик, бировнинг зуғуми остида қолмаслик. Яна нима керак ўзи? Ҳеч нима! Лекин, қизиги шундаки, инсоният,

мана неча минг йилликлар ортида қолмоқдаки, шу жуда жўн, жуда оддий саволларга муқим жавоб топа олмайди. Бошига тортса оёғи, оёғига тортса кулоғи кўриниб қолади. Ва яна, қизиги шундаки, ҳеч ким бу дунёда ҳеч бир ишни ўзича ёмон ниятда қилмайди. Бировнинг ҳақиқага хиёнат қилаётганда ҳам, бировнинг юртига бос-тириб кираётганда ҳам ўзини-ўзи ёмонотлиққа чиқармайди. Неча-неча юртларни хонавайрон қилган, талаган, кулини кўкка совурган не-не фотиҳлар ҳам шу ишни эзгулик йўлида халқим, миллатим учун қиялпман, деб ўйлаган.

Бундан англашиладики, дунёнинг мақсади, яшамоқликнинг моҳияти юқорида айтганимиздек ўта жўн саволлардан иборат эмас. Бутун мураккаблик, бутун моҳият ана шу жўнлик замирига яширинганки, одамзот уни ҳали-ҳануз англаб етмаган.

Бунга жуда ишончли далилларимиз бор. Қани айтингчи, якунланаётган XX асрда одамзот ҳаётига, дунёқарашига, туриш-турмушига тааллуқли қайси муаммо узил-кесил ҳал этилди? Биз улардан қай бирларини шу асрда қолдириб, қай бирларини янги Асрга олиб ўтамиз? Шу сўнгги юз йилликда биз қайси бир иллатдан, ёвузликдан, ноҳақликдан бутунлай халос бўлдик? Қайси дард тамомила чекинди? Фисқу фасоднинг, ҳаром-ҳариш ишларнинг қайси бир турлари тамомила барҳам топди?

Бу саволларга жавоб қайтара оламизми? Фалон-фалон, дея санаб бера оламизми? Шундай дейишга чоғимиз келадими? Афсуски, йўқ. Бундай дея олмаймиз. Ҳар қанча уринмайлик, ютуқларни санаб, саржинлаб, тахлаб ташламайлик, фалон иллатнинг иддизини тамомила қурита олдик, дея мутлақо айта олмаймиз. Афтидан, инсоният янги Асрнинг шаффоф ҳовузларига ҳам ёш, беғубор урдакчалардай, шу ҳолича ўтади чоғи...

Чуқурроқ ўйлаб кўрилса, бунинг ажабланарли жойи йўқ. Мутахассисларнинг таъкидлашларича, келгуси йилнинг ўрталарига бориб Ер юзида 6 миллиард киши истиқомат қила бошлайди. Бу дегани — 6 миллиард муаммо, шунча тақдир, шунча дунёқараш ва яна шунча эҳтиёж ҳамдир. Боз устига, инсон ҳаёти, турмуш даражаси ошгани, ўсгани сари, унинг маънавий-иқтисодий эҳтиёжлари ҳам ўсиб, ошиб боради. Янги шароит янги талабларни келтириб чиқаради. Бир хонали уйда яшаётган ёш оила икки-уч хонали уйни орзу қилади. Вақтисоати келиб уларнинг бу орзулари ушалади, аммо орзу

деганингиз янада қаноат қоқаверади. Қанийди, уйлари турт-беш хонали бўлса, қанийди ҳовлилари, чорбоглари бўлса, қанийди ...

Инсон ҳаётда ҳам, рўзгорда ҳам ҳамиша мукамалликка, фаровонликка интилади. Шу мақсад йўлида тинимсиз ҳаракат қилади, айланади. Ахир дунёнинг ўзи доимий ҳаракатда, айланишда-ку. Бунинг нимаси тушунарсиз?

Энди ўзимизга ўзимиз бир савол берайлик. Биз бугун, мустақиллик шароитида қандай яшаймиз? Бугунги турмушимиз, тирикчилигимиз саксонинчи йиллар ўрталаридаги турмушимиздан, тирикчилигимиздан қай жихатлари билан фарқланади? Қай томонга фарқланади? Нимага эришдик, нимага эришмадик?

Бу саволларга ҳеч иккиланмасдан, ҳеч қийналмасдан жавоб қайтариш мумкин. Мустақиллик бизни бир оламдан тамомила бошқа, янги бир оламга олиб ўтди. Ҳаётимизда ҳатто тасаввурга сигдириб бўлмайдиган ўзгаришлар юз берди. Яқинда ойнаи жаҳонда бир хўжалик бошлиғи “Хўжалигимиз Франция билан шартнома тузиб, мевани қайта ишлайдиган завод қурдик, яқинда иш бошлайди” деди. Шундай шартномани, яъни Франциядай давлатнинг вакиллари келиб ўзбекнинг оддий деҳқони билан шартнома асосида ишлашларини бундан етти йил аввал ҳаёлимизга келтирганмидик? Тасаввуримизга сигармиди?

Ўзбекистон байроғи Бирлашган Миллатлар Ташкилотида, Эльбрус чўққисида ҳилпираб турибди. Болаларимиз дунёнинг энг номдор олий ўқув юртларида таҳсил олмоқдалар. Тошкент аэропортидан жаҳоннинг ўттиздан ортиқ мамлакатларига бевосита қатновлар амалга оширилмоқда. Бугун Америкага, Лондонга, Парижга, Ҳиндистону Шри Ланкага бориб келиш бундан беш-олти йил аввалги бир вилоятдан иккинчи вилоятга ўтишдай гап бўлиб қолди. Ўзбек йигити фазогир бўлиб қайтди... Қай бирини айтиш лозим? Ютуқларни сана-сак саногига ета олмаймиз. Лекин, ҳеч ким — на мамлакатимиз раҳбарияти, на халқнинг ўзи бу билан қаноат ҳосил қилиб, олдинга қараб юришдан бир зум бўлса-да тўхтаётгани йўқ. Мақсадларимизга эришиб бўлдиқ деяётгани йўқ. Аксинча, янада фаровон ҳаёт, бахтли турмуш йўлидаги саъй - ҳаракатларимиз кун ўтгани сайин, ой ўтгани сайин, йил ўтгани сайин авж олиб бормоқда. Бунинг боисини юқорида айтиб ўтдик — турмуш даражаси қанчалар яхшиланиб борса, маънавий-иқтисодий

эҳтиёжлар ҳам шунга мувофиқ равишда ошиб боради. Мустақилликгача бизга арзон гўшт-ёғ, фирқа билети, аҳён-аҳёнда бериб қўйиладиган раҳматнома, кўкракка тақиб қўйиладиган “социалистик мусобақа” голиби деган нишон, райком буванинг яхши назари керак эди. Бугун-чи? Бугун бизга — миллатга, юртга жаҳон кенгликлари керак. Жаҳоний эътирофлар керак. Жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин керак. Миллий гурур, миллий ифтихор керак. Асл ҳақиқат, чин тарих керак. Маънавий-ахлоқий қадриятларимиз керак. Юксак ва илғор технология, юксак ва нуфузли минбарлар керак. Бозор йўллари керак.

Булар энди бизнинг ташқи эҳтиёжларимиз. Уйда-чи, оилада-чи? Келинг, биз санаб ўтирмайлик, ўзингиз айтинг. Бугун ўгил-қизингиз, набираларингиз нималарни ишташади, нималарга интилишади? Шулар тўғрисида бир мулоҳаза қилайлик.

Инсон ҳамиша шундай яшайди. Унинг ёзуғи шундай. Ҳали ҳеч ким, ҳатто олтин тоғларига эга бўлганлар ҳам “бўлди энди” деган эмас, орзу-умиддан тўхтаган эмас. Инсон деганлари шундай мўъжиза, шундай синоат.

Янги аср бошида бу ҳақда ўйлаб кўриш жуда зарур. Президентимизнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” китобида, “Тафаккур” журнали муҳаррири саволларига жавобларида, вилоятлардаги учрашувларида бир фикр, бир гоё уқ илдири бўлиб ўтади — бу эл-юрт камоли, фаровонлиги, тинчлиги, хотиржамлиги, эртанги кунимизга бўлган ишончни мустаҳкамлаш ташвиши. Ислом Каримов юртнинг, миллатнинг йўлбошчиси сифатида дунё қай томонга қараб юз бурмоқда, янги асрда бу ўзгараётган, такомиллашаётган, мураккаблашаётган дунёда бизнинг ўрнимиз қандай бўлади, халқимиз, миллатимиз орзулаётган манзилларга тезроқ етиш учун қай йўللardan юрмоғимиз керак, қай тамоийилларга амал қилмоғимиз керак, деган саволларга жавоб ахтаради. Бугунги кундалик, ўткинчи муаммолар билан бирга эртанинг, индиннинг ундан кейинги даврларнинг муаммолари тўғрисида фикр қилади.

Одам гоҳо ўзини овутиши ҳам мумкин. Бугунча тинчман-ку, бугунча мени ҳеч ким безовта қилаётгани йўқ-ку, отамдан қолган уйим ҳозирча яраб турибди-ку, бугунча ёрдам кўрсатиб туришибди-ку, оч қолаётганим йўқ-ку деб. Шундай раҳбарлар, шундай сиёсатлар ҳам

бор, йўқ эмас. Аммо Ислоҳ Каримовнинг сиёсий йўли, иқтисодий фалсафаси бутунлай ўзгача — қураётган иморатларимиз, яратаётган боғларимиз бир кунга, бир йилга эмас, неча юз йилликларга, халқимизнинг неча неча авлодларига хизмат қилсин! Биздан вақтинчалик ютуқлар, ўткинчи ислохотлар эмас, чинакам озод ва обод Ватан қолсин. Отаси ҳам, боласи ҳам, набираси ҳам уй қуриш билан банд бўлишмасин. Бир авлод қурган кенг ва ёруғ уйда унинг болалари, набиралари, эвара-чеваралари яйраб-яшнаб ҳаёт кечирсинлар, қурилишга сарфлайдиган вақтларини бошқа эзгу мақсадларга — илмга, изланишга сарфласинлар. Шўролар даврининг мафкура ботқоқларига ботиб кетган ота-боболари етмаган орзуларга етсинлар, улар чиқмаган чўққиларни забт этсинлар.

Янги ХХІ асрга қадам қўйишга чоғланаётган мустақил Ўзбекистоннинг улуг ва аини пайтда оддий орзулари шундай.

* * *

Бугунги куннинг биз идрок этаётган муҳим хусусияти — унинг ўзгарувчанлиги, янгиланаётгани ва шу билан боғлиқ воқеалар шиддати. Ҳар он, ҳар дақиқада узоқ йиллар давомида оқу қора номи билан иккига бўлинган, шу аснода шууримизга сингдирилган, эндиликда эса умуминсоний тамойиллар, умумбашарий қадриятлар асосида бир-бирига яқинлашаётган, яхлитлик касб этаётган дунёда тарихий, оламшумул воқеа-ҳодисалар юз бермоқда. Ҳали ҳеч қачон айтилмаган, идрок этилмаган ҳақиқатлар очилиб, халқ, миллат ўзлигини англамоқда, собиқ империянинг сохта тамойиллари, гайриинсоний мафкураси исканжасидан озод бўлмоқда. Зўрлик ва зулм пойдеворига тикланган империялар парчаланиб, сиёсий ва мафкуравий манфаатлар йўлида бўлак-бўлак ташланган давлатлар, миллатлар бирлашмоқда.

Ўзгараётган, қайта қарор топаётган дунё олдида, эҳтимол, мана шундай шиддатга дош бериш, бу ўзгаришларнинг иқтисодий ва маънавий тўлғоқлари силсиласидан қурбонларсиз ўта олиш имтиҳони турар. Лекин, нима бўлганда ҳам, узоқ йиллар давомида аввалдан маълумлаб қўйилган йўналишлар қобигида яшаб келган, аввалдан чизиб қўйилган чизиқлардан чиқа олмаган, мустақил фикри, ҳурлик истаги жиловлаб ташланган — кечаги кун одами учун бугун дунё миқёсида кечаётган тарихий оламшумул ўзгаришларни ҳазм қи-

лиш осон эмас. Чунки биз ҳозир оддий арифметикадан математикага, уни-да ўзлаштириб, сўнг олий математи-кага кўчган ўқувчиларга ўхшаймиз. Шу боис ҳамки, бугун дунёда жавоблардан кўра саволлар, ечимлардан кўра жумбоқлар кўпроқ. Нега? Нима учун? — ҳаётнинг ўзи сўроқ аломатлари билан тўлиб-тошгандай...

Ҳамма нарса қиёсий таҳлилда ойдинлашади, деган гап бор. Қисқа вақт ичида жаҳон ҳамжамияти сафлари-дан муносиб ўрин олган, дунё нигоҳини ўзига қарата олган Ўзбекистонда кечаётган бугунги ижтимоий-сиё-сий жараёнлар тўғрисида сўзламоқдан аввал, ён-атро-фимизга бир назар ташлайлик.

Россия ўз бошидан ғоят мураккаб ва оғир жараён-ларни кечирмоқда. Маошларини неча ойлаб ололмаётган шахтёрлар, ўқитувчилар, тиббиёт ходимлари, олимлар бирин-кетин сиёсий забастовкалар уюштириб, ҳукумат томонидан ўтказилаётган иқтисодий сиёсат асосларига нисбатан кескин норозилик билдиришмоқда. Мамлакат жиноятчилик ботқоғига ботиб кетгандай. Рус матбуоти деярли ҳар куни буюртма қотилликларнинг турфа хил-лари тўғрисида бетўхтов ёзади. Қашшоқлар бир амал-лаб кун ўтказиш илинжида юришган бир пайтда, “янги руслар” номини олган бойваччалар шоҳона ҳаёт кечи-риш баҳсида дунёнинг энг номдор мулкдорларини ҳам ортда қолдирмоқдалар. Рус қамоқхоналаридан бирида... гўзаллар конкурси бўлиб ўтган. Кино ижодкорлар “Ку-рочка-ряба”, “Окно в Париж” деб номланган филмлар яратиб, бугунги Россиянинг номақбул маънавий-ахлоқий қиёфасини бадий бўёқларда ғоят таъсирчан қилиб кўрсатиб беришди. Шу филмларнинг бирида ахлоқи бузуқ, шахсий манфаат йўлида ҳеч нарсадан тоймайдиган бир гуруҳ кишилар эски иморатнинг су-ваб ташланган деразасини очиб, бир сакраб ... гўзал Парижга бориб қолишади... ва у ерда ҳам ўзларини “кўрсатишади”.

Шуларни ўйлар экансан, кенг жаҳон жамоатчилиги-нинг “Россияда нималар бўляпти ўзи, умумбашарий маънавият оламининг не-не алломаларига бешик бўлган, улуг даҳоларни вояга етказган рус тупроғида кечаётган бу чигал ва тушунарсиз воқеаларнинг сир-синоати нимада?” деган саволига беихтиёр қўшилиб кетасан. Таниқли иқтисодчи олим Г.Лисичкин “Труд” газетасида эълон қилган мақоласида шундай ёзади: “Россиянинг касали нимада? Касаллик ташхисини иқтисоддан эмас, маънавиятдан қидириш керак. Россия

энг аввало, руҳан бемордир. Инсоннинг ўзи ўзгармас экан, ҳар қандай номақбул, бадном системани янгилаш ёки ағдариб ташлаш билан ҳам мақсадга эришиб бўлмайди!“

Жуда аниқ ва ўткир жавоб. Янгича шароит янгича тафаккурни, ўзликни англаш билан боғлиқ янги эътирофларни ҳам талаб этади. Михаил Горбачев бошлаган қайта қуриш сиёсати, аслида, керак сиёсат эди. Аммо уни инсон қалбидан, маънавиятидан, кирланиб кетган дилларни поклашдан эмас, умри аллақачон тутаб бўлган тузумни, сохта мафкурани таъмирлашдан бошладилар.

Демак, бундан англашиладиган хулоса шуки, қайта қуриш руҳидаги жамики тадбирларнинг мақсади бево-сита инсон маънавиятига қаратилмоғи керак. Ўзликни танқидий идрок этиш, бу кўҳна дунё жуда кўп, жуда ҳам кўп миллату элатлардан ташкил топганлигини, уларнинг ҳаммаси ва ҳар бири ҳам сен каби яшашга, фикрлашга, курашишга, ўтмиш аждодлари билан гурурланишга, ўзига мақбул турмуш тарзини белгилашга, ўз меҳнати неъматларидан баҳраманд бўлишга, қисқаси, ўзлигини намоён қилишга ҳақли эканлигини тан олиш пайти келди. Бир вақтлар Ленин, коммунизм қурилиши манфаатларига мос келмайдиган нарсаларнинг ҳаммаси биз учун ётдир, ахлоқимиз учун бегонадир, деган эди. Болшевиклар мана шу машғум ақидага сўнгги соатларгача амал қилиб келдилар. Энди шароит ўзгарди, инсоният тараққиёти равон йўлга чиқди. Бас, шундай экан, Г.Лисичкин айтиб ўтганидек, энди болшевикларга хос фикрлашишдан тийилмоқ керак. Бу дунёда биз ҳали тан олмаган, биз ҳали англаб етмаган ҳақиқатлар жуда ҳам кўп.

Ишонч — улуг ва муътабар туйғу. У осмондан лоп этиб тушадиган ёки енгил эришиладиган инъом ҳам эмас. Қаровсиз уйнинг афсонавий деразасидан бир сакраб ... тўппа-тўғри фаровон Парижга бориб қолиш бадий тафаккурга хос гўзал тўқима бўлгани каби, кечаги куннинг инкор этилган сохта ҳақиқатлари, собиқ империянинг учқур ракеталари қаноти остида қозонилган “ишонч”га бугун ҳам кўз тикиб ўтириш — беҳуда хаёлдир.

Ҳар бир киши, ҳар бир давлат, ҳар бир миллат ўз ишончини ўзи яратади. Ишонч — лафз ва субут, сўз ва иш бирлиги, ҳалоллик, поклик, адолатлилик ва яна қанча шу каби фазилатлар мевасидир.

Рус халқининг буюк зиёли фарзандлари миллат эр-

тасини айни мана шу фазилатлар амалида кўрган эдилар, шунинг учун курашган, жон фидо қилишган эди. Чунки, ишончсизлик ҳамма нарсани беаёв емиради. Ишонч ҳар бир кишининг, ҳар бир жамоанинг, ҳар бир давлатнинг лафзида, амалларида, жорий этилган тартиб-интизомларида, қонун-қоидаларида бўлмоғи керак. Америка Қўшма Штатлари ва бошқа қатор Ғарб давлатлари иқтисодий ҳаётига оид бир таомил бор. Ҳатто оғзаки келишилган, аҳдлашилган шартномаларга ҳам қатъий амал қилиш керак. Бу қондани атиги бир бор бузган, сўзида турмаган, ваъдасини бажармаган кишига, компанияга нисбатан ишонч сусаяди.

Юртбошимиз Ислом Каримов Давос кенгашидан қайтиб келаётиб, анъанавий телемулоқот чоғи жаҳонда Ўзбекистонга нисбатан ишонч тобора ошиб бораётганлигини алоҳида таъкидлаб ўтди. Шу боис ҳам йирик сармоядорлар, савдо-сотиқ доираларининг вакиллари, йирик банк эгалари юртимизга пешма-пеш ташриф буюришмоқда. Улар мустақил Ўзбекистон танлаган йўлнинг туб моҳиятини, Асосий Қонунимизнинг инсонпарварлик руҳини, иқтисодий тараққиёт борасидаги беш тамойил мазмунини чуқур англаган ҳолда биз билан мулоқотга киришмоқдалар, ҳамкорлик қилмоқдалар. Жаҳондаги энг йирик давлатлар раҳбарларининг юртимизга ташрифи, ўз юртларида Ўзбекистон раҳбарини алоҳида иззат-икром билан кутиб олаётганлари, бизда наинки эҳтиёж, айни пайтда ўрганишга арзирли тажрибалар ҳам борлигини баралла эътироф этмоқдалар.

Ўзбекистон жаҳонга ишонч билан чиқмоқда. Бундан фахрлана билайлик. Ва яна шуни билайликки, бугун сизу бизга мана шу катта ишонч орқали миллат ва Ватан тақдири топширилган экан, ҳар биримиздан шунга яраша иш, шунга яраша садоқат, шунга яраша фидойилик талаб этилади.

Аср адоғида жаҳон харитасида янгидан пайдо бўлган ёш, суверен давлатларнинг, жумладан, Ўзбекистоннинг дунё ҳамжамиятидаги ўрни, нуфузи, мустақил давлатимизнинг шакл-шамойили келажақда қандай бўлади? Ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий тараққиётимизнинг бош йўналишлари, миллий мафкура қай тамойилларга асосланади? Ва яна, бутун наинки бир мамлакат, бир минтақа доирасидагина эмас, бутун Ер юзида жиддий ўзгаришлар содир бўлаётган ва бу ўзгаришлар натижасида дунёда тамомила янгича вазият,

кучларнинг янги нисбати юзага келаётган экан, барқарорликни сақлаб қолиш, мустақиллик манфаатларини ҳимоя қилиш учун нималар қилиш лозим?

Миллат ва давлат тақдири масъулиятини ўз зиммасига олган реалист раҳбарлар ўз фаолиятида даврнинг шу каби ўткир, муаммоли саволларига жавоб излайдилар. Кечаги кун натижаларини таҳлил қилиш, бугун ва эртанинг вазифаларини белгилаш билан бир қаторда мамлакатнинг неча ўн йилликлардан кейинги ҳаёти, тақдири тўғрисида ҳам фикр юритадилар. Зеро, улар халқ ҳаётининг чин мазмуни, чин даражасини ўтиш даврига хос қийинчиликлар ёхуд шу даврга тааллуқли мавсумий муваффақиятлар эмас, ҳаёт синовларидан, жаҳоний муҳокамалардан утган ижтимоий-маънавий тамойиллар, аниқ мақсадларга элтувчи илмий-амалий гоялар белгилашини аниқ тасаввур этадилар.

Юртбошимиз Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсагасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” китобига фақат Ўзбекистонда эмас, дунё миқёсида ҳам катта қизиқиш мавжудлигининг боиси шундаки, мазкур асарда муаллиф мустақил Ўзбекистон давлатининг асосчиси, жаҳонда кечаётган бугунги мураккаб ижтимоий-сиёсий жараёнларнинг фаол иштирокчиси сифатида юқоридаги саволларга асосли жавоб қайтаради. Давлатимиз раҳбари, миллатимиз йўлбошчиси сифатида дунёвий воқеа-ҳодисаларга нисбатан ўзининг илмий-фалсафий қарашларини баён этади. “Суверен давлатнинг ҳар бир раҳбари, ҳар бир етакчиси, — деб ёзади Ислом Каримов,— оддий кишилар ишонч билдириб унинг зиммасига юклаган жуда катта бурч ва масъулиятни теран англаб, ўй-хаёлини ҳамиша тинчлик, осойишталикни сақлаш, авайлаш ва мустаҳкамлашга қаратмоғи керак. Ушбу мураккаб, воқеаларга бой йилларда пойдеворини қўйишга муваффақ бўлинган янги уйни қуриш ва обод қилиш учун ўрнимизга келадиган авлод олдидаги масъулиятимизни бир дақиқа бўлсин, унутишга ҳаққимиз йўқ”.

Мустақил Ўзбекистоннинг кейинги 7 йил ичида бошиб ўтган йўли, эришган муваффақиятлари бугуннинг ўзидаёқ инсоний тараққиёт тарихини марварид шодаларидек безаб турибди. Мустақиллик тамойиллари, биз танлаган йўл, ички ва ташқи сиёсатимиз жаҳоний минбарларда расман эътироф этилди. Ҳамкорлик алоқалари кенг йўлга қўйилиб, биз ўз салоҳиятимизни

янада тула намоён этиш имконияти ва эркига эга бўлди. Мана шу эришган эрк — ўзликни англаш ва намоён этиш имконияти, миллий-маънавий қадриятларнинг тикланиши, фикр уйғоқлиги, ижтимоий фаоллигимиз — етти йил ичида қўлга киритилган оламшумул галабамиздир. Буни жуда теран англамоқ даркор.

Мустақилликни ёлғиз биз эмас, ён-атрофимиздаги қўшилар ҳам деярли бир вақтнинг ўзида қўлга киритдилар. Собиқ империядан собиқ иттифоқдош республикаларга деярли бир хил — нотава ва мажруҳ мерос қолди. Айни пайтда тарихнинг ўзи беистисно уларнинг ҳар бирига ўз тараққиёт йўлини белгилаб олиш, мустақил давлатини янгидан барпо этиш имконини берди. Буни бир вақтлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан исроилликлар ва фаластинликларга ўз суверен давлатларини ташкил этиш имконияти бир вақтнинг ўзида берилганлиги билан қиёслаш мумкин. Яқин Шарқдаги узоқ йиллик можароли тарих ва, биздаги салкам етти йиллик вақт бугун шуни кўрсатиб турибдики, бундай имкониятдан ҳар ким ўзича, ўз ҳолича фойдаланди ва табиийки, турли натижаларга эришди. Бу борада бугун Ўзбекистон Марказий Осиёда пешқадам бўлиб тургани ҳеч кимга сир эмас. Ўзбекистон ўзининг бой табиий имкониятлари билангина эмас, Ислом Каримов ёзганидек, мамлакатимиз “гоят улкан ақл — заковат, маънавий ва маданий имкониятларга эга эканлиги, буларнинг барчаси дунёда янги иқтисодий-сиёсий тартиб шаклланиб бораётган бир шароитда гоят муҳим аҳамият касб этаётгани билан ҳам характерланди. Негаки, бугун сайёрамизнинг кўпгина минтақаларида кучлар нисбати қай томонга огиши кўп жиҳатдан Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатлар танлаётган йўлга боғлиқ бўлиб қолди”.

Ислом Каримов ўз китобида бугун Марказий Осиё зиммасига юкланаётган бениҳоя мураккаб масъулиятни, бу минтақанинг дунё харитаси ва сиёсатидаги таомила янги ўрни ва салмоғини чуқур фалсафий мушоҳадалари орқали очиб беради. Ҳа, бу минтақа бугун сиёсий, иқтисодий, тиббий, ҳарбий, табиат экологиясига оид муаммолари билан ёнма-ён яшамоқда. Аммо шу нарса ҳам аниқки, муаммоларнинг нечоғли ўткирлигига қарамай, минтақада жўғрофий-сиёсий мувозанатнинг барқарорлиги дунё миқёсида ялпи тинчлик ва барқарорликка бевосита тааллуқли эканлиги ҳам ошкора кўриниб турибди. Бунга қўшимча, бу қадим

минтақа жаҳоннинг не-не номдор давлатларининг бирига мос келмайдиган манфаатлари тўқнашадиган, ногаҳонда бақамти келиб қоладиган ноёб географик макон ҳамдир. “Аслида, — деб уқтиради Ислом Каримов, — шаклланиб келаётган, лекин жуда куч-қудратли, XXI асрнинг қиёфасини шубҳасиз белгилаб берадиган бу куч марказлари ана шу минтақада (яъни Марказий Осиёда-муаллиф) ўз манфаатларини излайди. Евроосиё марказлари туташган ерда жойлашган бизнинг ҳудудимиздан, бутун минтақа ҳудудидан Ислом дунёсининг Туркия, Покистон, Эрон ва Саудия Арабистони каби қудратли мамлакатлари ҳам, юқоридаги кучлар каби, ўз манфаатларини излайди”.

Бу равшан мулоҳазалардан шу нарса англашиладики, мустақил Ўзбекистонга бўлган қизиқиш бугун турлича мақсад — манфаатларга эга. Улар ичида бизга дўстона ёрдам қўлини чўзиш, ўтиш даврининг мураккаб чорраҳаларида қўллаб юбориш, тажрибаларимизни ўрганиш каби ҳолис ниятлар билан бирга, гоҳо шахсий манфаатлар устивор келадиган, либослари бежирим, аммо мазмунан номақбул “қизиқиш”лар ҳам мавжудлигини унутмаслигимиз керак.

Бундай ноўрин “қизиқиш”ларнинг ичида Ислом дини ниқобига ўралган қалтис хатти-ҳаракатлар ҳам мавжуд ва бунга эътиборсиз қараб бўлмайди. Китобда бу масала ғоят теран таҳлил этилган. Динимизнинг гуманистик асослари, маънавий-ахлоқий моҳияти аниқ-равшан кўрсатиб ўтилган: “Дин одамларда ишонч ҳиссини мустаҳкамлаган. Уларни поклаб, юксалтирган. Ҳаёт синовлари, муаммо ва қийинчиликларни энгиб ўтишларида куч бағишлаган. Умуминсоний ва маънавий қадриятларни сақлаб қолиш ва авлоддан авлодга етказишда ёрдам бериб келган...” Лекин, муаллифнинг уқдиришича, инсоният тарихида диний онгнинг ажралмас қисми бўлган одамлардаги эътиқоддан фақат бунёдкор куч сифатида эмас, балки вайрон қилувчи куч, ҳатто фанатизм (ўта кетган мутаассиблик) сифатида фойдаланилганлигини кўрсатувчи мисоллар кўп...

Баъзи диний “мутахассислар” диний фанатизмни исломдаги табиий уйғониш даври дея баҳолайдилар. Уларнинг фикрича, мутаассибликнинг ҳеч қанақа хавфли жойи йўқ эмиш. Ислом Каримов бу борадаги ўз кузатувлари, мустақиллик бошидаги воқеа-ҳодисалар таҳлили асосида масалага илмий-фалсафий ойдинлик

киритади: “Диний фанатизмнинг “отилиб чиқишига” соф диний зиддиятлардан кўра кўпроқ ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий муаммоларнинг ҳал қилинмаганлиги сабаб бўлади. Аслини олганда, айни шу муаммолар бошқача фанатизмни, дейлик, болшевиктик, миллатчилик руҳидаги фанатизмни келтириб чиқаради...”

Бу ўткир фалсафий хулосанинг нақадар ҳаётий эканлигини қўшни Тожикистонда, хусусан ўзимизда — Наманганда содир бўлган воқеалар яққол кўрсатди. Мафкура борасидаги бўшлиқ, ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий муаммоларнинг тўла ҳал этилмаганлиги, ёшлар билан ишлашда, уларнинг турли хил ҳаётий эҳтиёжларини қондиришда хатоларга йўл қўйилганлиги оқибатида бир гуруҳ ўсмирлар ваҳҳобийлик оқими даъватчиларининг таъсирига тушиб қолдилар. Даъватчиларнинг асл мақсадларини тўғри англамай, огир жиноят йўлларига кириб кетишганини билмай ҳам қолишди. Ўз таъсирларини ўтказиш жуда осон кечаётганини ҳис этган нобакор “устозлар” кейинчалик ўзларининг разил мақсадларини яшириб ҳам ўтирмай, шогирдларини одам ўлдириш, мол-мулкини талаш, босқинчилик қилиш каби қабих ишларга ҳам бемалол даъват эта бошладилар.

Халқ бундай разил “раҳнамо”ларнинг кирдикорларини кескин қоралади. Жиноятчилар ўз қилмишларига яраша жазо олдилар. Бу йўлга ёшлиқ қилиб кириб қолганлар тавба-газарру қилишди. Ёшлар тарбиясига беписандлик билан қараган мутасаддиларнинг “сен менга тегма, мен сенга” қабилидаги “фаолият”ларига ҳам баҳо берилди. Аммо, бу билан ҳаммаси жойига тушди, энди хотиржам бўлсак ҳам бўлаверади, дейишга эрта. Фанатизм шундай иллатки, урчиши учун қаерда имконият тугилса, ўша ёққа бош суқаверади.

Ҳозирги кунимизнинг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, XX аср адогига келиб, инсоният ҳаёти, жаҳоннинг турли бурчакларида истиқомат қилаётган халқлар, элатларнинг тақдири ўзаро бирлашиб кетди. Дунёвий янгилашни, коммунистик ғоянинг барҳам топиши, янги руҳий-маънавий ҳолат натижаси ўлароқ, бугун ер юзида шундай вазият юзага келдики, эндиликда яшамоқлик ва яшаб қолмоқликка даҳлдор муаммоларни ҳар ким ўз ҳолича ҳал этиши мумкин эмас. Бу гап жамики халқларга, миллату элатларга, қитъаю минтақаларга ҳам тааллуқли. Ён мамлакатда, ён қитъада нотинчлик экан, демак, сен ҳам нотинчсан, қўш-

нингда ҳаловат йўқ экан, демак, сенинг ҳам ҳаловатинг йўқ.

Юртбошимиз Ислом Каримов асарлари, нутқ ва маърузалари билан чуқур танишган киши, Ўзбекистон раҳбарияти ўз фаолиятида масаланинг айни шу томонига катта эътибор билан қараётганига ишонч ҳосил қилади. Президент фақат Ўзбекистонда эмас, кўшни жумҳуриятларда, Марказий Осиё деб ном олган бутун минтақада тинчлик, хотиржамлик бўлишини, халқ манфаатларига мос келадиган иқтисодий, маданий ва бошқа ҳамкорлик алоқалари кенг йўлга қўйилишини, ҳамма учун даҳддор муаммолар биргаликда, бамаслаҳат ҳал этилишини истайди. Яқин қўшниларимиз Афғонистон ва Тожикистонда кечаётган қонли можаролар ўз ҳолига ташлаб қўйилса янада хатарли тус олишидан огоҳ этиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти раҳбариятига, нуфузли халқаро ташкилотларга мурожаат қилади, муаммоларни ҳал этишнинг амалий чораларини таклиф этади. Зеро, бугун “менинг уйим тинч, бошқа билан ишим йўқ” қабилидаги сиёсат ўта калта ва хато сиёсатдир.

Биргаликда ва бирлашиб ҳаракат қилишнинг яна бир муҳим зарурати шундаки, биз истиқомат қилаётган бу қадим тупроқ, шу улуг минтақа дунё тараққиётида муҳим аҳамиятга эга бўлиб қолди.

Шу жиҳатдан қараганда, аср адоғида юзага келган янги тарихий-иқтисодий, маънавий-сиёсий шароит инсон ҳаётининг деярли барча соҳалари олдига, жумладан адабиёт ва санъат соҳасига ҳам янги вазифаларни қўйди. Буни машҳур қирғиз адиби Чингиз Айтматов шундай ифодалайди: “Биз, адабиётчилар, янги тарихий шароитда тамомила янги муаммоларга дуч келдик. Ҳаёт, одамларнинг турмуш тарзи, ўй-фикрлари мутлақо ўзгариб кетди. Ҳозир биргина Ўзбекистонда ёки Қирғизистонда эмас, бутун минтақада, бутун дунёда ўзига хос тозариш жараёни бораётир. Ўзликни англаш, ўзликка қайтиш фасли кечаётир. Бундай шароитда адабиёт ўзгармай қолиши мумкинми? Ҳамон эскича ёзиш, кечаги кун ютуқлари билан қаноатланиб ўтириш мумкинми? Мумкин эмас. Адабиёт энди чинакамига маънавий хизматкори бўлмоғи даркор. Биз учун улкан тарихий шароит, айтиш мумкинки, тарихий имконият вужудга келди. Зиёлининг сўзи тараққиётга, эзгуликка, маънавий бирлашишга хизмат қилсин. Зиёли камчиликларни, нуқсонларни нуқул кўрсатавериш, санайве-

риш билан машгул бўлиб қолмасин. Бу билан обрў топиб бўлмайди. Сўзимиз ва асарларимиз умуминсоний манфаатларга хизмат қилмаса, одамлар қалбида эзгу туйғулар уйғота олмаса, турли иллатларнинг урчиб кетиши олдини олмаса, бундай сўздан, асардан манфаат йўқ. Буни чуқур англашимиз керак. Шу йўлда бирлашишимиз керак. Дунёга бирлашибгина чиқиш мумкин. Ҳамма нарсани кўрган, ҳамма нарсани ўз бошидан кечирган донишманд дунёни бирлашибгина ҳайратга солиш мумкин. Акс ҳолда, бутунгидай ҳар ким ўз ёғига ўз ҳолича қовурилиб юраверса, бир-биримизга яқинлашмасак, улуг аждодларимиз васиятларига амал қилмасак бир-биримиздан узоқлашиб кетамиз, бора-бора бир-биримизни тамомила йўқотамиз, бир-биримизни танимай қоламиз, бир-биримизга ҳадик кўзи билан қарайдиган бўламиз. Бу жуда катта фожиа бўлади”.

Юртбошимиз Ислом Каримов ташаббуси билан бошланган “Туркистон — умумий уйимиз” жамоатчилик ҳаракати мана шу мақсадларга хизмат қиладиган энг ёрқин ва амалий қадамлардан бири бўлди. Матънавий бирлашишни нияти халқнинг дил тўрида турган экан, кўп ўтмай бу ташаббус чинакам халқ ҳаракатига айланди. Олмаота ва Бишкек шаҳарларида ёзувчилар, санъаткорлар, рассомлар, кино арбоблари билан ўтказилган суҳбатлар чоғи ҳамманинг фикри бир жойдан чиқди — бирлашиш керак, ижодий мулоқотларни, учрашувларни, адабиёт ва санъат байрамларини, маданият кунларини давом эттириш керак. Бусиз ўтиш давридан талофатсиз ўтиб бўлмайди. Бозор муносабатлари муаммоларини енгиб бўлмайди.

Чингиз ога “бу кетишда бир-биримиздан узоқлашиб кетамиз” деб бежиз айтмаган экан. Марказий Осиё халқлари маданият арбобларининг биринчи қурултойи буни яққол кўрсатди. Қарашлар, илмий мушоҳадалар, яқин ўтмиш воқеа-ҳодисаларига баҳо беришда жиддий айричиликлар бор. Баъзи олимлар ҳаммамиз учун бирдек даҳддор умумий вазифалар, муаммолар масъулиятини ортиқча ҳис-ҳаяжонлар билан қориштириб юборадилар. Мазмун — моҳиятдан кўра шакл-шамойилни устун қўядилар. Ёдингизда бўлса, тарихчи олимлар мустақилликдан сўнг юртимиз тарихини яратиши, чин тарих ҳақида янги дарсликлар ёзиш устида кўп бош қотирдилар. Аммо, асосий баҳс бўлажак тарих китобларининг бош концепцияси тўғрисида эмас, ... уларнинг қандай номланиши тўғрисида кетди.

Чингиз Айтматовнинг қурултойдаги дастурий нутқи маданият арбоблари олдида турган бош вазифалар моҳиятини равшан белгилаб берди: “Биз ҳозир тарихнинг гоят мураккаб имтиҳони олдида турибмиз. Тақдир бизга қийин эволюцияни таклиф этмоқда, адабиёт, санъат, илм-фан орқали биз бугунги куннинг суроқларига жавоб топа олишимиз, эҳтиёжларини қондира билишимиз зарур. Бунда энг аввало ўз кучимизга, ўз имкониятларимизга таянишимиз, жамики ўзига хосликлари, бетакрор мазмунини сақлаган ҳолда, миллий маданиятларни кенг маънода ривожлантиришимиз зарур бўлади ... Хўш, биз ҳаммамиз ва ҳар биримиз алоҳида-алоҳида, нима қилишимиз мумкин? Тарихнинг, маданиятнинг янги улчов-мезонлари шароитида бизлар ижодкор сифатида қола оламизми?”

Табиийки, бундай саволларга жавоб бўла оладиган тайёр андоза йўқ. Муҳими, биз миллий қадриятларни, умуман, маданиятларимизни ривожлантиришда бугунги тарихий ва ижтимоий реалликдан келиб чиқишимиз зарур бўлади. Инсоният ҳаёти ва тараққиётининг барча давларига даҳлдор умуммаданиятнинг бош вазифаси — бу маънавийт эканлигини унутмайлик... Бизга ҳақиқий санъат асарлари, ҳақиқий китоблар, филмлар зарур. Яна шуни айтмоқчиманки, маданиятнинг ўрнини ҳеч нарса қоплай олмайди. Маданиятга, маънавийтга бефарқлик инсон тафаккури ривожини йўлини тусади, тафаккурни сусайтиради, маънавий қашшоқланишга олиб келади...”

Чингиз ога маърузасини тинглаб эканман, унинг “Жаҳаннам узра қаргалар фарёди” мақоласидаги қуйидаги сатрлар ёдимга тушади: “Биз тарихни қанчалар ўзимизга маъқул томонга буришга уринмайлик, у ҳеч қачон аслидагидан бошқача бўлиб қолмайди. Биз ўзимиз яшаётган, ота-боболаримиз яшаган, келажак авлодларимиз яшайдиган бу муътабар заминни қай ном билан атамайлик, моҳият ўзгариб қолмайди — у бизнинг, сизнинг, ҳаммамизнинг ота маконимиз, киндик қонимиз тўкилган жой. Шуни унутмасак бўлгани”.

Чингиз Айтматов Ўш ва Ўзганда икки туркий қавм бошига мусибат офатдай ёғилган бир пайтда нифоқлашаётган томонларни яраштириш мақсадида Одил Ёқубов, Пиримқул Қодировлар билан бирга икки эл ўртасига тушиб, ўта қийин, ўта огир масъулиятни зиммасига олган эди. “Миллий низолар шуниси билан қўрқинчилики, — деб ёзган эди ўшанда Ч.Айтматов, —

ҳар бир тараф одамлар бошдан кечираётган азоб-уқубатларни фақат миллий белгига кўра, ўз йўқотишлари ва даъволарига кўра қабул қилади. Шу билан бирга кўр-кўрона уч олиш истаги ўз-ўзидан жўш уради, бу бениҳоя даҳшатли бир юқумли касаллик — нафрат вабосини урчитади. Нафрат вабо каби урчигандан сўнг худди тогдан тушган сел оқими каби бир зумда асрлар давомида шаклланган ақл-идрокни босиб-янчиб, суриб кетади. Халқнинг фожиаси ана шунда. Шунда қасос олишга интилган тарафлар ўртасига тушган ҳар ким улар учун ҳам, булар учун ҳам душманга чиқади. Яраштирувчининг фожиаси шунда”.

Айтматов, гарчи шундай деган, шу сатрларни ёзган бўлса-да, адиб дустлари билан бирга катта гражданлик жасорати билан ўртадаги низо урчиб кетмаслигига ўз ҳиссасини қўшди. Энг огир пайтда “биз... китобларимиз саҳифаларида одабийлик уругини экишга ҳаракат қилдик, аммо ҳаёт бизни қонли ўримга дучор қилди” дея тан олди. Ҳаёт китобларидагидан кўра мураккаб эканлигини эътироф этди.

Чингиз Айтматов ўз асарларида, хусусан публицистик мақолаларида дунёнинг бугунги ҳолатига, инсон ҳаётининг янги асрдаги манзараларига чуқур эътибор беради, ўқувчи эътиборини айна шу масалаларга қаратади.

“Адабиётда бизнинг оптимиздан истеъдодли, янгича фикрлай оладиган ёшлар келмоқда, — дейди у ишонч билан. — Менинг қадим Туркистоннинг дунёга айтадиган ўз сўзи бўлсин. Ўз уйимизда ўралашиб юравермайлик, дунёга чиқайлик, ўрни келса уни ҳайратга солайлик, деган гапларимни ёш издошларимиз қандай қабул қилишаркин? Устозларга эргашиш, улар йўлидан бориш — яхши нарса. Аммо эргашишда ҳам эргашиш бор. Сиз, ёшлар, биздан ўзиб кетишларингиз керак. Биздан кўра яхши, сифатли ёзишингиз керак. Кекса адиблар эгаллай олмаган чўққиларни забт этиш имконияти сизларга берилган. Ўз вақтида бизнинг авлод анча эҳтиёткорлик қилган, асаримга қандай сюжет, қандай конфликт топсам экан, деб бошини кўп қотирган. Бугун бўлса, қаёққа қарама, сюжет, мавзу. Марҳамат, ёзинглар, янги романлар, қиссалар, драмалар, шеърый китоблар яратинглар. Бир-бирларингдан ўрганинглар, бир-бирларингизнинг энг яхши асарларингизни дунё тилларига таржима қилинглар. Аммо бундан ким нима ни хоҳласа, шуни хоҳлаган тарзда ёзиб ташлайверсин,

деган фикр келиб чиқмаслиги керак. Афсуски, айти шундай уйлайдиган, хаёлига келган нарсани, бу гап ҳаётда борми-йўқми — парвойига ҳам келтирмай ёзиб ташлаётган, пешма-пеш чоп эттираётган ижодкорлар ҳам йўқ эмас. Майли, ёзишсин. — Аммо бир нарса аниқки, халқ манфаатларига, эзгуликка, тараққиётга хизмат қилмайдиган нарсаларнинг ҳаммасини ҳаётнинг ўзи тўлқинларни ёриб олга интилаётган қудратли кемадай чеккага улоқтириб ташлайди. Ижод эркинлигининг ҳам ўзига яраша фожиаси, ўзига яраша драмаси ва ўзига яраша триумфи бор. Буни ҳисобга олмаслик мумкин эмас. Такрор айтаман. Бадий ижод учун ҳали ҳеч қачон бугунгидек кенг майдон бўлмаган. Ёш ижодкорларга ҳавасим келади. Авваллари бирон бир райком котибини бироз танқид қилиб қўйишнинг ўзи зўр азаматлик, қаҳрамонлик ҳисобланар эди. Энди бўлса — танқид оддий бир ҳолга, гоҳо болалар ўйинига ўхшаб қолди...”

Чингиз ога Ўзбекистонга, ўзбек халқига, бизнинг бой ва қадим тарихимизга ҳурмат билан қарайди. Мамлакатимизда эришилаётган ютуқлардан самимий қувонади.

“Дунёнинг борди-келдисидан бохабар одамлар биларки, вақт ўтиши билан илгари байроқ қилинган қадриятлар ҳам ўзгаради, унутилади, — дейди у маърузаларидан бирида. — Ҳатто замоннинг ютуқ деб ҳисобланган воқеа ҳамда хулосалари ҳам ёддан чиқади. Бу — одатий ҳол. Назаримда, мен ҳам умрим давомида унча-мунча нарсани кўрдим. Аммо шу онда шу қадар ҳайратдан ва ифтихор туйғуларидан тўлиб тошаётирманки, биздан бениҳоя узоқ даврда яшаб ўтган бир инсон рўпарамда бутун салобати билан қад кериб, ҳатто янги бир сифатларини намоён қилиб, қадриятимизнинг тигидек турибди.

Холис фикр юритганда, Амир Темур мозийда қандай бўлган бўлса, шу ҳолда қолиб келаяпти. Аммо дадил айтиш мумкинки, у туташмайдиган нуқталарни ўзида туташтирган, яъни миллий қаҳрамон бўлиши билан бирга миллатнинг донишманди ҳам экан! Ҳар икки ҳолда ҳам Амир Темур улкан идрок соҳиби — ўз замонасининг барча илмларидан бохабар зот бўлган экан! У буюк давлат арбобига хос тадбиркорликни ҳам, ҳарбий тафаккурни ҳам, олдинки кўра олиш иқтидорини ҳам, руҳонийлигу ислохотчиликни ҳам ўзида мужассам этган экан. Унинг, кейинги дунё тараққиётига таъсири шубҳасиздир.

Бугунги кунга келиб, биз Амир Темур даврини қайтадан кашф этаётирмиз, ўй-хаёлларимиз уфқида у маёқ бўлиб порлаётир, ҳар бир эл-элат ўз қисмати тонгида унинг қуёшдек сиймосини кутаётир. Илло, қаршимизда буюк тарихий қудрат намоёндики, унинг Марказий Осиё давлатлари учун долзарб қудрат-эҳтиёж экани кундай равшан. Ахир шу “афсонавий” шахснинг саъй-ҳаракати, лозим бўлганда, мажбур этиши оқибатида биз, Туркистон халқлари, асрий қолоқлик ботқоғидан қутулдик, ўз ривожимиз учун маданий тараққиёт йўлига кирдик.

Биз бугун тарих кўзгусида Амир Темурнинг сиймосини кўриб, унга ҳавас-ла боқар эканмиз, унинг ортидан Шарқ деган улкан минтақанинг ўша даврларга хос ғала-говурини эшитамиз: бу садолардан буюк ўзгаришларнинг нафаси келади; буюк фожиялар ва тантаналар саси келади — яъни бу рубъи маскунда инсон ҳаётига хос барча садолар эшитилади. Бу хатти-ҳаракатлар ҳам маданий, ҳам сиёсий, ҳам диний инқирозни бошидан кечираётган Оврупога ҳам ҳаётбахш таъсир этганини англаймиз. Жумладан, Амир Темурнинг Олтин Ўрда устидан қозонган ғалабаси Рус тупрогини мўғул истибодидан халос этди, Русга мустақил давлат яратиш имкониятини берди. Темурнинг динларга муносабати ҳам бугунги кунимизда барча эл-элатлараро шу бобдаги муносабатлар борасида ибрат намунаси бўлиб қолади.

* * *

Тадбиркорликни ривожлантиришга бағишланган йигинлардан бирида “ҳозир мамлакатимизда шу иш билан юз мингдан ортиқ киши шугулланмоқда” деган ахборот берилди ва бу натижа мазкур соҳага катта эътибор берилаётганининг ижобий самараси сифатида талқин этилди.

Бу кўпми ё оз? Катта бир мамлакатда қанча киши тадбиркор бўлиши керак? Айни шу саволни тадбиркорлиги билан бутун мамлакатда ном қозонган қўқонлик Нурилла ҳожи Абдуллаевга берган эдим, у киши ҳеч иккиланмай:

— Ҳамма тадбиркор бўлиши керак! — деди қатъий ва яна шу қатъияти билан давом этди, — ёзувчи ҳам, олим ҳам, ишчию тарбиячи ҳам, боринги ота-она ҳам тадбиркор бўлиши керак. Ватанни Ватан, миллатни миллат қилиш учун ҳамма бир тадбир ўйлаши ке-

рак, ҳамма излаши, топиши, ўз соҳасида самарага эришиши зарур. Мана, оддий чўпонни олайлик, у тадбиркор бўлмаса, сурувни баҳорга омон-эсон олиб чиқа олмайди. Ҳайдовчи тадбиркор бўлмаса, йўлнинг қоқ ўртасида қолиб кетади. Ўзларингиз-чи, газетачилар, тадбиркорлик билан иш тутмасангиз тўхтаб ҳам қоласизлар. Ижодий ишни-да, ҳужалик ишларини-да билиш зарур.

Бошқа бир суҳбатда Ватан ҳимоячиларидан гап кетди. Шиддати баланд йигитларимиз Ватан ҳимояси билан боғлиқ илмларни, техник малакани қунт билан эгалламоқдалар. Лекин, қизиги шундаки, биз ҳамиша “Ватан ҳимоячиси” деганда қўлида қурол билан мамлакат сарҳадларида турган жангчиларни тушунамиз. Улар сергак экан, ҳаётимиз тинч ва осойишта бўлади, деб ўйлаймиз. Асли ҳам шундай. Аммо Ватан ҳимоячилари фақат ўша чегарачиларми? Бизчи? Сизчи? Биз Ватан ҳимоячиси бўла олмаймизми? Менинг назаримда, худди тадбиркорликда бўлгани каби, мамлакатнинг ҳар бир фуқароси ҳам энг аввало Ватан ҳимоячиси бўлиши керак. Ватанни ҳимоя қилиш учун чегарада туриш шарт эмас. Ҳар биримиз ўз иш жойимизда, кўчада, одамлар орасида, саёҳатларда Ватанни, унинг муқаддас қадриятларини ҳимоя қилишга даъват этилганмиз. Фидойи, миллатпарвар, садоқатли кишиларнинг ҳар бир иши, сўз — амаллари ва ҳаттоки ўй-режалари Ватан ҳимояси билан бевосита боғлиқ бўлади.

Ватаннинг бойликларини, ерини, сувини, ўрмонларини, табиий бойликларини ҳимоя қилиш, қўриқлаш керак эмасми?

Ватаннинг шаън-шавкатини, гурурини, шу азиз Ватанда қарор топган қадриятларни ҳимоя қилиш лозим эмасми?

Шу азиз тупроқдаги эзгуликларни оламаро кўз-кўз қилиш, уларни кўпайтириш, ёмон кўзлардан асраш зарур эмасми?

Ватаннинг интеллектуал бойлиги — ёш истеъдодларни асраб-авайлаш, уларга имкониятлар яратиб бериш Ватан ҳимоясига кирмайдими? Ёшлар қалбини мусаффо сақлаш, онг-шуурларига ортиқча, ёт қарашлар ўрнашиб олишига йўл қўймаслик — бу Ватан иқболи, саодати тўғрисида ғамхўрлик эмасми?

Ватан, Ўзбекистон деганда вужудида алланечук ифтихор туйғулари уйғонадиган ҳар бир киши — Ватан ҳимоячиси.

Спортчиларимиз шоҳсупанинг баланд поғонасига чиқиб, зал аро Ўзбекистон мадҳияси янграганида, байроғимиз баланд кўтарилганида кўзига ёш келадиган ҳар бир киши — Ватан ҳимоячисидир.

Қайсидир ишхонанинг пештоқига “Бу даргоҳдан ҳеч кимнинг кўнгли тўлмай чиқиб кетмасин” деб ёзиб қўйилган экан. Буни кўрган газетхонлардан бири таҳририятимизга мактуб йўллабди: “Мустақил шароитда энди етти йил яшадик. Ҳали шундай замонлар бўладики, бизнинг Озод ва Обод мамлакатимиздан ҳеч ким кўнгли тўлмай, тасаннолар айтмай, қойил қолмай юртига қайтиб кетмайди...”

Шу муштарий ҳам Ватан ҳимоячиси.

Ватанни худди савоб ишдек, ҳар куни ва ҳар ҳолатда, беистисно ҳар биримиз фидойиларча ҳимоя қилмоғимиз даркор. Энг улуғ, энг кучли ва энг самарали ҳимоя эса инсоннинг қалбида, онгида бўлади.

Ватан ҳимояси унинг манфаатларини асраб-авайлашдан ҳам бошланади.

Чегарада ўз постини ташлаб кетган қўриқчи Ватан хоинига айланади. Божхонада ўн сўмлик шахсий манфаат деб Ватаннинг ўн минг сўмлик, юз минг сўмлик бойлигини четга чиқариб юбораётган назоратчини ким дейиш керак? Бозорда (айрим магазинларда ҳам) харидорларни қаллоблик билан чув тушираётган, тарозидан ураётган, ҳақиқа хиёнат қилаётган ноинсоф сотувчиларни-чи? Уларни ким деса бўлади?

Бир ватандошимиз Брюсселдаги машҳур кийим-кечак магазинига кириб, кўйлак сотиб олмоқчи бўлади. Қараса, мутлақо бир хил иккита кўйлакнинг баҳоси бир-биридан беш баробар фарқли эмиш. Юртдошимиз, табиийки, беш баробар арзонини олмоқчи бўлади. Бунинг сабаби, тикувчи арзимаган, деярли кўринмайдиган нуқсонга йўл қўйган экан. Савдо деярли пишган пайти, ичкаридан магазин мудир чикиб, “Йўқ, биродар, меҳмон экансиз, бу нуқсонли кўйлакни сизга сота олаймиз. Юртингизга бориб, “Фалон мамлакатдаги фалон магазиндан шунақа нуқсонли кўйлакни арзон-гаровга сотиб олдим”, десангиз, бу бизга тўғри келмайди” дейди ва ... шу арзон баҳога бенуқсон кўйлакни ўраб беради. Ўша мудир учун битта нуқсонли кўйлакни сотиб топадиган уч-тўрт франкли фойдасидан кўра, Ватанининг шарафи, номи муҳимроқ эди.

Биз-чи? Биз ҳам шундай қила оламизми? Қадимда ўзимизда — бозорларимизда сифатсиз маҳсулотлар, эгала-

рининг номи айтилиб, худди сазойи қилингандек, кўринарли жойга осиб қўйилар экан. Шу қадим анъанага қайтишимиз керак. Бу ер Ўзбекистон, бу ерда алдашмайди, фирибгарлик қилишмайди, сифатсиз маҳсулотнинг ўзи йўқ, ўзбекистонликлар, ўзбеклар ишончли ҳамкор, ишончли шерик, бу ерда меҳр-оқибат бор, садоқат бор, фидойи инсонлар бор, дейилишига эришмоғимиз даркор. Бу гаплар кимгадир, эҳтимол, кулгили туюлар. Йўқ, биродарлар, ахир, яқин-ўтмишда шундай бўлган-ку! Ўзимизда бўлган-ку! Алдоқ, фириб, ўтрилик, қаллоблик бизга мутлақо ёт эди-ку! Қонимизда наҳотки бу фазилатлар сақланиб қолмаган бўлса!

Бу тўғрисида кўпроқ фикр юритайлик, баҳс-мунозаралар қилайлик, одамларнинг турфа хил мулоҳазаларини тинглайлик. Маҳаллаларда, ўқув юртларида, ёшлар орасида ўтадиган суҳбатларимизда тадбиркорлик, Ватан ҳимояси, унинг манфаатлари каби мавзуларга кўпроқ эътибор берайлик. Ўзимиздан, ота-боболаримиз ҳаётидан таъсирчан мисоллар келтирайлик. Ҳозир жойларда ташкил топаётган “Фидойилар” клублари, бизнингча, ўз фаолиятини айти шу масалалардан бошлаши даркор. Зеро, фидойилик бизни саодат манзилларига элтажак улуг фазилатдир.

МУРОД АБДУЛЛАЕВ

БАТАН ШАРАФИ

Ватанни онага менгзайдилар. Фарзанд она бағрида ўсиб-улғайгани сингари минг-минглаб одамлар учун ягона бўлган юрт, Ватан онадек муътабар ва азиздир. Шу боис она Ватан деймиз, Ватанни онага тенглаймиз. Ватан — Она!

Бир машҳур ғазалда Алишер Навоийнинг лирик қаҳрамони суюкли ёрга мурожаат қилиб, “Кўзим қаросида мардум киби ватан қилғил”, дейди ва Ватан туйғусининг моҳиятини янада теранроқ ифода этади. Яъниким, мардум - фуқаро учун Ватан кўз қорачутидек азиз. Сен шу азиз маскан — кўзим қаросида абадий яшагин, уни Ватан тутгин, дейилмоқда.

Биз мардумлар, бугунги озод мамлакат фуқаролари ўз Ватанимизни беҳад севамиз. Унинг шон-шавкатидан қалбимизда гурур ва ифтихор ҳис этамиз. Бу-ку, анчайин тайин гаплар. Бироқ Ватан севгиси деган улуг тушунча заминиди яна бир муқаддас туйғу ҳам мавжудки, бу туйғуни англамасдан туриб Ватанни севиб бўлмайди. Бинобарин, Ватанни севиш уни шарафлаш, шарафлай олиш сингари бурч ҳиссини ҳам шакллантиради.

Хўш, биз Ватан шарафи деганда нимани идрок этамиз? Бу туйғу моҳиятини қанчалик тўғри англаймиз?

Тарихда ҳам, бугунимизда ҳам Ватан шарафини тегаран аниқлашчи мисоллар кўп.

ЮЛДУЗЛИ ОНЛАР

Асримиз бошларида капитан Роберт Скотт инсон қадами ҳали етмаган Жанубий қутбга экспедиция уюштиради. Бу илмий сафар учун у бор бисотини сарфлайди ва яна қарзга ҳам ботади. Унинг ягона орзуси муз қитъаси узра Британия байроғини биринчи бўлиб қадашдан иборат эди. Зарур асбоб-анжомлар, муъжаз лабораториялар билан жиҳозланган кема Антарктида

соҳилларида лангар ташлайди. Бир ярим йиллик йул азобларидан сунг Скотт кўзлаган манзилига етиб ҳам келади. Бироқ омад ундан юз ўгирганди. Тақдир муз қитъа кўксига биринчи бўлиб ўз ватани байрогини қадаш шарафини норвегиялик Амудсенга раво курган эди. Капитан Скотт бор-йўғи бир ойгина кеч қолади.

Унинг қайтиш йўли янада машаққатли ва ҳалокатли кечган. Руҳан эзилган Скотт сафардош дўстларидан жудо бўлади ва охир-оқибат ўзи ҳам муз қитъа узра абадий макон топади... Кейинги экспедициялар муз қотган қутбчиларни топиб, ўша жойда дафн этишади. Уларнинг кундаликлари, кино ва фотоҳужжатларини олиб қайтишади. Скотт муқаррар юз беражак ўлим олдидан ўз кундалигига шундай деб ёзганди:

“Катта кашфиётларга қодирмидим ёки йўқми — буни билмайман, бироқ бизнинг ўлимимиз мардлик ва матонат ҳали ҳам миллатимизга хос эканлигидан бир шаҳодатдир”.

Ўзига нисбатан беҳад камтарлик ва халқи, миллатига нисбатан гурур-ифтихорга тўлиб айтилган бу сўзлар замиридаги ишонч кучи, қатъият боиси нимада? Ватан шарафи деган ўлмас туйғу шу эмасми? Эҳтимол шунинг учундир, XX асрнинг буюк ёзувчиси Стефан Цвейг капитан Скотт жасоратини инсониятнинг юлдузли онлари, деб атайди.

Капитан Скоттнинг ўлим олдидан ёзганларига ҳали яна қайтамиз. Ҳозир эътиборни бир лаҳза она Ўзбекистонимиз, қадим Туркистонимиз тарихидаги бу воқеалардан асло қолишмайдиган юлдузли онларга қаратайлик. Тўмарису Широқдан Муқаннаю Шайх Нажмиддин Куброгача... яна не-не зотлар Ватан тупроғини, Ватан шарафини муқаддас санадилар. Ёвуз Чингизхонни ҳайратга солиб, Синд дарёси узра от солган Жалолиддин Мангубердининг букилмас руҳи асрлар оша уйғоқ кезиб юрибди. Соҳибқирон Амир Темур ҳазратларининг азму шижоатига, буюк қудратига эса олти ярим асрки, жаҳон ҳайрат кўзи билан боқиб келади. Илоҳий иноят соҳиби бўлган бу буюк зот мулки мамлакат фахри, бутун бир миллатнинг бетимсол шарафига айланган эдилар.

Шайх Нажмиддин Кубродек улут зотлар, Султон Жалолиддин Мангубердидек баҳодир фарзандлар тимсолида бошланган ва бир ярим аср давом этган Ватан озодлиги учун кураш она халқимиз учун ниҳоятда оғир кечди. Не тонгки, Ватаннинг даҳо халоскори бўлишдек

буюк бахт Амир Темур бобомизга насиб қилди. Шунча вақт мобайнида Чингиз тудалари оёғи остида топталган Туркистонни босқинчилардан озод этибгина қолмай, бу ҳудудда йирик марказлашган мустақил давлатга асос ҳам солди у зот. Соҳибқирон тузган салтанатнинг шуҳрати етти иқлимда машҳур бўлди. Амир Темур яратган буюк салтанат ўз ҳудудининг катталиги билангина эмас, бу салтанатда амал қилинган ижтимоий-маънавий қадриятларнинг умуминсоний моҳияти билан ҳам шуҳрат қозонди.

▼ Ватанни қандай шарафлайдилар, деганда бизнинг кўз олдимизга, энг аввало, соҳибқирон Амир Темур тимсолидаги буюк боболаримиз келади. Ўз навбатида шунини айтмоқ керакки, бу ёвқур боболаримиз Ватанни шарафлашни, унинг шаънини улуғлашни, биз уларни фахр билан тилга олаётганимиз каби, ўзларидан олдин ўтган аждодларимиздан, олис аждодларнинг буюк қаҳрамонликларидан ўрганганлар. Уларнинг қонидан ўтган ватансеварлик туйғусини ўз жисму жонларида қайта уйғотганлар, вояга етказганлар, келажак насллар учун ибрат қилиб қолдириб кетганлар.

Эрамиздан олдинги бешинчи асрда енгилмас подшоҳ деб ном қозонган Эрон шоҳи Кир II нинг бошини қонга ботирган Тўмарис момомизнинг буюк жасорати ҳали-ҳануз жаҳон мактабларининг тарих дарсликларида ўқитилиб келади. Чунки бу жасорат афсона эмас, чин тарих эканлигини Геродот ёзиб қолдирган. Машҳур тарихчининг гувоҳлик беришича, Мидия, Лидия ва Вавилонни истило қилган, Ўрта ер денгизи бўйларидаги ҳудудларни ҳам забт этиб бўлган Кир II эрамиздан олдинги 530 йилда Марказий Осиёда яшовчи массагетларни бўйсундириш ва улар давлатини ҳам ўзига тобе этиш учун бизнинг юртимиз сари юриш қилади. Аждодларимиз бу вақтда Каспий денгизи ва Сирдарё оралигидаги улкан ҳудудда яшар эдилар.

Кир II дастлаб массагетлар маликасини ҳийла йўли билан қўлга олмоқ ниятида унга ўз элчиларини юборади ва уни ўзига хотинликка сўрайди. Кир II нинг асл нияти унга уйланиш эмас, балки юртини, Ватанини эгаллаш эканини фаҳм этган доно Тўмарис унга рад жавоби беради. Рад жавобини берибгина қолмайди, балки қўшинларини олиб кет, бўлмаса бу юртдан омон чиқмайсан, деб ёвқур подшоҳларга хос сиёсат ҳам қилади. Беомон жангга катта ҳозирлик кўради. Туркистоннинг жасур йигитларини ҳаёт ва мамот синовига

ташлайди. Беомон жангда тукилган қонлар дарё бўлиб оқади. Массагетлар маликаси бош бўлган қўшинлар галаба нашидасини суради. Бироқ аёвсиз жангда Тумариснинг ўгли ҳам Ватан учун ҳалок бўлган эди. Тумарис жанг майдонида ўлиб ётган босқинчилар орасидан Кир II нинг жасадини топиб, унинг бошини олиб келишни буюради. Кирнинг бошини қон тўлдирилган идишга ботириб, айтади: “Сени енгиб тирик қолган бўлсам ҳам қалбим қасосга тўлиқ! Сен ўғлимни ҳийла билан қўлга туширдинг. Уни қатл этдинг. Шунинг учун жангдан аввал жўнатган элчиларингга айтганимдек, сени қонга туйгазаман. Энди истаганингча қон юта-вер!”.

Кир II нинг ўлими ҳақидаги кўпдан-кўп ҳикоятлар орасида мен учун энг ишончлиси — мана шу! — деб ёзади Геродот.

* * *

Бу воқеалар икки ярим минг йил бурун юз берган эди. Она тарихимизнинг олтин саҳифаларида аждодаларимизнинг Ватан шарафини муқаддас тутиб келаётганликларидан ҳикоя қилувчи бундай мисоллар оз эмас. Энди саккиз юз йилча аввал (1219—1224) юртимизга от суриб келган Чингизхон босқинчилари билан юзма-юз олишган боболаримиз жасоратидан яна бир лавҳага эътиборни тортмоқчиман. Бу ҳазрат Алишер Навоийдек буюк сиймони ҳам ҳайратлантирган Шайх Нажмиддин Кубро жасоратидир.

Ўшанда ҳозирги Қўҳна Урганж Хоразмнинг улкан пойтахти эди. Берунийу Ибн Синодек алломалар қизгин илмий фаолият билан шугулланган машҳур Маъмун академияси мана шу шаҳарда жойлашган эди. Чингиз тўдалари бу шаҳарни кўп уринишлардан сўнг ҳам ололмагач, Амударё ўзанини шаҳарга буриб, уни сувга бостирадилар. Хоразм аҳли енгилавермагач, босқинчилар шайх Нажмиддин Кубро ҳазратларининг эл орасида обрўси юқорилигидан, бутун раият пешволари у зотнинг сўзидан чиқмаслигидан фойдаланиб, шайхнинг ҳаётини сақлаб қолишни ваъда қилиб, таслим бўлишни талаб қилишади. Шайх Нажмиддин Кубро ҳазратлари бунга асло кўнмайдилар ва ёвга қарши отланган халқ орасида туриб мардонавор жанг қиладилар. Бир қанча душман аскарларини нобуд этиб, ўзлари ҳам Ватан шарафи йўлида шаҳид бўладилар.

Нега Шайх Нажмиддин Кубро ҳазратлари ўз жони-

ни қутқариб, эли таслим бўлишга даъват этмади?! Бундай йўл тутиш у зот умри давомида амал қилиб келган эътиқодга зид бўлиб, юртга хиёнат билан баробар эди. Эҳтимол Чингизхон тўдаларига қирон солиб, асло унинг қўлига тушмаган Султон Жалолиддин Мангубердининг жасоратига Шайх Нажмиддин Кубродек азиз авлиёларнинг одамни ҳайратга солувчи эътиқоди буюк ибрат бўлгандир!

“ОТАГА ШУНДАЙ ЎФИЛ ЗАРУР...”

Энди сўзни Мирзо Улуғбек бобомиздан эштайлик. Буюк салтанат соҳиби ва улуг аллома Мирзо Улуғбек “Тўрт улус тарихи” китобида Султон Жалолиддин Мангубердининг Синд дарёси бўйида Чингизхон лашкарлари билан бўлган муҳорабада кўрсатган жасоратлари ҳақида фахрланиб ёзадилар. Маълумки, Синд дарёси бўйидаги ана шу жангда Жалолиддиннинг етти-саккиз ёшлардаги ўғли асирга олинади ва Чингизхон болани шу ондаёқ ўз олдига қатл эттиради. Чингизхон беҳисоб лашкарга эга эди. Жалолиддин эса жуда оз қўшин билан қолган. Ана шундай кучлар нотенг бўлган муҳорабада Чингизхоннинг қўли балаңд кела бошлайди. Жалолиддиннинг онаси, хотини ва бошқа аёллар даҳшат ичра фарёд қиладилар: “Аллоҳни ўртага қўйиб илтижо қиламиз, бизни ўлдириб, асирликдан қутқар!”.

Жалолиддин ноилож барчасини сувга чўктиришни амр этади. Муаррихларнинг гувоҳлик беришича, бу чинакамига бахтсизлик, ишониш қийин бўлган кулфат эди. (Шаҳобиддин ан-Насавий “Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тасвири”).

“Тўрт улус тарихи”да воқеанинг давоми шундай дарж этилган: “Султон юраги гирён, кўзлари нигорон бўлиб, болалари ва улуглари билан минглаб дарду филог билан видолашиб, қора тўриқ отига миниб, мўғулларнинг беҳисоб лашкарларига яна ҳамла қилди. Уларни орқага суриб ташлаб, сўнг жиловни орқага тортди. Совутини елкага ташлаб чатрини қўлга олди, чўбини ерга отиб, отига қамчи босди. Синд дарёси қирғоғидан то узан (сув)гача ўн газдан ортиқроқ эди. У отни дарёга ҳайдади. Лашкардан бир тўдаси унга эргашган эди, мўғулларнинг ўқидан йўқлик денгизига ғарқ бўлди. Бу фириб дарёсининг наҳанги Ҳақ

субҳонаҳу таолонинг марҳамати билан отнинг сузишига назарини солди...

Соҳибқирону аъзам Чингизхони муаззам дарё қиргоғида турар экан, Султон Жалолиддин унинг рўпарасига етиб келиб, сувнинг у қиргоғида қора тўриқ отидан тушди ва эгар-жабдуқларини отнинг ингичка белидан олиб, ўз чопони ва ўқлари билан бирга офтобга қўйиб қуритишга бошлади. Чатрини эса найзага илиб, ўзи унинг соясида ёлғиз утирди. Намози асргача етти киши сувдан чиқиб келиб, султон Жалолиддинга қўшилди. Кун ботмасдан аввал бу етти киши йўлга равона бўлиб, Харқ чулига кириб, бу тўқайдан олга силжидилар.

Соҳибқирону аъзам Чингизхони муаззам султон Жалолиддин ибн Султон Муҳаммад Хоразмшоҳдан бу аҳволни мушоҳада қилгач, либосининг ёқасини тааж-жуб бармоқлари билан тутди.

Олий нишонли султоннинг бу ҳоли Соҳибқиронга манзур бўлди. Унга офарин айтди-ю, деди: “Отадан ҳали бундай ўғил туғилмаган. У саҳрода шер каби голиб жангчи, дарёда эса наҳанг каби ботир. Қандай қилсинки, ҳали ҳеч ким тақдир билан, ҳеч бир можарода тенг келолмаган. Лекин у мардликнинг додини берди. Қазойи қадар қаршисида қудрат қўлини (мардона) очди. Мардлик билан ундан (қазо) қутулиб бўлмайди. Нима қилсин-қилмасин бу улуг худо ишидир”.

Султоннинг барча феълу ҳаракати Соҳибқирон (Чингизхон)га манзур бўлиб, таҳсин огзини очиб, ўғилларига юзланди ва деди: “Отага шундай ўғил зарурки, у икки гирдоб - олов ва сув гирдобидан озодлик майдонига чиқа олди!”

Бу султондан кўп ишлар ва ҳисобсиз қиссалар вужудга келди ва унинг ишларидан ҳар қандай оқил ўғил гофил қолмаслиги керак!”

Бу Мирзо Улугбек бобомизнинг сўзлари, даъвати, балки энди армони ҳамдир. Тақдирнинг ўйинини қарангки, Улугбек бобомиз ўз ноқобил фарзандининг ҳукми билан ёруғ оламни тарк этганлар...

Олис тарихдан кечаги ва бугунги кунларимизга қайтайлик. Беҳбудийу Қодирий, Чўлпону Фитрат қандай куч даъвати билан ўлимга тик боққан эди? Улар қалбидаги исён миллат ва Ватан руҳиятидаги исённинг акс-адоси эмасмиди? Бугун исёнкор боболар руҳи барҳаёт. Ватан озод, юрт обод! Аждодлар шонидан мадад олган истиқлолимизнинг ўтган етти йилини хаёлан

сарҳисоб қилиб кўрайлик. Жаҳон томонидан гуё унутилган қадим Туркистон заминида Ватан шарафини кўтарувчи не-не улуг ишларга қўл уридди. Аввало, улуг юрт узра осойишталикни барқарор этдик. Чунки осойиши бор элнинг оройиши бордир. Олам ўзаро нифоқу миллий низолардан қалқиб турган, ён-атрофимиздаги юртларда қон тукилиб биродаркушлик алангаси тинмаган таҳликали кезларда минтақамиз хавфсизлиги учун жон куйдирдик. Жаҳон Президент Каримовнинг тинчлик ташаббусларини мамнуният билан эътироф этди.

Мана шунинг ўзи ҳам қалбимизга бемисл гурур ва ифтихор бағишлайди. Ватанни шарафлаш, Ватан шарафи учун фидоийлик кўрсатиш сабоқлари ҳақида мушоҳада юритишга даъват этади. Мен гоҳо талабалар даврасида бўлганимда боболаримиз тарихнинг энг кескин, бурилиш лаҳзаларида қаҳрамонлик кўрсатганлар, бугун у қадарли жасорат кўрсатиш имкони йўқ, деганларини эшитиб қоламан. Йўқ, ундай эмас. Аслида утаётган ҳар бир кун Ватан шарафини муқаддас тутиб, буюк жасоратлар кўрсатиш учун кенг имконият беради. Бу эҳтиёжгина эмас, балки зарурат ҳамдир.

Истиқлолимизнинг ўтган етти йилига бир қўр назар ташлайлик. Ўзбекистон шарафини жаҳон узра юксалтирган қанчадан-қанча қаҳрамонликларнинг гувоҳи бўлдик. Шахмат, бокс ва спортнинг бошқа турлари бўйича халқаро гроссмейстер ва жаҳон чемпионилари бўлган Рустам Қосимжонов, Артур Григорян сингари ёшларимиз озод Ўзбекистон номини жаҳон узра шарафладилар. Бутун оламнинг нигоҳи қадалган дунёдаги энг йирик шаҳарларнинг спорт иншоотларида озод Ўзбекистон мадҳияси янграб, байрогимиз кўтарилишига, унинг мағрур қилпираб туришига ўз маҳорати билан сабаб бўлган, олқиш олган ёшларнинг жасорати ҳар қанча таҳсинларга, фахр-ифтихорга лойиқ эмасми! Улар ўз шон-шўҳратлари билан яна қанчадан-қанча ёшларнинг кўнглида гурурни тарбиялашга, Алпомиш боболаримиз, ёвқур оталаримиз сингари паҳлавон келбатли мард инсонлар бўлиб етишишига ҳавас уйғотдилар!

Аслида Ватан туйғуси ҳар биримизнинг қонимизда, жонимизда бор. Фақат уни шакллантириш, тарбиялаш кўп жиҳатдан бизнинг савиямизга боғлиқ. Шу ўринда яна бир оддий мисолга эътиборни жалб этиш мумкин. Ҳар бир утил-қиз энг обрўли олий ўқув юртларида таҳсил кўришни ихтиёр этади. Бу табиий эҳтиёж... Бу

гун юртимизнинг мустақиллиги шарофати билан хориждаги энг машҳур университетларда таҳсил олиш имкони яратилди. Ёшларимиз ана шу жаҳоний илм масканларига бориб ўқимоқдалар. Яна ҳар йили қанчадан-қанча ёшларимиз АҚШ, Англия, Франция, Германия, Япония ва бошқа мамлакатлардаги илм даргоҳларида ўқиш учун имтиҳон топширадилар. Улар сафидаги билими зўр, лаёқатли ёшларга бундай бахт ёр бўлмоқда. Ҳеч шубҳа йўқки, улар орасидан ўз илми, кашфиётлари, ихтиролари билан Ватан шарафини юксалтирадиган олимлар, билими зўр ноёб мутахассислар етишиб чиқадиладар. Демак, энг иқтидорли ёшлар, истеъдод намояндалари ҳам она юртни шарафлашга қодирлар.

Озод Ватанга истеъдоди зўр, ўз иқтидорини камолга етказа биладиган ёшлар ниҳоятда зарур. Чунки бир улкан истеъдод ўз кашфиётлари билан бутун бир халқнинг номини улуғлашга қодирдир. Муҳаммад Мусо Хоразмий, Аҳмад Фаргоний, Беруний, Ибн Сино, Улутбек сингари буюк сиймолардан тортиб, бизнинг асримизда яшаб ўтган Ҳабиб Абдуллаевгача бўлган алломаларимиз, улар яратган илмий мактаблар фикримизга яққол далил бўла олади.

ОЗОД ЭЛНИНГ ҚАНОТИ

Кўпчиликка яхши маълумки, мустабид тузум даврида ўзбек миллатига, тубжой аҳолига мансуб кишилар орасидан ҳарбийлар, йирик саноат иншоотларидаги мураккаб муҳандислик қурилмаларини бошқаришга қодир мутахассислар, замонавий фазо кемаларини бошқарувчи фазогир учувчилар етиштиришга атайлаб эътибор берилмаган. Тўғрироғи тубжой аҳоли фарзандлари бундай ноёб соҳаларнинг яқинига ҳам йўлатилмаган. Бу соҳалардаги оддийгина, жўн ишларни бажараётган миллатдошларимизга шўро тузумининг ордени ва медаллари берилиб, улар номига кўз-кўз қилинган, асл вазият бузиб кўрсатилган эди. Бунинг сабаби аён: аввало миллат ўз кучига ишонадиган бўлмасин. Зарур мутахассиси бўлмаган халқ нимасига ҳам ишонади? Агар у ўз кучига ишонадиган бўлса, мустақиллик талаб қилиши мумкин. Бордию фалакнинг гардиши билан қай бир шароитларда мустақилликка чиқиб қолса ҳам стратегик аҳамиятга молик иншоотлар, йирик за-

водлар, корхоналарни бошқара олмай шарманда бўлсин, яна босиб ёки қўшиб олиш учун шароит бўлсин, деган яширин ниятларда зўр бериб амалга ошириб келинган сиёсат эди бу. Тўғриси айтиш керак, мустақилликнинг илк кунларидаёқ йиллар мобайнида ўтказиб келинган бу сиёсатнинг натижаси сезилиши мумкин эди. Лекин эркка, озодликка ташналик онгли фарзандларнинг қон-қонига сингиб кетганидан бу жараёнда нима иш қилиш зарурлиги, қандай йўл тутиш кераклиги тез илғаб олинди. Мамлакат ёнилги-энергетика иншоотларини бир маромда ишлатиш, галла ва нефт мустақиллигини таъминлаш учун кураш бўйича Президентимиз томонидан қўйилган вазифалар бу соҳаларда иш олиб бораётган мутахассислар томонидан чуқур идрок этилди. Бу аслида Ватан шарафини сақлаш билан баробар қаҳрамонлик иши эди.

Муборак шаҳрида Марказий Осиёдаги энг йирик газни қайта ишлаш заводи жойлашган. Корхона минтақанинг ёнилги-энергетика мажмуида муҳим ўрин тутди. Мустабид тузум даврида қурилган йирик иншоотнинг мураккаб муҳандислик қурилмаларини бошқариш худди Мурунгов олтин конларидагидек асосан русийзабон мутахассислар қўлида бўлган, тубжой аҳоли фарзандлари иккинчи даражали ишларни бажаришга жалб этилгану, бироқ улар энг муҳим жараёнларни бошқаришнинг яқинига ҳам йўлатилмаган. Ўзбекистон мустақилликка эришгач, Россиядаги айрим қитмирида устаси фаранг матбуот нашрлари тўқиб чиқарган “русийзабон аҳоли муаммоси” бизда ҳам баъзи русийзабон мутахассисларда Россия ҳудудига бориб ишлаш кафиятини тугдирди. Муборак газни қайта ишлаш заводида раҳбарликни мустақилликнинг дастлабки йилларида ўз қўлига олган ишбошиларимиз вазиятни ниҳоятда синчковлик билан ҳис этиб, узоқни олдиндан кўриб, тубжой аҳоли фарзандларидан ўзбек ишчилар синфининг янги авлодини етиштиришга катта аҳамият бера бошладилар. Корхона раҳбари, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган саноат ходими Нуриддин Зайниевнинг гувоҳлик беришича, бу йирик нишоотда айрим русийзабон мутахассислар бошқа ҳудудларга кетиб улгурмасиданоқ бир йил ичида миллий кадрларнинг резерви шакллантириб бўлинди. Русийзабон мутахассислар бошқариб келган мураккаб муҳандислик қурилмаларини ўз ишчи мутахассисларимиз, муҳандисларимиз ишончли бошқара бошлашди.

Бу “Боинг” сингари улкан самолётларни бошқараётган ўзбек учувчиларининг жаҳондаги энг йирик аэропортларга дадил қўнаётганлиги, илгари учиб кўрилмаган ҳаво йўлларида парвоз қила бошлаганидек завқли ва шарафли иш эканлигини тушуниш қийин эмас. Яна бир нарсани айтиш керак, мустақилликка эришилган дастлабки йилларда МДХнинг барча ҳудудларидаги саноат корхоналарида, айниқса Россия ва Қозогистон корхоналарида аввалги алоқалар узилиб қолганлиги, таъминотда номутаносибликлар келиб чиққанлиги учун ишлаб чиқариш ҳажми кескин камайиб кетган, баъзи корхоналарнинг иши бутунлай тўхтаб қолган бир пайтда Муборак газни қайта ишлаш заводи газ ишлаб чиқариш маромини асло сусайтирмаган ҳолда ҳар йили янги-янги қувватларни ишга тушириб борди. Корхонани қайта қуриш режали равишда амалга оширила бошлади. Ишлаб чиқариш кўрсаткичлари муттасил ўсиб, истиқлолнинг дастлабки йилларидаги 25 миллиард тоннадан эндиликда йилига 30 миллиард тоннага етди.

Корхонадан кетиб қолишган русийзабон ишчиларнинг ўрнини билинтирмаслик учун қилинган саъй-ҳаракат ўзини оқлабгина қолмай, ишлаб чиқариш имкониятларини ўстириш учун муҳим манба ҳам бўлди. Шуни ҳам айтиш керакки, бир вақтлар Россиядаги матбуот нашрларининг қутқуларига учиб, корхонадан кетиб қолишган русийзабон мутахассисларнинг анча-мунчаси қайтиб ҳам кела бошлашди. Ўзлари ишлаган дастгоҳларни бошқараётган ўзбек ишчи синфи вакилларига ёрдамчи бўлиб ишлашни ихтиёр этишаётганлари ҳам йўқ эмас. Марҳамат, озод Ўзбекистоннинг қонунларини ҳурмат қиладиган ҳар қандай мутахассисга эшигимиз очиқ, кўнглимиз кенг, ҳаммага иш топилади. Биз ҳаммани бир кўз билан кўрамиз.

Мустақиллик йилларида бу иншоот жамоасида корхона шарафи учун кураш туйғуси шаклланди. Корхона зиммасидаги гоят улкан вазифа мустақил Ўзбекистоннинг иқтисодий қудратини ошириш билан бирга муҳим ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этиши ишчилар, мутахассислар онгига чуқур сингдирилди. Ватан туйғуси мана шу ўринда яққол намоён бўлди. У корхонада меҳнат қиляётган турли миллатга мансуб ишчиларни муштарак мақсад йўлида бир тан-бир жон бўлиб ишлашлари, мураккаб ишлаб чиқариш муаммоларини омилкорлик билан ҳал этиб боришларига пухта замин

бўлди. Корхонанинг ишлаб чиқариш кўламлиги ошиб бораётганлиги, йил сайин янги-янги қувватлар ишга туширилаётганлиги меҳнат жамоасини ижтимоий жиҳатдан кафолатлаш, уй-жой ва ишлаб чиқариш шароитларини яхшилаш, янги-янги спорт-соғломлаштириш иншоотлари қуриш бўйича имкониятларни ҳам кенгайтди. Ҳозир корхона ўз футбол ва теннис иншоотларига, футбол командасига эга. Газчилар жамоаси мамлакатнинг иқтисодий қудратини оширишгагина эмас, ватаннинг спорт шарафини ҳамоя қилишга, уни юксалтиришга ҳам ҳисса қўшмоқдалар. Бу ютуқлар мустақиллигимиз шарофати, истиқлол ҳаёти этган улут неъматлар самарасидир.

Бугун барчамизнинг тилимизга тушган Кўкдумалоқ нефт конлари ва Қоровулбозордаги Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи ҳам Муборақдан унча узоқдамас. Бу иншоотларни ҳам бугун истиқлол йилларида шаклланган ўзбек ишчилар синфининг янги авлоди моҳирлик билан бошқармоқда. Нефт конлари ва нефтни қайта ишлаш заводидаги жаҳоннинг энг янги технологиялари билан жиҳозланган қурилмаларни кечагина Тошкент Политехника институтини битириб, Фаргона, Муборақ, Шўртан сингари қайта ишлаш корхоналарида тажриба оширган ўз йигитларимиз ишлатмоқдалар. Замонавий компьютерлар билан тиллашиб, энг нозик технология жараёнларига кўз-қулоқ бўлиб турган мутахассисларни курганда қалбнинг бемисл фахр-ифтихорга лиммо-лим бўлади.

Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи мустақиллик йилларида қисқа муддатларда қурилиб ишга туширилганига бутун жаҳон гувоҳдир. Бугун корхона ўз маҳсулотларини чет элларга ҳам экспорт қила бошлаган бир пайтда Қашқадарёдаги Шўртан газ конлари мажмуида яна бир улкан иншоот - газ-химия комплекси қурилишига киришилди. Ҳўш, биз бу иншоотларни кимнинг кучига ишониб қўряпмиз? Албатта, ўз кучимизга, ўз салоҳиятимизга, мустақиллик йилларида шаклланган ўзбек ишчи-мутахассислар синфининг янги авлодига ишониб! Улар янги фидойилар авлодининг вакиллари дир. Озод элнинг қанотлари дир. Ўзбекистоннинг XXI асрдаги қиёфасини белгилайдиган, мамлакат қудратини ошириш, Ватан шарафини мустаҳкамлаш зиммасига тушган авлод - мана шу авлод дир.

Биз “қаҳрамонлик намунаси”, “жасорат намунаси” деган сўзларни кўп ишлатамиз. Ҳақиқий қаҳрамонлик нима, унга қандай эришилади, у қандай юз беради, деган саволлар атрофидаги мунозаралар айниқса ёшлар ўртасида тез-тез бўлиб туради. Эсингизда бўлса 1998 йилнинг бошларида ўшлик ўзбек йигити Солижон Шарипов америкалик астронавтлар билан биргаликда фазога учди. Ҳаммамиз қалбимиз бемисл ҳайрату ҳаяжонга тўлиб, учиш қандай бораётганлигини “ойнаи жаҳон”дан берилаётган хабарлар орқали кузатиб бордик. Фахр-ифтихордан энтиқдик, миллатдошимизга офарину тасаннолар айтдик. Солижон Шариповни Президент Ислон Каримов қутлади. Президент қутлови ҳам ифтихор туйғуларига лиммо-лим эди.

Президентнинг қутловлари, сизу бизнинг суюнчимиз, гуруримиз бежизга эмасди. Ахир бизнинг миллатдошимиз, ўзбек фарзанди жаҳонда камдан-кам одамларгагина насиб этадиган қаҳрамонликка сазовор бўлди. У ўз жасорати билан жаҳон узра ўзбек деган номни яна бир бор шон-шавкатга буркаб, Улутбекдек аллома боболаримиз бошлаб берган ўзбек коинот, фазогирлик илмининг сардафтарига ҳеч унутилмас олтин саҳифалар битиб қайтди. Қаҳрамонлик — мана шу! Ватан шарафини, миллат шарафини улуғлаш — мана шу!

Аслида Ватаннинг ҳар бир онгли фарзанди ўз Ватанини, мамлакатини улуғлаш, шарафлашга қодирдир. Фақат бунинг учун имконият кутиб ётиш шарт эмас. Имконият ўз-ўзидан келмайди. Аллома шоиримиз Ғафур Ғуломнинг машҳур мисраларини эсланг: “Фурсат ганиматдир, шоҳ сатрлар-ла, Безамоқ чоғидир умр дафтарин”. Ўз жисми-жонида Ватан шарафи, Ватан туйғуси билан миллат шавкатини ҳис этиб яшайдиган, ўзининг ҳар жиҳатдан комил инсон бўлиб етишуви учун жонини куйдирган фарзанд олдида ҳамиша Ватанни шарафлаш имконияти очилиб келаверади.

Шу ўринда инглиз миллатининг шарафи учун Антарктидани биринчи бўлиб очишга бел боғлаган ва бу шарафга биринчи бўлиб эмас, иккинчи бўлиб эришгану, бироқ қайтиш йўлида ҳалокатга учраб, муқаррар юз беражак ўлим олдидан, эҳтимол етиб борар деган умидда, ўз ўтинчларини ёзиб қолдирган капитан Скоттнинг кундалигига қайтайлик. Ёзувчи Стефан Цвейг Роберт Скотт кундалигидаги битикларни шундай ифодалайди: “У маҳбубасига ёзади. Ундан ўглини — ўзидан энг

қимматбаҳо ёдгорни эҳтиёт қилишни ўтинади, уни ялқовлик ва лапашанглиқдан асрашни сўрайди, жаҳон тарихидаги энг юксак жасоратлардан бирини содир этиб туриб, яна шунга иқрор ҳам бўлади: “Мен фаол бўлишга ўзимни қанчалар мажбур этганимни, ҳамиша менда ялқовликка мойиллик бўлганлигини ахир сен яхши биласан-ку!” Ўлим ёқасида у энг огир ва машаққатли ҳаёт йўлини танлаганидан сира афсус чекмайди, аксинча ўз қарорининг тўғри эканлигини бор вужуди билан маъқуллайди: “Бу саёҳат ҳақида сенга қанчалар кўп ҳикоя қилиб беришим мумкин эди! Буни уйда, бутун қулайликлар орасида ўтиргандан кура қанчалар яхши эканлигини билсанг эди”.

Машҳур адиб ҳужжатли асарининг мазкур бобини “Ўлаётган одамнинг мактублари”, деб атаган. Капитан Роберт Скоттнинг ўлим олдидаги иқрорномасини келтириб ўтиш орқали айтмоқчи бўлган гапим шуки, қаҳрамонлик ва жасорат ҳеч қачон ўз-ўзидан юз беравермайди. У инсон қалбининг табиий эҳтиёжи сифатида юзага чиқиши мумкин. Шунчаки истак, хоҳишгагина қараб рўёбга чиқавермайди. Қаҳрамонлик, фидойилик, жасорат кўрсатиб Ватанни шарафлашга ўзида куч, ирода, билим, шижоатни уйғота билган, ўзини шу муборақ йўлда чиниқтира олган фарзандларгагина бундай шараф ёр бўлгусидир!

БУЮК ИБРАТ ТИМСОЛИ

Инсоний комиллик ахтариб унга етишмоқ умидида яшаган фарзанд ҳамиша яхшилардан, ёши улуглардан ибрат олади. Ибрат эса фақат тарихда, ўтмишда ўтган боболаримиз тимсолидагина эмас, бугуннинг узида, ҳар кунлик ҳаётимизда ҳам тулиб-тошиб ётибди. Биз ҳар куни буюк ибрат намуналарига дуч келамиз. Фақат уни қалб кўзи билан кўришимиз, юрак эҳтиёжи билан ҳис этишимиз мумкин. Биз мушоҳадамиз аввалида тарихимиз ва бугунимиз мисолида жуда кўплаб ибрат мактаби бўлишга арзигулик воқеаларга тўхталиб ўтдик. Ватан туйғусини чуқур идрок этиш йўлида, Ватанни шарафлашни ўрганиш йўлида яна бир буюк тимсол борки, бу ҳақда сўзламасдан ўтиб бўлмайди. Бу озод мамлакатимиз йўлбошчиси — Президент Ислом Каримов ибратидир.

Азиз китобхон! Эътибор берган бўлсангиз юртбо-

шимиз ўзининг жуда кўп маъруза ва суҳбатларида Қашқадарёни, бу воҳанинг танти ва мард инсонларини тез-тез тилга оладилар. Сабаби юртбошимиз Ўзбекистоннинг олий даражадаги раҳбари бўлиб сайлангунига қадар бир неча йил шу вилоятнинг раҳбари бўлиб ишладилар. Бу йиллар мустабид тузум ҳукмронлигининг гирромликлари айни авжига чиққан давр эди. “Пахта иши” баҳонасида ўзбек халқига нисбатан навбатдаги террор – қатагон этиш сиёсати юргизилаётган оғир йиллар эди. Қанчадан-қанча беайб кишилар турли баҳоналар билан қамоқларга ташланиб, уларнинг мол-мулки мусодара этилиб, оила аъзолари турли қийноқларга солинаётган, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бедодликлар юз бераётган кезлар эди. Вилоятнинг бош раҳбари сифатида Ислом Каримовнинг бундай номаъқулчиликларга нисбатан виждони исён қилди. Жуда кўплаб истеъдодли ўрта бўгин раҳбарлари, ишбошилар, зироатчилар, оддий меҳнаткашларни ҳимоя қилди. Уларнинг кўпчилигини қамоқлардан олиб қолди, қамоқдагиларнинг эса тезроқ озодликка чиқиши учун курашди.

Ислом Каримовнинг юртпарварлиги, ватанпарварлиги илк бор мана шу жараёнда юз кўрсатди. Вилоят аҳли ўз раҳбарини севиб қолди, унинг жасоратига, мардлигига қойил қолди. Республиканинг ўша пайтдаги раҳбарлари бу қатагонга қарши тура билмаганлари етмагандай марказдан — мустабид тузум марказидан берилган кўрсатмаларни “гинг демай” бажарувчи маддоҳга айланиб қолган кезларда республика вилоятларини ўзини оқламаяпти, деган баҳонада бир-бирига қўшиб юбориш тадбирлари амалга оширила бошлади. Қашқадарё вилоятини ҳам Бухоро вилояти билан қўшиб юбориш режаси тузилиб, унинг асослари яратилаётган кезларда Ислом Каримов бу сиёсатга қатъиян қарши турди. Ноёб қобилиятли иқтисодчи сифатида бу иш иқтисодий жиҳатдан ҳам, маънавий жиҳатдан ҳам ўзини оқламаслигини, нотўғри тадбир эканлигини санъаткорона тарзда исботлаб берди. Шу масала юзасидан собиқ иттифоқ ва республика даражасидаги йигинларда ўз фикрини мардонавор ҳимоя қилди. Қашқадарёнинг ишга туширилмаган иқтисодий имкониятларини, келажагини, воҳани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш истиқболларини аниқ мисоллар билан пухта таҳлил этиб берди. Мана шу жараёнда Ислом Каримов узоқни кўра олувчи раҳбар, ўткир сиёсатчи,

сифатида танилди ва бу ҳол кўп ўтмай унга Ўзбекистон-дек йирик республиканинг олий даражадаги раҳбари бўлиб сайланишида катта ишонч уйғотди.

Ислом Каримов республикага раҳбарлик қила бошлаган кезлар Ўзбекистон тақдири учун ҳал қилувчи гоят масъулиятли бир давр эди. Мустабид тузум ўз ҳукмронлигини узайтириш учун миллий жумҳуриятларда миллий можароларни зимдан авж олдириб турган кезлар кечагидек ҳаммамизнинг ёдимизда. Фаргона ва Ўш воқеалари, Тошкент вилоятида келиб чиққан можароларнинг асл муаллифлари собиқ мустабид тузумнинг марказида эди.

Бизнинг бахтимиз шундаки, юртбошимиз ана шундай кезларда ниҳоятда вазминлик билан вазиятга ҳолис баҳо бера олди ва у ер-бу ердаги ўт чиқишларнинг олдини тезда олишга, биродаркушлик алангасининг авж олиб кетишини тўхтатиб қолишга муваффақ бўлди.

Шоиримиз Абдулла Орипов ўзи гувоҳ бўлган бир воқеани мароқ билан сўзлаб юрадилар. Бу собиқ иттифоқ халқ депутатлари қурултойи кунлари Москвада Ислом Каримов ва Николай Рижков ўрталарида бўлиб ўтган суҳбат бўлиб, ўрни келгани учун унинг тафсилотини келтириб ўтишни лозим кўраман. Маълум бўлишича, юртбошимиз собиқ иттифоқ даврида республикага раҳбарликни ўз зиммасига олгач, Зарафшон ва Мурун-товдаги олтин конларини Ўзбекистоннинг ўз тасарруфига ўтказишни ният этиб, бу ҳақда иттифоқ ҳукумати раисига кўп бор мурожаатлар қилган. Табиийки, Москва миллий жумҳуриятлардаги муҳим стратегик иншоотларни марказдан туриб бошқаришни сира қўлдан чиқаргиси келмасди. Шунинг учун ҳамиша бундай сўровларга (илгари бундай сўровлар бўлганми-йўқми — худо билади) йўқ, деб жавоб бериш одат тусига кирган. Бироқ Ислом Каримов ўз талабида қатъий турган. Қурултойга келган Ўзбекистоннинг айрим халқ депутатлари олдида Николай Рижков олтин конларини республика тасарруфига бермаслик учун турли вазлар кўрсатади: у ерда жуда мураккаб технологик ускуналар, механизмлар мавжуд, республика уларни ўз кучи билан ишлатиши амри-маҳол, иккинчидан, агар ўз талабларингизда шундай қатъий турадиган бўлсаларингиз, ўша техника ва технология воситаларини у ердан олиб чиқиб кетамиз, деб пўписа ҳам қилади. Шунда Ислом Абдуганиевич, агар техникаларни олиб

чиқиб кетадиган бўлсаларингиз — биз оддий лопатка-белкурак билан ҳам қазийверамиз олтинни, деб жавоб қайтарадилар. Николай Рижков: сизларда лопатка ҳам йўқ, уни ҳам Россиядан оласизлар-ку, дейди. Юртбошимиз: керак бўлса қўлларимиз билан, тирноқларимиз билан, қазиб оламиз олтинимизни, деб кескин жавоб беради ва собиқ иттифоқнинг собиқ бош вазирини мот қилади.

Мен бу суҳбатни шу мулоқотга гувоҳ бўлган шоиримиздан эшитганларим асосида ҳикоя қилдим. Юртбошимиз ва собиқ мустабид тузум раҳбарларидан бирининг орасида бўлиб ўтган бу суҳбат Ўзбекистоннинг мустақиллиги учун ҳақиқий кураш қандай шароитларда бошланганлигини рўй-рост кўрсатиб турибди. Мустақиллик, баъзилар ўйлаганидек, бизга осмондан тушгани йўқ! Мустақилликка биз юртбошимиз тимсолидаги мана шундай собитқадамлик билан олиб борилган курашлар натижасида мушарраф бўлдик. Буни ҳис этмоқ учун яқин тарихга, воқеалар силсиласига ҳолилик ва адолат билан кўз ташлашнинг ўзи кифоя. Мустақилликни, истиқлол берган буюк имкониятларни мустаҳкамламоқ учун эса Ватан туйғусини ниҳоятда теран англамоғимиз зарур бўлади.

Бу йўлда бизга юртбошимиз ҳаёти, у киши илгари сураётган ғоялар буюк ибрат намунасидир. Ислоҳ Каримов Ўзбекистон Президенти бўлганидан буён амалга ошириб келаётган сиёсат моҳиятини ўқиб-ўрганиш, таҳлил этиб кўриш, мушоҳада юритиш озод Ватанимизнинг ҳар бир фуқароси учун юрт шарафини ҳимоя қилиш, Ватаннинг қадр-қимматини англашда буюк сабоқдир.

Мустақилликка эришганимиздан буён ўтган етти йил мобайнида биз турли сиёсий ўйинлар, найранглар, иғвогарликлар билан собиқ иттифоқни тиклашга нисбатан бўлаётган уринишларнинг гувоҳи бўлиб келаяпмиз. Президентимиз собиқ иттифоқ қуламасидан олдин янги Иттифоқ шартномаси лойиҳасидаги миллий жумҳуриятлар учун маъқул келмайдиган, бироқ мустабид тузумнинг яккаҳокимлигини барқарор этадиган бандларга қаттиқ қарши турганларидай, мустақиллик йилларида МДҲни шундай сиёсий ташкилотга айлантириб, бошқа бир тарздаги — яна ўша собиқ иттифоқдан қолишмайдиган, унинг ҳокими мутлоқлигини тиклайдиган ташкилот тузилишига ҳам муттасил равишда қарши туриб келяпти. Келажакни олдиндан кўра билувчи доно

раҳбар, мустақилликка эришган янги миллий давлатлар даҳлсизлигининг собит ҳимоячиси сифатида йўл-бошчимизнинг МДҲ кўламидаги барча олий даражадаги учрашувларда ўзининг бу позициясини қатъий равишда мардонатор ҳимоя этиб келаётганлигини кўриб, озод Ўзбекистоннинг бир оддий фуқароси сифатида менинг кўнглим ҳамиша фахр-ифтихорга тўлади.

Ватанни севишнинг, миллатпарварлик ва юртпарварликнинг буюк тимсоли эмасми бу!

Ислом Каримов “Тафаккур” журнали бош муҳарири саволарига жавобларида: “Ҳозирги вақтда дунёда икки қарама-қарши қутб барҳам топган бўлса-да, турли хил мақсад-манфаатларни ифода этувчи мафкуралар тортишуви тўхтагани йўқ. Очиқ айтиш керакки, бу тортишувлардан кўзланган асосий мақсад - инсон, авваламбор ёшлар қалбини эгаллаш, муайян мамлакат ёки минтақадаги бирор миллат ёки халқнинг онига, унинг сезги-туйғуларига таъсир ўтказиш, уни ўз дунёқарашига буйсундириш, маънавий жиҳатдан заиф ва тобе қилиш. Фикр қарамлиги, тафаккур қўллиги эса ҳар қандай иқтисодий ёки сиёсий қарамликдан ҳам кўра даҳшатлидир”, деб озод мамлакатнинг барча фуқароларини, ёшларини огоҳлантиради.

Ватан шарафини ҳимоя этишни ният этган фарзанд, Президент эътироф этганидек, ҳарбий, сиёсий тазйиқлардан кўра таъсири ва оқибатларини тезда илғаб етиш ниҳоятда қийин бўлган мафкуравий тазйиқлардан огоҳ бўлиши, собит эътиқод, ўзи таяниб яшайдиган ҳаётий-миллий қадриятларга, шаклланган дунёқараш ва мустаҳкам иродага эга бўлиши керак.

* * *

Бу фикрлар ўз она Ватанини, озод мамлакатини севиш, уни қадрлаш ва шарафлашнинг ҳақиқий сабоқларидир.

Ватан туйғуси, Ватан шарафи ҳақида мушоҳада юритдик. Олис тарихдан то бугунги кунларимизгача бу туйғуни устивор этиб келаётган мисолларни тилга олддик. Бу йўлда бизга сўнмас маёқ бўлган миллатдошларимиз, ватандошларимиз жасоратини мадҳ этишга ҳаракат қилдик. Бинобарин, уларнинг жасоратлари буюк эъзозга муносибдир.

Ватан шарафини муқаддас билиш бобидаги мушоҳадамиз бир ҳақиқатни ойдинлаштирди. Жамият-

нинг барча аъзолари, озод мамлакатнинг барча
фуқароларини муштарак мақсад йўлида бирлаштирув-
чи, уларни ҳамжиҳатликка, бир ёқадан бош чиқариб
истиқлол берган буюк неъматларни эъзозлашга,
мустақилликни мустаҳкамлашга илҳомлантирувчи
буюк даъваткор куч — бу, Ватан туйғуси, Ватан шара-
фидир!

МУРОД ХИДИР

МИЛЛАТНИ БИРЛАШТИРУВЧИ БАЙРОҚ

СИЁСАТГА АЙЛАНГАН МИЛЛИЙ МАФКУРА. Аслида маънавият тушунчаси маърифат ва маданият тамойиллари билан бирга миллий мафкурани ҳам ўз қамровига олади. Миллий мафкура назарий фаолият билан боглиқ бўлиб, у маънавиятнинг таркибий қисмини ташкил этади. Мафкура фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадиий-эстетик тафаккурнинг назарий асосларига суянади.

Истиқлол маънавиятининг бош тамойилларини белгилаб, уни тобора шакллантириб бораётган ҳамда бу соҳада олимлар, сиёсатдонлар ва ижод аҳли учун йўналишлар бераётган Бош ислохотчи — Президентимиз Ислон Каримовнинг ўзидир.

Сўнгги йилларда яратилажак миллий маънавиятимизнинг мазмун ва мундарижаси шу қадар теранлашиб бормоқдаки, бу борадаги назарий изланишлар ва амалий тадбирлар ўз мустақиллигини қўлга олган қўшни туркий давлатлар учун ҳам ибрат мактабини ўташи турган гап. Айниқса, яқинда юртбошимизнинг “Тафаккур” ойномаси бош муҳаррири саволларига берган жавобларида илгари сурилган янгича гоя ва назарий қарашлар ҳам жамиятимиз маънавий тараққиётида яна бир муҳим воқеа бўлди. Президент: “Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин”, — деб масалани кўндаланг қўяркан, у бу фикрни янада ривожлантириб: “Миллий мафкура — миллатни бирлаштирувчи байроқдир”, — деган кескин фикрни айтди. Президентимизнинг “Куч — билим ва тафаккурда” деган ҳикмати юқоридаги мушоҳадаларга тагин ҳам ойдинлик киритди. Ана шу ширдек янгроқ, теран мушоҳадалар ҳақида ўйларканман, беихтиёр олис мозий эсга тушади...

Кўҳна Юнонистон. Донишмандлари билан донги кетган Афина... Буюк даҳо - сўқир шоир Ҳомер тўқиган “Илиада” ва “Одессия” дostonларини ҳар томонлама

урганишга киришилди. Аҳли дониш борки, бу дostonларга беназир қомус, деб қарашди. Гуё ҳаёт ва тафаккурнинг дoston илғаман, тасарруфига олман, ўз муносабатини билдирман бирор қирраси йўқдек эди. Шу кўйи Ҳомер баҳона Афинада бутунбошли фалсафий мактаблар юзага келди. Фалсафани билиш эса фуқаро учун таомилга айланди. Бугина эмас, маърифатли киши учун фалсафа мутолааси бурч бўлиб қолди.

Мана бу машҳур ҳикматлар ўша кезларда туғилди: “Фалсафа — сиёсатдан баланд туради”, “Тахтга файласуф ўтирсин, монарх эса фалсафа билан машгул бўлсин”. Кўриб турибсизки, ҳар икки ҳолда ҳам ҳукмдор файласуф бўлиши лозим. Афлотуннинг бу фалсафий ҳукмига устози Суқрот ҳам, шогирди Арасту ҳам қўшилади.

Шулар хотирага келиб, юртбошимиз айтган шиорнинг мағзини чаққанда, бир сира тўлқинланиб кетасан киши. Ахир, ҳаяжон ҳисси чўлғамасинми: биринчи шиор Афинада — антиқ замоннинг Уйғониш даврида айтилган бўлса, иккинчи шиор эса бугун — ҳур Ўзбекистон миллий Тикланиш даврини бошидан кечираётган бир даврда баралла янграмоқда. Бор-йўги тафовут шундаки, бири — фалсафа, бири — миллий мафкура ва тафаккур.

Бизнинг миллий мафкурамиз кўп минг йиллик бой меросимизга, миллий қадриятларимизга, мутафаккир аждодларимиз таълимотларига ва илгор замондошларимизнинг заковатига суянади ва айни маҳалда умумбашарий маънавиятнинг сарчашмаларидан озиқланади. Шунинг учун ҳам туб моҳиятига кўра миллатимиз мафкураси ҳам байналминал, ҳам умуминсонийдир. Бундан ўзгача бўлиши мумкин эмас. Мафкурамизнинг ягона миллий мафкура эканлиги ва бу мақомнинг Ўзбекистонда истиқомат қилаётган ва шу юртнинг фуқароси саналган 130 дан зиёд миллат вакиллари манфаатларига зид келмаслиги барчага аён. Ўзга миллат вакилига ҳам икки давлат фуқаролиги ҳуқуқининг берилмаслиги бирор миллатга мансуб ватандошимиз қадр-қимматини ўзгалардан юқори тутмаслик ёки камситмаслик натижасидир.

Албатта, Октябр тўнтаришидан кейин жадиждлар ва тараққийпарвар зиёлилар шаклланиб бораётган бугунги мафкурамизни орзу қилган бўлишлари мумкин. Шундай бўлган чоғда ҳам уларнинг эзгу орзу-умидлари фақат фаразлигича қолиб кетиши тайин эди. Шундай

бўлганда ҳам Қизил империя ҳукм сурган даврда миллий мафкура таъмаида бўлиш тахайюлнинг ўзгинаси эди, холос.

Қизил империянинг шўроларга хос, яъни ҳар қандай миллий туйғуни таҳқирловчи яккаҳокимликка асосланган мафкурасини юртбошимиз тамоман яроқсиз, деб топди ва барча тамойилларининг мустабид тузум манфаатларига хизмат қилувчи моҳиятини очиб ташлади.

ТАРИХ — ХОТИРА, ТАРИХ — САБОҚ. Тўғри, тарих бой маданий меросимизнинг яхлит бир қисмини, унинг энг кўламли улушини ташкил қилади. Халқимиз ва миллатимиз тарихи деганда, биз шарқшунослик, манбашунослик, элшунослик, қадимшунослик, тарихнавислик (истиография) каби соҳаларни ҳам кўзда тутамиз. Тарихнинг кўламини қайд этиш мудаомиз эмас. Гап бугун тарихга гоят юксак баҳо берилаётганлиги ва баркамол инсоннинг аждодлари тарихини билиши ҳам фарз, ҳам қарз қилиб қўйилаётгани ҳақидадир.

“Тарихни билмаган юртнинг келажаги ҳам бўлмайдир”. Бу сўзлар юртбошимизга тегишлидир. Демак, баркамол инсон биринчи гада ўзини мозийдан қидириб, оқсоч тарих орқали ўзлигини англаб етади. Яқинда тарихчи олимлар ва матбуот вакиллари билан бўлган учрашувда Президентимиз бу борада гоят долзарб вазифаларни белгилаб берадики, улар амалга оширилмаса, маънавиятимиз кемтик бўлиб қолишини ҳис этдик.

Дарҳақиқат, мустабид тузум даврида завол топган ва бузиб талқин қилинган ўтмиш ва янги тарихимизни қайтадан кўриб чиқиш, чинакам миллий тарихимизни яратиш шу куннинг талабларидандир. Миллий Тикланиш даврида энг мудроқ туйғулар ҳам жунбушга келди. Шундай экан, тарихга қизиқиш кун сайин ортиб бораётганини ҳар бир фуқаро қалбан ҳис этиб турган бўлса ажаб эмас. Инсон борки, ўзи ва аждодлари ким бўлганига қизиқади, ўзи ва халқининг тарихдаги ўрнини баҳолагиси келади. Ўзи ва ўзи мансуб миллатни ўзга халқларга солиштириб кўради. Қолаверса, ўзи ва халқининг жаҳон тарихида тутган мавқеини билмоқчи бўлади. Асрларнинг силсиласи билан бугунини боғлайди ва келажагини ҳам чамалайди.

Қавмларнинг тарихини билишда “Қуёш ва ҳаво янглиг зарур бўлган илмлардан бири ҳам ушбу тарих илмидир”, — деган эди XX аср бошларида тотор маърифат-

парвари Ҳасан Ато Абуший. Олим ўзигача бу мавзуда араб ва форс тилларида 2 мингта яқин рисола битилганини биларди. Шу боис қавмлар шажарасига доир бирор асар яратишга аҳд қилиб, ниҳоят “Туркий қавмлар тарихи” китобини ёзади. Унда Ҳасан Ато Абуший туркий қавмлардан 60 тасини аниқларкан, ўз аجدодлари ҳақида ифтихор билан шундай дейди: “Турк уруғлари қавми Турониянинг қабилабоши ва жуда эски ва улуг шўъбасидир... Турк халқи бу ерларнинг энг эски халқлари ва ҳожалари эди”.

Инсон инсониятга дахлдор бўлгани каби бир халқ ёхуд бир миллат тарихи жаҳон тарихининг бир бўлагидир. Шундай бўлгач, инсон ўз тарихидан ҳам, инсоният тарихи бўлмиш жаҳон тарихидан ҳам сабоқ олаверади. Ҳар қандай тарихнинг сабоқ бўлгулик ҳодисаси ёхуд воқеаси ҳам умуминсонийдир. Инсон ижтимоий ҳодиса бўлгани учун ҳам уни жамият тараққиёти билан боғлаб ўрганадилар. Баъзи бир муаррихлар эса инсонни тамаддун тараққиётига боғлаб тадқиқ этадилар.

Машҳур фаранг муаррихи ҳикмати билан айтганда: “Билган эмас, балки излаган тарихчидир”. Ҳар қайси халқнинг тарихи ҳар бир асрда сабоқ бериб келади. “Излаган” киши узига керакли сабоқларни оқсоч тарихнинг саҳифаларидан ўқиб олаверади. Президенти-миз Ислом Каримов миллий мафкурани яратиш борасида ҳам инсоният тарихига мурожаат қилишга ундаркан, қуйидаги муҳим фикрни баён этади:

“Мен миллий мафкура хусусида бош қотираётган олимларимиз, маънавият ва маърифат соҳаси ходимларига ер юзида инсоният ва давлатчилик пайдо бўлганидан буён шаклланган жамиятнинг ривожланиш қонуниятларини теран ўрганиш, кишилиқ тарихининг юксалиш ва таназзул даврларини, тараққиётни ана шу инқирозлардан омон сақлаб қолувчи ижтимоий-маънавий омиларни ҳар томонлама тадқиқ этган ҳолда бирон хулосага келишни тавсия этган бўлар эдим.”

Хуллас, халқимиз тарихининг юксак баҳоланаётган ва қадрланаётгани бу инсонпарварлик фанини миллий мафкурамизнинг муносиб тамойили даражасига кўтармоқда.

ВАТАН — ЭНГ КАТТА ТАҚДИР. Ватан туйғуси илк бор туркий асотирларда ўз тажассумини топди. Тафаккур ибтидоси бўлмиш асотирларда бу муқаддас туйғу космогоник тафаккурларга йўгирилиб ифодалангандир.

Аждодларимизнинг энг қадимги дини саналган зардуштийлик ва унинг нозил этилган муқаддас китоби — “Овасто”да Ватан туйғуси илоҳийлаштирилди. Бу туйғуни биз ўрхун битикаларида ҳам ўқиймиз. Шунингдек, халқ оғзаки ижодида Ватан эъзози янада теранлашди. Ўн тўрт асрдирки, Ислом дини ва фалсафаси Ватан шарафини иймон даражасига олиб чиқди. Зотан, “Ватанни севмоқ иймондандур”. Мумтоз адабиётимиз, фан ва маданиятимизнинг буюк намоёндалари доимо ўз замондошларини ватанпарварликка даъват этиб келдилар.

Шуни зўр қониқиш ва ифтихор билан қайд этиш мумкинки, Ватан туйғуси халқимизнинг миллий фазилатига айланиб кетгандир. Бу олижаноб инсоний қадрият асрлар оша камол топиб, сайқалланиб келди. Куҳна Туроннинг олис мозийида кечган не-не босқинлар, жангу жадаллар, қиргинбарот тажовузлар аждодларимиз иродасини буколмади, Ватанга бўлган муҳаббатини сўндирмади. Оналар алла айтиб, оталар уҳу айтиб, ўз зурриётлари дилига Ватан ишқини жо этавердилар.

Жафокаш халқимизнинг сира завола топмас бу табаррук туйғуси баъзан дўстларимизни ҳайратга солади. Бундан бир неча йил муқаддам Марказий Осиё жумҳуриятларига ташриф буюрган петербурглик машҳур нейрожарроҳ, академик Фёдор Углов бир ўзбек хонадони меҳмони бўлади. У нуроний мезбоннинг майга майл қўйиб олган ўглини қай тарзда ичкиликдан юз ўтиртирганига жуда қизиқиб қолади. Жонҳолига қўймай ўтиниб сўрайверганидан кейин оқсоқол меҳмонга бунинг тафсилотини айтиб беради.

— “Бош ўғлим нобоп тўдага тушиб қолиб, йўлидан тойди. Ичкиликка муккасидан кетди. Мен ҳаловатимни йўқотдим. Бир куни обдон панд-насиҳат қилдим — бўлмади. Бошқа куни роса қойиб бердим — яна бўлмади. Энди биргина чора - нуридийдамни оқ қилишим қолди. Минг бир изтироб билан унга: “Эй падари қусур, — дедим, — сени оқ қиламан, оқпадарликнинг касри етти пуштингга уради”. Боёқуш бўздай оқариб кетди. Мендан буни кутмаган экан, бир сира гангиб қолди-да, сўнг ўзига кела солиб, кетма-кет онт ичди... Шушу исқотини оғзига олмай қўйди...”

Ўшанда академик Федор Углов беихтиёр: “Эҳ, аттанг, биз ўрисларда ота-онага топиниш, болага топиниш, Ватанга топиниш йўқ-да!” — деб юборганини билмай қолган.

Ҳа, бу оққунгил, ўз Ватанини беадад севган инсоннинг эътирофи, йўқ, эътирофигина эмас, қалб нидоси эди.

Биз, ўзбекларда ҳам ҳар ким Ватанни ўзича кашф этади. Демак, ҳар бир фуқаромиз, ватандошимизнинг қалб тубида ўз Ўзбекистони, ўз Туркистони, ўз Турони бор. Ватанни ким қандай севиши ҳақида аниқ йуриқнома йўқ, албатта. Ватан туйғуси бизга илк бор она сути билан киргандир. Она қаргишининг болага ўтмаслигига ўзи берган сут сабаб экани ботиний илмда маълум гап. (Бу ерда сўз онанинг дуоибади ҳақида бормаяпти). Баъзан ўйлаб қоламан: Ватанни дунёда қиёси йўқ даражада севишимизни ёмон кўзлардан ана шу она сути асраётган бўлса ажаб эмас.

Ҳализамон ҳар ким Ватанни ўзича кашф қилишини айтдик. Яна шуниси борки, қалб ва шуурда кечадиган, ҳеч қачон изҳор қилинмайдиган туйғулар бўлади. Ватан ҳақида изҳор қилинган туйғудан изҳор қилинмаган туйғу шаксиз ўн чандон, юз чандон қудратлироқ бўлади. Бу — ботиний ҳис-туйғулардир.

Бугун кўнглимиз яна-да бутун. Қарор топган истиқлолимиз, бош шиоримиз (“Юртим деб, элим деб, ёниб яшайлик”), бош ғоямиз (“Ўзбекистон - келажаги буюк давлат”), етакчи ғоямиз (“Туркистон - умумий уйимиз”), мафкуравий-интелектуал ғоямиз (“Куч — билим ва тафаккурда”), миллий ғуруримиз тимсоли — омолимиз (Соҳибқирон Амир Темур) бор.

Мен шу ўринда “Тафаккур тугёнлари” асаримнинг қўлёзмасидан олинган Ватанимга доир ҳикматли сўзларимнинг баъзи бир намуналарини кўпчилик билан баҳам кўрсам дейман.

- Ватан — онанинг кўксидан бошланади.

- Ватан туйғусининг манзиллари бешиқдан қабрга-чадир.

- Ватанни севиш ҳисси - бу шунчаки туғма майл эмас, у — сарбаланд ва муқаддас туйғудир.

- Ватан тупроғи оёқдан эмас, балки қадоқ боглаган қўллардан бўса олгиси келади.

- Белингиз Ватан юкидан букчайсин.

- Ватан юки залворли бўлса-да, малоли йўқ.

- Қуёшга жуфтлик ярашмаганидек, Ватаннинг ҳам шериги йўқ.

- Ватан садақага берилмаган, уни бизга тақдир ато этган.

- Ватан — энг катта тақдир.

- Сен Ватанни мадҳ этган минбар — меҳробдир.
- Иймон — виждоннинг қибласи. Ватан ҳам бами-соли қиблагоҳдир.
- Ватан булогининг бир қатрасини ал-иксир суви, деб билгин.
- Ватан нечоғли улкан бўлмасин, у қалбга ҳам, кўз қорачигига ҳам жо бўла олади.
- Ватан ишқи ошиқ севгисидек қалбнинг туб-туби-дан жой олган бўлади.
- Ватан ўғлонининг керилган кўкраги ҳамиша ганим ўқига қалқондир.
- Она юртнинг тикани ҳам табаррук.
- Ватан хокини тўтиёга айлантириш учун ал-кимё-гар бўлиш шарт эмас.
- Қилмишимизга қараб Ватан биздан кеча олади.
- Ватанфуруш ўз олтин бешигини пуллайди.
- Ватан туйғуси устивор юртда ватанфурушнинг бозори касоддир.
- Ватанфуруш айни маҳалда оқпадардир, оқмо-дардир.
- Ҳеч кимга Ватандан кечиш ҳуқуқи берилмаган.
- Она қарғиши — пўк,
Ватан қарғиши — ўк.
- Ватанфурушни космополитпарастликка ҳам йўйиб бўлмайди.
- Космополитпарастлик аслида ватанфурушлик-нинг илмий, фалсафий, маданий бир ниқобидир.
- Кечиб кетилган Ватанни қайтиб Парвардигор ҳам раво кўрмайди.

МИЛЛИЙ ҒУРУР ТИМСОЛИ — МИЛЛИЙ ОМОЛИМИЗ.
Миллий ғурур ва миллий ифтихор туйғуларини туйган ҳар бир миллат дунёда ўз ўрнини билади, қадр-қимма-тини баланд тутати. Бу қадриятга, бу неъматга эга бўлган миллат умуминсоният тараққиётида пеш-қадамлик қилишга интилиб яшайди. Агар миллий ғурур ва ифтихор туйғуси кибр-ҳавога айланмаса, у тарақ-қиётнинг мангу омили бўлиб қолаверади. Бордию би-рор миллат халқи бирор мустабид давлат тасарруфида қарамликни бошидан кечираётган тақдирда ҳам ана шу ўзликни англаш ҳис-туйғусидан маҳрум бўлмаган бўлса, бундай халқни нурли келажак кутади. Бунга эҳтиёж сезиб яшамайдиган халқ эса мазлумлиги етма-ганидек, асрий мутелиқда қолиб кетади ва табиатидаги қуллик руҳини мустаҳкамлайди.

“Миллий ифтихор туйғуси - ўз миллий мансублиги-

дан фахрланиш имконияти. Миллий ифтихор туйғуси — ўз миллатининг бой тарихи, маданий ва маънавий меросидан, унинг жаҳон тамаддунига қушган ҳиссасидан гурурланиш имконияти. Миллий ифтихор туйғуси — ўзлигини англаш ва ўзгаларни тушунишга даъват этувчи куч”. (Абдуқаҳҳор Иброҳимов, Хайриддин Султонов, Нарзулла Жўраев. Ватан туйғуси. Тошкент — 1996). Ана шу китобда муаллифлар истиқлол даврида “халқимизнинг миллий онгини юксалтириш учун қарийб унутилган тарихимизни тиклаш лозим” бўлганини ҳам қайд этиб утадилар.

Ҳўш, миллий тикланиш бошланган бир пайтда миллий гурур тимсолига, миллатнинг омоли (идеали)га, халқимизнинг бош миллий қаҳрамонига эҳтиёж бормиди? Ҳа! Бунга ҳар қачонгидан зарурат кўпроқ сезилаётган эди. Бир қарашда бўлуг тарихимиздан, минг йилликлар қаъридан инсоният юлдузи бўлгулик бундай муносиб зотни топиш ва аҳли миллатга ва жаҳон жамоатчилигига бир овоздан эътироф эттириб, тан олдириш осон эмасдек туюларди. Бу — ана шундай буюк даҳоларнинг камёблигидан эмас, аксинча, уларнинг Турон заминида ғоятда кўплигидан ҳам энг муносибини танлаш осон кечмасди.

Кези келганда кўнглимдаги бир гапни айтиб ўтишни жоиз, деб биламан. Бу сиймоларни тарих ўгириб, санаб ўтиш керак бўлиб қолса, доим мени бир андиша қийнайди: Биринчидан, санаб уларнинг саногига етиб бўлармиди. Иккинчидан, энг улуғларини зикр қилаётганимизда ҳам қайси бир зотлар шубҳасиз унутилиб қолаверади. Бундан эса кўнгил хижил бўларди. Буюк аждодларимизнинг беқиёс салмогига доир баъзи бир мисолларга тўхталаман. Масалан, кенг жамоатчилик буюк хоразмлик Абулқосим Маҳмуд ибн Умар аз-Замахшарий ва фарғоналик аждодларимиз имом Бурҳониддин Маргиноний даҳосини сўнгги йиллардагина билди. Ваҳоланки, бу илоҳиётшунос алломаларнинг бирови ўз вақтида араб ва ажам халқларининг устоди, деб ном қозонган эди. Иккинчи алломанинг эса эллик уч рисолини ўз ичига олган улкан асари бўлмиш “Ҳидоя”да таҳлил қилган қонуниятларга Шарқ мусулмон давлатчилиги асосланиб иш юритиб келган эди. Шунингдек, биз мумтоз шеъриятимиз вакили Саидо Насафийни билардик. Икки йилча бурун мутасаввиф олим Шайх Азизиддин Насафийнинг беназир тасаввуфий меросидан хабар топдик. Кун икки кеча таниқли шарқшунос ва тарихчи

олим Убайдулла Уватовнинг “Давр” ҳафтаномасида “Калом илмининг даргаси” мақоласи чоп этилди. Унда Урта асрларда яшаб ўтган ватандошимиз Абу ал-Муъйин ан-Насафийнинг Ислом оламида энг нуфузли ҳисобланган илми каломга таълуқли бир неча асарлари ҳақида сўз юритилади.

Олим билан учрашувимизда шу нарса маълум бўлдики, яна бир Насафийнинг кашф қилиниши — бу хамир учидан патир тариқасидаги бир гап экан. Бундан уч ой илгари Убайдулла Уватов олимлар гуруҳи билан бирга араб мамлакатларига ташриф буюрган эди. Улар Имом ал-Бухорий ва Аҳмад ал-Фаргоний асарларининг бир неча нодир қўлёзма нусхаларини қўлга киритдилар. Шахсан Убайдулла Уватов дуч келган бир китоб фавқулодда бебаҳо бўлиб, ҳар қандай кишини ҳайратга солиши турган гап эди. Ушбу китобда Соҳибқирон Амир Темур Ватани бўлмиш Қашқадарё воҳасида турли асрларда умргузаронлик қилган 135 нафар Насафий тахаллусли алломанинг ҳаёти ва фаолиятидан маълумотлар берилганди. Ана шунча ориф зотнинг бирови сўфи ё мутасаввиф булса, яна бирови муҳаддис ёки мутакаллим эди.

Камина бунгача, яъни 60-йилларнинг бошида марҳум академик Воҳид Абдуладан мумтоз адабиёт сабогини олиб юрган кезларимда 120 Самарқандий яшаб ўтганини билардим.

Мана, айни шу дақиқада ҳам миллий гуруримиз тимсоли бўлишга муносиб аждодларимизни бирма-бир санаб чиқишнинг андишасини қилиб ўтирибман. Эҳтимол, юртбошимиз ҳам миллатимизнинг бош миллий қаҳрамонини танлашда шундай ўй-хаёлларга берилгандир.

Бош ислоҳотчимиз бу масалада донишмандларга хос одилона йўл тутиб, сира иккиланмаган ҳолда, жуда қатъий азму қарор билан “кўҳна тарихнинг буюк чўққиси Амур Темур”ни танлади ва бу улуғ зотни “халқимиз даҳосининг тимсоли, маънавий қудратимиз рамзи”, деб баҳолади. Бу мисли кўрилмаган дадил шижоатдан бутун ўзбек халқи, наинки халқимиз, балки бутун турк дунёсининг боши кўкка етди. Бир юз ўттиз йилдан зиёд ўқиб келган кўнгиллар тоғдек кўтарилди.

Раҳномамизнинг дилига буни Парвардигорнинг ўзи солдими, ишқилиб, ана шу эзгу ва тарихий аҳду паймонимизга ҳатто Оврупо ҳам хайрихоҳлик билдирди.

Айниқса, ўзбек халқи учун Соҳибирон гўё шуҳрат тожини қайта кийгандек бўлди.

Қисқа бир муддат ичида Соҳибирон хотирасини абадийлаштириш бўйича шу қадар улкан ишлар амалга оширилдики, бунга лол қолмай илож йўқ. Бу буюк зот таваллуд санасининг ЮНЕСКО томонидан нишонланиши оламшумул воқеа бўлди.

Турк дунёсининг халоскори ва Ислом тўғини баланд кўтарган Соҳибқирон айни маҳалда Россияни уч карра озод қилган, Оврупани эса асрий қуликдан сақлаб қолганди. У буюк турк давлатчилигининг тенгсиз намунасига асос солиб, Шарқда иккинчи Уйғониш даврини бошлаб берган ва жаҳон тамаддунини юксак поғонага кўтарган сиймо эди.

Ҳар бир тарихий воқелик ва ҳодисанинг амалга ошувига етилган тарихий вазият сабаб бўлади. Айнан шу вазиятлар шарофати билангина тарихий бурилиш ва инқилобга асос солинади. “Халқ ҳалокат ёқасига келиб қолса, шундагина у ўз қаҳрамонини яратади. Ўша қаҳрамон жар ёқасида қулаб бораётган халқининг этагидан тутиб, ҳалокатдан сақлаб қолади”, — дейди атоқли гуржи адиби Чабуа Амирижиби. Дарҳақиқат, халқимиз қисматидаги шундай бир мушкул вазият юртбошимиздек буюк ислоҳотчини майдонга олиб чиқди. Азалдан аҳли донишлар айтиб келадиган бир ҳақиқат бор: айлана доираси марказни белгилайди. Ҳа, воқеан айлана — ижтимоий муҳит бўлса, унинг марказий нуқтаси — миллат халоскори бўлмиш миллий қаҳрамондир.

Бел боғлаб майдон ўртасига тушган юрт раҳнамосининг қўли билан Оллоҳ таоло Соҳибқирон Амир Темурни халқимиз даҳосининг тимсоли, омоли, деб қарор топтирди. Бу ҳам жафокаш халқимизга Яратганининг бир инояти. Бу сўзларимизда ҳеч қандай маҳобат йўқ. Қолаверса, Соҳибқироннинг дунёга келиши анча олдин кароматгўй зотлар томонидан башорат қилинган тарихий ҳақиқатдир. Шунингдек, ҳазрат Амир Темур Худо ёрлақган, назаркарда зот эди. Соҳибкаромат бу инсон ўзида кечган бир неча муъжизани “Тузуқлари”да шарҳлаб берган.

Хуллас, Соҳибирон Амир Темур шахсияти, фаолияти, хотираси, мероси ва темурийлар даврининг ўрганилиши маънавиятимизни янада бойита бошлади. Соҳибқироннинг ўзбек миллатининг бош қаҳрамони, омолига айлангани эса истиқлолимиз миллий мафкурасининг тагин бир тамойил билан теранлаштирди.

ХОНАДОНДАН - ЖАҲОНГА ЁХУД ЖАҲОН ТАМАДДУНИГА ДОИР. Бир миллатга мансуб инсонларнинг ҳар қайсиси ўз шахсиятига ҳам эгадир. Шунга қарамай ҳар бир шахсият инсониятга даҳддор. Ана шу даҳддорлик унинг умуминсонийликка хос фазилатларга эга эканлигини кўрсатади. Шунингдек, бирор халқдаги миллийликнинг ўзи шакл ва мазмунидан қатъий назар ўзга бир миллат вакили учун ёт бўлмай, айти маҳалда англашиладиган ва хайрихоҳлик уйғотадиган туйғудир.

Кишилиқ тарихи бошлангандан бери ер юзи халқлари ўзаро таъсир жараёни остида яшаб келади. Шундай экан жаҳон тамаддунига ўз ҳиссасини қўшмаган бирор маданий халқ ва миллатни топиш қийиндир. Жаҳон тамаддунининг бугунги босқичида ўзаро маданий таъсирларнинг суръати тобора тезлашиб бораётганини кузатиш мумкин. Ҳар бир жамиятнинг илғор кишилари дунё маданияти ва тамаддуни бойиши учун интилибгина қолмай, ҳатто унинг равнақи олдида масъуллиқ ҳиссини ҳам сезиб турадилар. Буюк ҳинд адиби ва мутафаккири, Нобел мукофоти совриндори Робиндранатх Тҳакур миллатнинг тараққийпарвар намоёндалари зиммасига шундай вазифани юклаган эди: “Ўз халқининг маданиятини жаҳон майдонига олиб чиқмаган зиёли жиноятчидир”.

Халқимиз тарихига назар ташлайдиган бўлсак, аجدодларимиз қўшничилик, биродарлик, дўстлик, байналмилалчиликка доим эҳтиёж сезиб келган. Ўзбекларга, умуман туркий халқларга хос инсонийлик фазилатлари бутун башарият билан дўстлик ришталарини боғлаб келди. Эзгуликка мойиллик, ўзга маданиятларга хайрихоҳлик аجدодларимиз учун бамисли тараққиётнинг гарови бўлди. Шунинг учун ҳам ўзбек маданиятининг жаҳон тамаддунига қўшган улуши гоят салмоқлидир. Гурур билан шуни ҳам айта оламизки, туркий маданият жаҳон тамаддунининг таркибий қисмини ташкил этади.

Ҳализамон халқимиз табиатидаги хайрихоҳлик шунчаки сўздагина ўз ифодасини топмай, у истилоҳ бўлиши билан бирга миллий мафкурамизга хос бутун бошли тамойил моҳиятини ўзида тажассум этади.

Хўш, славян халқларининг энг йириги бўлмиш рус миллатининг умуминсоният тамаддунига кўтарилишида қайси омиллар қўл келган ва туркий халқлар нимаси билан улардан фарқланади? *Рус халқининг шахсият маданияти; ўзга маданиятларга мойиллик ва таъсир-*

чанлик; шахсият эркинлиги каби тамойиллар унинг умуминсоний маданиятга даҳлдорлигини белгилайди. Таниқли маданиятшунос академик Д.С.Лихачев иқро-рига кура рус халқи маданиятини ана шу фазилатлар бойитди ва бу маданиятнинг асрлар давомида умуминсоний хислат касб этишига олиб келди.

Туркий халқларга қиёслаганда рус халқи ўзга маданиятларга нисбатан ўз табиатидаги мойиллик ва таъсирчанлик хислати билан тубдан фарқланади. Уларга хос икки фазилат — шахсият маданияти ва шахсият эркинлиги туркий халқларда ҳам азал-азалдан устивордир. Турклар ўзга маданиятларга фақат хайрихоҳ бўлиб қолаверади. Туркларда ўзга маданият таъсири тақдир ҳукмига ҳавола этилади. Уни тарихнинг ўзи ечади. Бу жараён силсиласини сезиш, пайқаш анча душвор. Туркларда хайрихоҳлик туғдирган маданиятга эҳтиёж сезилган тақдирда ҳам бу жараён ментал, яъни латиф бир ҳолда кечади.

Бинобарин, туркий халқларга ўзга маданиятни зўрлаш йўли билан ҳеч қачон сингдириб бўлмайди. Кечаги кунимизда Наврўзга муносабат ва унинг ўрнига сунъий бир маросимни тиқиштириш ҳеч қандай натижа бермади ва бу тадбир жоҳилона бир чираниш сифатида тарихда абадул-абад муҳрланиб қолди. Тарихдан маълумки, узгалар маданиятига энг таъсирчан руслар ҳам декрет йўли билан мажбурлаб анъанага айлантиришмоқчи бўлишган ажнабийлар маданиятини қабул қила олмаганлар. Миллий ҳис-туйғуларни менсимаслик ҳар қандай халқ учун огир таҳқирдир. Пётр I даврида миллий куйлақлардан воз кечиб, Оврупча либос кийишга даъват этилганда, бу уриниш минглаб кишиларни Сибирга оқуйлик қилиш билан якунланган эди.

Туркий халқларимизда хайрихоҳлик туйғуси айниқса диний мафкура ва ўзга маданият тамойилларига муносабатда намоён бўлиб, олис мозийдан бошлаб шаклланиб келган. Бунга бир қанча асосли тарихий далилларни мисол қилиб келтириш мумкин. Масалан, бундан беш минг йил илгари Ҳиндистон даштларида яшаган аждодларимиз ваҳий орқали нозил бўлган диний-фалсафий ведаларни ёнма-ён яшаган қадимги форслар билан баҳам кўришган. Етти юз жилдан иборат бу беназир маданий-маънавий ёдгорлик ворислари турклар ва форслар эканини, уни кейинчалик санскрит тилига ўгиришганини ҳиндлар ажиб бир тангилик билан эътироф этадилар.

Хоразм давлати таркибига кирган Кушон империяси даврини олиб кўрайлик. Вима Кадфиз II нинг вориси Канишка даврида (эрамизнинг 78—123 йилларида яшаб ўтган) Кушон салтанати гуллаб-яшнаган эди. У Рим, Парфия ва Хитой қаторида тўртинчи қудратли давлат эди. Канишка Шимолий Ҳиндистон ва Парфияни ўз тасарруфига олиб, Шарқий Туркистонга ҳам таъсирини ўтказа бошлаганди. Унинг диний сиёсати ҳақида тарихий адабиётларда шундай иншо этилади: “Канишканинг дин соҳасидаги сиёсати жуда қизиқарлидир. Будда анъанасида Канишка Ҳиндистонда буддизмнинг тарқалишига катта ҳисса қўшган Мауръя деган қадимги Ҳинд сулоласининг энг йирик вакили Ашока билан бир қаторга қўйилди. Шимолий буддавийлик ақидаларининг шаклланишида катта ўрин тутган будда кенгашини (аксар мутахассисларнинг фикрича, бу кенгаш янги эранинг 100 йилида бўлган) чақириш ташаббускори ҳам Канишка бўлган, деб тушунилади.

Бу жиҳатдан Канишканинг тангалари айниқса ибратлидир. Тангаларнинг тескари томонига турли маъбудларнинг тасвири туширилган бўлиб, уларни таққослаш орқали биз Кушон давлатидаги хукмрон табақаларнинг диний синкретизмидан (бирор нарса ёки ҳодисанинг бир-биридан ажралмаган, ибтидоий аралаш-қуралаш ҳолати — М.Х.) воқиф бўламиз. Кушонларнинг маъбудлари ичида Буддани, Ҳиндларнинг Шивасини, юнонларнинг Гениосини ва Селенасини (Қуёш ва Ой тангрилари, зардушт динидаги Митра (Қуёш), Мао (Ой) ва Артоаспани (сув тангриси), сомиylарнинг ҳосилдорлик маъбуди — Нанайяни кўрамиз. Маҳаллий Ҳинд, юнон ва кушонларнинг ўз Ватанларидан олиб келган Марказий Осиё зардуштий диний маросимларининг қўшилиб кетиш жараёнини акс эттирувчи ҳамда ўтган даврнинг мафкуравий тарихини бамисоли яқунловчи бу синкретизмни энг сўнгги “Катта арава таълимоти (Магаяна)”ни Тибет, Мўғулистон ва Хитойда тарқалган ўта синкретик шимолий буддавийлик ривожининг боши, деб ҳисоблаш мумкин”.

Вима Кадфизнинг Канишкагача зарб қилинган тангаларида ҳам худди шунга яқин ҳолни учратиш мумкин эди.

Ислом дини туркий халқлар ҳаётида жуда улкан бурилиш ясади. Бу дин таълимотидаги биргина ақиданинг ўзи туркийлар руҳиятида нечоғли муҳим ўрин тутганини тан олмай иложимиз йўқ: Исломга ий-

мон келтирган мусулмонлар битта миллатга мансубдилар. Инсон зоти борки, онадан мусулмон бўлиб тугилади... Бундай қарашлар туркий ва бошқа мусулмон халқларини бир-бирига яқинлаштирди, аيني пайтда гайри дин аҳлига адоват сақламасликка чорлади. Демак, миллий маънавиятнинг бойишига, бу орқали эса жаҳон тамаддунига салмоқли ҳисса қўшишига яна бир омил яратилган эди.

Айниқса, Ўрта асрларда фаолият кўрсатган Абу Райҳон Берунийнинг илмий мероси умуминсоният мулки бўлиб қолди. У ўз даҳоси билан Шарқ ва Ғарбни қиёсий ўрганди. Аллома таваллудининг минг йиллиги нишонланаётган куни Тошкентга ташриф буюрган ЮНЕСКОнинг ўша пайтдаги Бош директори айтган гаплар ҳамон қулогим остида жаранглаб турибди. У тантанали мажлисда нутқ ирод қилиб, шундай деган эди: “Халқаро ЮНЕСКО ташкилотимизнинг бутун дунё халқларининг бошини қовуштиришдек эзгу ишини ёлғиз Берунийнинг ўзи минг йил бурун амалга оширганидан ҳайратдаман”.

Умрининг кўп қисмини Туркияда яшаб ўтказган яна бир туркистонлик мавлоно Жалолиддин Румий ўзининг бадиий ижодида умумжаҳон қадриятларидан жуда унумли фойдаланган алломалардан биридир. Мавлоно ўзининг “Маснавий-лари”да Таврот, Инжил, яҳудолик, насронийлик таълимотлари ва юнон фалсафаси, буддавийлик ва ҳинд сутраларидан ҳам озиқланганининг шохиди бўламиз. Шунга қарамай мавлоно Румийнинг бу бебаҳо асари мутаассибларнинг қаҳрига учрамади ва, аксинча, Қуръондан кейинги китоб, деб баҳоланди.

Иккинчи Уйғониш даврининг асосчиси Соҳибқирон Амир Темур салтанат юргизган кезларда бой миллий маънавият шаклланди, миллий мафкурага илк бор тамад тоши қўйилди. Соҳибқироннинг ўзи қатъий амал қилган “Тузуклари” эса башариятнинг давлатчилик санъатидаги беқиёс дурдонадир.

Соҳибқирон Амир Темур анъаналарини изчил давом эттирган Бобурийлар сулоласи ўз қаламравидаги халқларнинг миллий маданиятларига ҳурмат билан қарашнинг энг юксак намунасини кўрсатган эди. Жавоҳирлаъл Нехрунинг уч жилдлик “Бутун дунё тарихига нигоҳ” асари қамоқхонадан қизига йўллаган мактубларидан иборат. Унда ҳинд халқининг доҳийси Ж.Нехру Мирзо Бобур ва шох Акбар адолати хусусида меҳр билан сўз юритади.

Бобурнинг араб хатини ислоҳ қилиб, уни Хатти Бобурий, деб аташи Ўрта аср ислом оламида мислсиз бир журъат эди. Шоҳ Акбарнинг ҳинд мулкидаги турфа эттиқодларни бир-бирига яқинлаштириш ва биродарлик динига асос солиш йўлидаги уринишлари, Мусавирлар академиясини очиб, мусаввара (муъжаз ранг-тасвир) услубига оврупоча унсурларни ҳам сингдириши, умуман бобурийлар қурган бутун бошли Агра шаҳрию, яна қанчадан-қанча саройлар, кўшклар, мадрасалар ва масжидларга ҳинд меъморий унсурларнинг уйғунлашиб кетиши диққатга сазовор далолатлардир.

Туркий халқлар, жумладан ўзбек маданиятининг хонадондан жаҳонга чиқишида, унинг умуминсоний моҳият касб этишида, жаҳон тамаддунини бойитишда “Ипак йўли”нинг тарихий аҳамиятини қайд этмай ўтиш мумкин эмас. Бутун Туроннинг йирик кентлари, савдо марказлари, пойтахт шаҳарларини чўлғаб ўтган бу карвон йўлининг шарофати билан туркий, шунингдек, ўзбеклар ўзларидаги инсоний фазилатларни янада бойитдилар. Самодаги Сомон йўлига менгзалган шу “Ипак йўли” бўйлаб ўтган савдогарларни аждодларимиз мусофир билиб, улардан хизматларини дариг тутмадилар, меҳмоннавозлик кўрсатдилар, ҳожатбарорлик ва жувонмардлик қилдилар, савдо ишида кўзлари пишиб бордилар, кўп тил билишга эҳтиёж сездилар, ҳунармандчилик молларининг рақобатбардошли бўлишига эришдилар, Турон довруғини оламга ёйиб, жаҳонгашталиikka юз тутдилар.

Ўзбекистоннинг бой ўтмишини ва тараққиёт сари дадил одим ташлаётган бугунини кўпдан самимий эттироф этаётган ЮНЕСКО Бош директори жаноб Федерико Майор “Ипак йўли” ҳақида бундай деб ёзади:

“Самарқанд, Бухоро ва Хивага қилган сафарим ҳаётимдаги ҳаяжонли дамларим бўлди. У ерлар эртаклардаги каби афсонавий ва тарихий жойлардир.

Мен “Ипак йўли” шу жойлардан ўтиб, маданиятлар ва динларнинг бир-бирига кириб келишига ва Шарқ билан Ғарбнинг мулоқотига кўмаклашганини тасаввур этишга уриндим. Мен борган жойлар инсоният тақдирининг чорраҳалари ўтган буюк шаҳарлар эди.

Энди биз ана шу тарихий ҳолатларни инобатга олган ҳолда “Ипак йўли” тинчлик ва мулоқот йўли сифатида хизмат қилишини давом эттиришга кўмаклашмоғимиз керак”.

Жаноб бош директор “Ипак йўли”нинг тарихий ва

оламшумул вазифасига жуда тўғри баҳо бераркан, у “Ипак йўли”нинг тикланишига доир фикр юритади. Бу гоят долзарб ва башарий муаммодир. Шунинг учун ҳам юртбошимиз истиқлолнинг дастлабки йиллариданоқ “Ипак йўли”га қайта жон багишлаш, бу кўҳна карвон йўлларида савдо ва сайёҳлик индустрияси иншоотларини барпо этиш, шу йўл ёқалаб қурилган моддий-маънавият ёдгорликларини таъмирлаш борасида кетма-кет қарорлар қабул қилди.

Хуллас, “Ипак йўли”га хорижлик дўстларимизнинг қизиқаётгани, ўзимизда унинг аввалги довруғини қайтаришга киришилган бу карвон йўлининг бамисоли муҳим бир қадрият сифатида қаралаётгани аломатидир.

Эртанги кунга, келажакка некбин кайфият ва ишонч билан қараб шуни айтиш мумкинки, Инсон, Инсоният, Инсонийлик бор экан, бу учлик бир-бирини тақозо қилар экан, барқарор миллий маънавиятимиз умуминсоний моҳият касб этиб, жаҳон тамаддунини бойитиб бораверади. Букун миллий тикланишимизнинг шиддатини кўриб шунга иймон келтириш мумкин.

МИЛЛИЙ МАФКУРА ВА ВАТАНПАРВАРЛИК ТАРБИЯСИ

Юнонлардан чиққан буюк файласуф Демокрит ҳақида кўп эшитган, кўп ўқиган бўлсангиз керак. У аслида қандай инсон бўлганлигини ҳам яхши билсангиз керак.

Иттифоқо, мавриди келганда, одамлар ундан сўрашибди: “Мумкин бўлса, айтинг-чи, бугунги кунда сизни нима қаттиқ ташвишга солади?”

Аллома бу саволга дарҳол жавоб қайтармабди. Нималарнидир мушоҳада қилиб, узоқ ўйга толибди. Пировардида, шундай дебди: “Менинг энг катта хавотирим ҳам, ташвишим ҳам замонамиз ёшларидан. Чунки улар бутунлай айниб кетишди. Одоб-ахлоқни билишмайди, катталарни ҳурмат қилишмайди. Агар аҳвол шу зайлда давом этаверса, ҳадемай қиёмат-қойим рўй беради, дунё ағдар-тунтар бўлиб, тараққиёт тўхтаб қолади”.

Бу гап айтилганидан бери икки минг йилдан ортиқроқ вақт ўтди. Орада ҳаётга неча-неча авлодлар келиб кетди. Лекин, Худога шукур, Демокрит башорат этганидек, қиёмат-қойим содир бўлгани йўқ. Дунё аввал-бошда қандай бўлса, ҳозир ҳам шундайлигича турибди. Кишилиқ жамияти эса, гоҳо ундоқ, гоҳо бундоқ, барибир, ривожланишда давом этаяпти. Фақат бир нарса ўзгаргани йўқ. Қайси даврга боқманг, қайси замонга қулоқ тутманг, ҳали-ҳануз катталар ёшлардан нолигани-нолиган: “Бизлар бошқача эдик, ҳозиргилар эса...”

Узоққа бормай, бундан 30-40 йил бурунги гап-сўзларни эслайлик. Биз тенгилар ўшанда болалик ёшида эди. Ота-оналаримиз назарида гарчи гўдак ҳисоблансак-да, яхшилиқнинг шарофатини-ю ёмонлиқнинг касофатини тушунардик. Мурғак ақлимиз ила ҳалол билан ҳаромнинг фарқига борардик. Илм олиш, касб-ҳунар ўрганиш иштиёқида астойдил ўқирдик. Ёши улуглар панд-насихатига қулоқ тутардик. Эвазига эса,

барибир, танбеҳ, ҳатто, таъна-дашном эшитардик. “Ўгил-қизларимизнинг зеҳни дуруст, бизникига қараганда, анча ўткир, — дейишарди улар аввалига арқонни узун ташлаб. — Ҳар қалай, китобдан бош кўтаришмайди, меҳнатдан қочишмайди. Одоблари ҳам жойида. — Кейин эса муддаога ўтиб, дилларидагини тилларига чиқаришарди. — Фақат уларда бир нарса — мустақиллик етишмайди. Феъл-атворларида тортинчоқликками-ей, тобеликками-ей ўхшаш нимадир устунроқдай. Нуқул қил деганингни қилишади, қилма деганингни қилишмайди. Баъзиларининг ўнг юзига урсанг, чапини ҳам тутиб туришади. Бу кетишда, ким билади, вояга етишгач, қанақа одам бўлишаркин?...”

Начора, дунёнинг ишлари шунақа! Одамзот табиятан беқарору бесабр яратилган — на иссиққа кўнади, на совуққа!

Энди давомини эшитинг. Гўёки кечагина оғзидаги ошини ҳам бировга олдириб қўядиган даражада “бўшбаёв”, “ландавур” ҳисобланганлар бугун катта ёшлар сафидан урин олишган. Уйли-жойли бўлиб, қўша-қўша фарзандлар кўришган. Айримлари аллақачонлароқ бобо-буви деган номга сазовор бўлишган. Шунга кўра, ёшлардан ҳасрат қилиш навбати уларга ўтган: “Кейинги авлод вакиллари мутлақо тушуниб бўлмайди. Аксариятида на бир нарсага қизиқиш — эътиқод бор, на бир масъулият. Қарияларга йўл ёки жой бўшатиш нарида турсин, лоақал салом беришни ҳам билишмайди. Илм олишга, касб-ҳунар ўрганишга чинакамига қизиқишмайди. Олифта кийинишдан, тонготар ер тепиб уйин-кулгу қилишдан бошқасини қўйилатишмайди. Баъзилари ўта маҳмадона, бетгачопар. Улар ҳамма нарсани - одоб-ахлоқу маънавиятни ҳам, инсон қадр-қимматини ҳам яккаш пул-бойлик билан ўлчашади. Қўйиб берсанг, шахсий манфаатлари йўлида бобоси тенги одамни ҳам алдаб, чув тушириб кетишдан тойишмайди...”

Қизиқ, нега шунақа? Нега ҳар доим бир тоифа кекса авлод ёш авлоддан норози? Боз устига, нима учун улар ҳамиша ўзларича ҳақу, кичкиналар ноҳақ?

Бу каби саволларга ҳар ким ҳар хил жавоб бериши тайин. Чунончи, шахсан менинг фикримча, ёшлар шаънига билдирилаётган эътирозлар замирида моҳиятан битта оддий, шу билан бирга, чўнг ҳақиқат пинҳон. Инсон дунёга келибдики, мудом эзгу бир ният билан яшайди. Доимо бахт учун курашади, ҳар қандай

вазиятда ҳам комилликка интилади. Гоҳо ўзи эришолмаган орзу-ҳавасларининг фарзандларига насиб этишини тилайди. Уларнинг турмуши ўзиникидан-да яхшироқ кечишини уйлайди, келажаги ўзиникидан-да порлоқроқ бўлишини истайди.

Қиссадан ҳисса шуки, юқоридаги янглиғ койинишлардан мақсад аслида ёшларни қоралаш ёки ёмонотлиқ қилиш эмас, аксинча, уларнинг ҳар томонлама баркамол бўлиб ўсишлари учун қайгуришдан иборатдир. Эҳтимол, бу ҳам ўзига хос тарбия воситаси ҳисобланар. Эҳтимол, “Танқид — келажакнинг меваси” деган ўғит айнан шу маънода қўлланар.

Яна билмадим, балки мен янглишаётгандирман, балки номақбул хулоса чиқараётгандирман. У ҳолда, ўзингиз холисона айтинг, инсоф билан тан олинг: кейинги авлод вакиллари ростданам биз таърифлаганчалик эътиқодсиз-тарбиясизми? Ҳар даврада, икки гапимизнинг бирида бот-бот такрорлаётганимизчалик худбин-шуҳратпарастми? Йўқ! Нафсиламбрини айтганда, ўз ёшлигимизга нисбатан солиштирсак, улар сизу биздан кўра анча-мунча билимдонроқ. Дунёқарашлари теранроқ, фикрлаш доиралари кенгроқ. Ҳар қалай, кўп-да бизнинг тишимиз ўтмайдиган фан-техника мўъжизалари - электрон ҳисоблаш машиналари, компьютерлар билан бемалол тиллаша оладилар. Энг қийин, энг мураккаб масала-жумбоқларни ўзлари мустақил равишда, бировларнинг кўмагисиз, тез ва тўғри еча биладилар. Бу нимадан? Фақат замонанинг зайлиданми? Илм ва ахборот олиш манбаи кўплигиданми? Менимча, аввало, ўғил-қизларимизнинг тиришқоқликларидан, ўзлигини ва дунёни англашга иштиёқлари кучлигидандир!

Албатта, шу ўринда зинҳор-базинҳор бир нарсани унутмаслик жоиз. Ҳар бир авлоднинг ўзига хос ютуқ-фазилатлари билан бир қаторда, ўзига яраша муаммо-камчиликлари ҳам бўлади. Бироқ бунинг учун нуқул танҳо уларни айблаш адолатдан эмас. Негаки, эл-улусда “Қуш уясида кўрганини қилади”, “Ҳар ким экканини ўради” деган доно нақллар бор. Бу демак, фарзандларимиз чинданам биров ноқобилроқ, сал бебошроқ бўлиб вояга етаётган бўлишса, калаванинг иккинчи учи ўзимизга бориб тақалади. Қолаверса, алломалар болаларни ҳуда-беҳуда навниҳолга менгзашмаган. Ниҳолки, биласиз, бошиданоқ рисоладагидек парваршламасангиз, яхши амал олмайди, тўғри ўсмайди,

дуруст ҳосил бермайди. Бундай ҳолларда бир йиллик меҳнатингиз ҳавога совурилар, ана, борингки, уч-тўрт йиллик пешона терингиз зое кетар. Вақт ўтиб, хатоингизни англашга фурсат етар. Шунда ўша ерга бошқа кўчат экарсиз, астойдил умид қилсангиз, муродингизга эришарсиз. Болалар таълим-тарбияси бобида-чи? Ўз-ўзидан маълум, бу иш далага уруғ сепиш эмас, чорбогга кўчат ўтқозиш ҳам эмас. У тарихга, маънавиятга, бир сўз билан ифодалаганда, инсон тақдирига тааллуқли вазифадир.

Бас, шундай экан, таълим-тарбия борасида бир лаҳза эса-да, заррача бўлса-да, адашиш асло мумкин эмас. Акс ҳолда, бугун арзимасдек туюлган жузъий камчилик ҳам кейинчалик огир фожиаларга олиб келади. Уни тўғрилаш беҳад қийин кечади, жуда-жуда қимматга тушади. Сабаби маълум: “Келажак ёшлар қўлида” дегувчилар юз карра, минг карра ҳақдирлар! Бизнинг наздимиздаги ҳамон тарбияга, ҳимояга муҳтож бугунги авлод вақти-соати келиб, эрта бир кун улғаяди. Камол топиб, ўрнимизни босади. Ишлаб чиқаришдан тортиб то жамият ва давлат бошқарувигача бўлган жамики жабҳадаги юмушларни ўз гарданига олади. Инчунун, эл-юрт қисмати учун жавобгар, Ватан тақдири учун масъулдор ҳисобланади. Улар бу вазифанинг нечоғли уддасидан чиқишлари эса, турган гап, кўп жиҳатдан ёшликларида олган таълим-тарбиялари билан боғлиқ бўлади. Янаям аниқроғи, биз - олдинги авлод ўз бурчимизни қай йўсинда ва қай даражада адо этганимиз билан баҳоланади.

Муаммонинг мушкул томони шундаки, таълим-тарбиянинг самараси дарҳол, бирданига кўзга ташланмайди. Орадан йиллар ўтгандан сўнггина билинади. Агар биз тўғри йўл тутган бўлсак-ку, хўп-хўп, ташвиш-хавотирга ўрин йўқ — юрт келажаги ишончли қўларга ўтади. Мобадо, билиб-билмай андак камчилик-хатога изн берсак-чи, нима бўлади? Ўшанда унинг жабрини фақат ўзимиз ёки фарзандимиз эмас, бутун жамият тортади. Қарабсизки, тараққиётга катта путур етади. Миллат ва давлат таназзулга юз тутади. Биз тан оламизми-йўқми, истаймизми-истамаймизми, асрлар оша синовдан ўтган, кўҳна тарих гувоҳ бўлган айни ҳақиқат шу! Бунга ортда қолган мозийдан ҳам, ҳозирги кундан ҳам хоҳлаганингизча мисол, хоҳлаганингизча далил-исбот топилади.

Ана шу боисдан ҳам ўзлигини таниган, келажagini

уйлаган не-не миллатлар азал-азалдан ёш авлод таълим-тарбиясига энг муҳим масалалардан бири сифатида қараб келган. Турли-туман қарор-фармойишлар чиқарган, муҳим чора-тадбирлар белгилаган. Шубҳасиз, эндиликда Мустақиллик йўлидан Истиқбол томон дадил бораётган Ўзбекистон ҳам бундай эзгу ташвишлардан холи эмас. Жумҳуриятимиз раҳбариятига минг раҳмат, Хурриятнинг илк кунлариданоқ ёшлар муаммоси ўта долзарблигини назарда тутиб, бу масала билан жиддий шуғуллана бошлади. Айниқса, юртбошимиз ўзига хос ташаббус ва жонкуярлик кўрсатди. Катта-кичик йигин-анжуманларда, турли учрашувларда ҳар доим халқимизга шундай даъвату саволлар билан мурожаат этди:

“Чинакам халқ бўлсак, чинакам миллат бўлсак, қудратли дарёга айланайлик, фарзандларимизга ўзгалар ҳавас қилса арзигулик обод ва озод Ватан қолдирайлик!”. “Ватан ҳисси, Ватан туйғуси барча нарсадан қадрлидир. Биз фарзандларимиз онгига ва қалбига ана шу туйғуни сингдиришимиз лозим”. “Ахир, ўйлаб кўрайлик, биродарлар, биз бугун не-не машаққатлар билан қўраётган давлатимиз, мустақил ва ҳар жиҳатдан мустаҳкам мамлакатимиз эртага кимнинг қўлида қолади? Бугунги катта ислоҳотлар эвазига қўлга киритаётган ютуқларимизни эртага фарзандларимиз давом эттиришга қодир бўладиларми-йўқми?”

Катта юрт оғасининг бунчалик куюнчаклик билан ёниб сўзлашлари бежиз эмас. Унинг гаплари негизида том маънода улуг мақсадлар мужассам. Жумҳуриятимиз Ҳамдўстлик давлатлари орасида болалар ва ўсмирлар салмоғи жиҳатидан анча юқори ўринни эгаллайди. Масалан, Россия ва Белорусда 15 ёшгача бўлганлар сони ушбу давлатлар умумий аҳолисининг 24 фоизидан сал кўпрогини, Қозоғистонда учдан бир қисмини ташкил этса, бизда бу кўрсаткич 43 фоиздан ошади. Умуман олганда, мамлакатимиз аҳолисининг салкам 50 фоизи 18 ёшга етмаган ёшлардан, 60 фоизи эса 30 ёшгача бўлганлардан иборатдир. Балоғатга етмаганларнинг тенг ярми мактабларда, лицейларда, гимназияларда, коллежларда ўқимоқдалар. Бундан ташқари, ўн саккиздан ошган йигит-қизларимизнинг 164 мингдан зиёдроғи олий ўқув юртларида таҳсил кўрмоқдалар, аксарияти ҳунар-билим масканларида касб-кор эгалламоқдалар.

Эътирофга сазовор жойи шундаки, юксак мин-

барлардан туриб айтилаётган сўзлар огизда қолиб кетмаётир. Амалда ҳам рўёбини топаётир. Сўз билан иш бирлиги таъминланаётир. Ёшларимизнинг билимдон, эл-юрт, Ватан қорига ярайдиган фидойи инсонлар бўлиб етишишлари учун зарур шарт-шароитлар ва имкониятлар яратиб берилаётир. Гапимга қўшилмасангиз, сўнгги етти йил мобайнида бу жиҳатдан қандай ўзгаришлар бўлганини бир эсланг: пойтахтимизда ва вилоятларимиз марказларида ўндан ортиқ университетлар ташкил этилди. Истиқболга қадар диёримизда умуман бўлмаган Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия, Жаҳон тиллари дорилфунунлари, Давлат ва жамият қурилиши, Банк-молия, Ички ишлар, Қуrolли кучлар академиялари, Кончилик, Фуқаро авиацияси институтлари очилди. Замонавий лицейлар, коллежлар пайдо бўлди. Ёки, айтайлик, “Камолот”, “Соғлом авлод учун”, “Улуғбек”, “Умид”, “Устоз”, “Маҳалла” сингари жамғармалар тузилди. Иқтидорли ўғил-қизларимизни ривожланган хорижий мамлакатлардаги энг нуфузли олий ўқув даргоҳларига ўқишга юбориш йўлга қўйилди. Муаллимлар ва мураббийларнинг билим-савиясини, моддий-маънавий аҳволини яхшилашга алоҳида аҳамият берилди. “Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, шунингдек, умумий ўрта таълимни ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини ташкиллаштириш чора-тадбирлари ҳақидаги ҳужжатлар қабул қилинди.

Президентимиз бошчилигида амалга оширилаётган, мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини тубдан ислоҳ қилишга йўналтирилган бу каби ишларнинг барчаси узоққа мўлжалланган саъй-ҳаракатлардир. Таъбир жоиз бўлса, ёшларимизнинг бахт-саодатини, Ўзбекистоннинг буюк келажagini таъминлаш, йўлидаги шахдам қадамлардир. Бизнинг галдаги гоят муҳим вазифамиз ана шу қарору фармонларни ҳаётга изчил тадбиқ эта бориб, болаларимизга ҳар томонлама пухта билим беришдан, касб-ҳунар ўргатишдан, шу асно уларни Ватанимизга меҳру муҳаббат, вафо-садоқат руҳида тарбиялашдан иборатдир. Бу борада барчамизнинг — оиланинг, маҳалланинг, мактабгача таълим-тарбия муассасаларининг, мактабнинг, ҳунар масканларининг, олий ўқув юртларининг ўзаро амалий ҳамкорлиги жуда зарурдир. Айниқса, яратилажак миллий мафкурамизнинг ўрни беқиёсдир.

Табиий, энди ўз-ўзидан шундай ҳақли саволлар

тугилади: ҳўш, миллий мафкура аслида нима? У бизга нима учун керак бўлади? Қандай мақсадда яратилади? Давлат, жамият ва одамлар фаолиятида, хусусан, ёшлар ҳаётида нечоғли муҳим маъно-мазмун, аҳамият касб этади?

Ҳозир кўпчилигимизни қизиқтираётган бу саволларга жўяли жавоб топиш учун даставвал башарият ўтмишига, кишилиқ жамиятлари тарихига синчиклаб разм солиш фойдадан холи бўлмайди.

Маълумки, инсон борлиқ аро энг азизу мукаррам қилиб яратилган. Унга, бошқа тириклик олаmidан фарқли ўлароқ, катта бойлиқ — ақл-идрок, фаҳм-фаросат берилган, ўй-хотира берилган. Шу боис одамзот, қайси ирқ, қайси миллату элатга мансублигидан, қандай давр ва тузумда умр кечиришидан қатъи назар, ўз ҳаёти давомида доимо нимагадир ишониб-интилиб, эътиқод кўйиб яшайди. Бусиз фақат нафсини ўйлайдиган, эртаси билаң иши йўқ жонли, аммо онгсиз-шуурсиз оддий махлуқотдан заррача фарқи қолмайди. Одамлардан ташкил топадиган жамият, жамиятдан иборат давлат ҳам худди шундай — келажак сари кўзни юмиб, таваккалига қадам ташлолмайди. Ташлаган тақдирида ҳам, барибир, узоққа боролмайди. Бунинг учун уларнинг яқин ва олис келажакка мўлжалланган аниқ мақсад-режалари, дахлсиз манфаатлари бўлиши лозим. Шундагина доимий муқимликка, барқарорликка ва барҳаётликка эришадилар.

Режа-мақсадлар, манфаатлар эса, биласиз, эзгу ниятлардан, соғлом фикрлашлардан тугилади. Улар ривожланиб, сайқалланиб, жамланиб, олий мақом даражасига кўтарилади. Бора-бора ҳаётий дастуриламал тусини олади. Бу дастуриламал аввало инсон, сўнгра жамият ва ниҳоят давлат манфаатларини ифодаласа, уларнинг бугунги ва келгуси равнақи учун бирдек хизмат қилса, керак пайтларда ҳар хил бало-қазолардан ҳимоя этадиган даражага етса, мафкура номини олади.

Лўндасини айтганда, мафкура онг-тафаккур, фикргоя маҳсули бўлиб, маънавият билан уйқаш тушунча. У бўлмаса, одам ҳам, жамият ҳам, давлат ҳам йўлини йўқотади. Охир-оқибат бегона мафкура ҳукмронлиги остида қолади. Фикр қарамлигига, тафаккур қўллигига дучор бўлади. Бундай қарамлик ва қўллик эса, энг огир иқтисодий ёки сиёсий буҳрон исканжасига тушиб қолишдан ҳам даҳшатлироқ фожиа-кулфатдир. Бу

барча қатори бизни — Истиқлолга эришганига эндигина етти йил тўлган мустақил, ёш Ўзбекистон аҳлини ҳам доимо ҳушёрликка ундайди. Чунки инсоният янги ХХІ асрга қадам қўяётган бутунги кунда бир томондан капитализму социализм деган қарама-қарши қутблар барҳам топган бўлса, иккинчи томонда бир-бирини инкор этувчи мафкуралар кураши тобора авж олмоқда. Улар ўртасидаги куз илгамас, ақл бовар қилмас фикрий тортишув-галашувлар баъзан ҳаддан ташқари кескин тус олмоқда. Гоҳида фуқаролараро, гоҳида давлатлараро қонли тўқнашувларни, оммавий қиргинларни келтириб чиқармоқда. Урушнинг эса, у атиги уч кун давом этадими, юз йилга чўзиладими, моҳияти битта: албатта қон тўкилади, албатта одам ўлади. Не-не ширин жонлар шаҳид кетади, гуллаб-яшнаган шаҳар-қишлоқлар вайронагарчиликка юз тутаяди. Ҳаммасиданам даҳшатлиси, қиргин-баротни бир тўда кимсалар бошлаб беришадия, жабр-ситамини, қайғу-кулфатини оддий, бегуноҳ инсонлар чекади. Биз буни, ортда қолган жаҳон урушларини-ку, қўя турайлик, айна кунларда ҳам ўзимизга ён қўшни давлатларда, дунёнинг турли бурчакларида неча йиллардан буён барҳам топмаётган биродаркушликлар тимсолида ҳам кўриб-билиб турибмиз.

Баҳс-мунозара доирасидан чиққан мафкуравий — гоёвий курашларнинг қуролли урушлардан кескин фарқи шуки, у кишини фақат жисмоний жиҳатдангина маҳв этмайди. Биринчи навбатда инсон онгига, дунёқарашига, нозик ҳис-туйғуларига — қалбига таъсир кўрсатади. Уни маънавий-руҳий томондан ҳам майиб ва мажруҳ, заиф ва тобе қилиб қўяди. Айниқса, ёшлар ҳаётини заҳарлаб, турли бало-офатларга мубтало этади. Шунинг учун ҳам биз Ҳурриятнинг дастлабки кунлариданоқ ўз собит мафкурамизни яратиш устида ўйлай бошладик. Бироқ уша — собиқ шўролар тузумига хос коммунистик гоёлардан бутунлай воз кечган пайтларимизда янги мафкура ишлаб чиқилмаганди. Унинг тамойиллари илмий асослаб берилмаганди. Оқибатда маънавиятимиз сарҳадларида алланечук бўшлиқ пайдо бўлиши хавфи ниш урди. Юртбошимиз шуни назарда тутиб, кенг жамоатчиликни, олимлару адибларни мафкура масаласига алоҳида диққат-эътибор қилишга ундади. Кейинги нутқ ва маърузаларида бу ҳақдаги фикр-мулоҳазаларини тўлдириб борди. Алалхусус, яқинда “Тафаккур” журнали Бош муҳар-

пирининг саволларига қайтарган жавобларида миллий мафкурамизни яратиш заруратини ва аҳамиятини чуқур-теран ўй-мушоҳадалар, мантиқий далиллар во-ситасида янада батафсилроқ исботлаб берди.

Суҳбат мазмунига қараганда, яратилажак мафку-рамиз ўзида биринчи ўринда жамиятимизнинг асосий таянчи бўлиш оддий инсон ва унинг манфаатларини акс эттирмоғи лозим. Бунинг учун у қуйидаги бешта талабга тўла-тўқис мос келмоғи шарт:

— ўзлгимизни, муқаддас анъаналаримизни англаш туйгуларини, халқимизнинг кўп асрлик орзу-умид-ларини, жамиятимиз олдига қўйилган олий мақсад ва вазифаларни жамулжам этмоғи;

— жамиятимизда мавжуд хилма-хил фикр-ғоялар, эркин қарашлардан, турли тоифаю гуруҳларнинг инти-лишлари ва умидларидан, эътиқоди ва дунёқарашидан қатъи назар, барча инсонларни ягона миллий байроқ атрофида бирлаштирадиган, миллатимиз ҳамда дав-латимиз дахлсизлигини таъминлайдиган, эл-юртимизни энг буюк мақсадларга чорлайдиган ягона ғоя нуфузини олмоғи;

— миллатчилик ва унга ўхшаш ҳар қандай унсурлар-дан, бошқа элату халқларни менсимаслик кайфиятию қарашларидан мутлақо холи бўлгани ҳолда жаҳон ҳамжа-мияти ва халқаро майдонда ўзимизга муносиб ҳурмат-иззат топишимизда пойдевор ва йўлбошчи вазифасини ўтамоғи;

— энг аввало, ўсиб келаётган ёш авлодни ватанпар-варлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялашда, улар қал-бига инсонпарварлик ва одамийлик фазилатларини сингдиришда мададкор бўлмоғи;

— Ватанимизнинг шонли ўтмиши ва буюк келажаги-ни узвий боғлаб туришга, ўзимизни улуг аجدодларимиз боқий меросининг муносиб ворислари деб ҳис қилиши-мизга, шу билан бирга, умумбашарий ютуқларга эриши-шимизга йўл очиб берувчи даъваткор омилга айланмоғи зарур.

Кўриниб турибдики, яратилажак миллий мафку-рамиз кўпдан-кўп ўзига монанд хусусиятларга эга. Президентимиз таъбирича, у миллатни бирлаштирувчи кучдир, ўтмиш билан бугунни, бугун билан ёрқин келажакни туташтирувчи рамзий кўприқдир. Моҳият-эътибори ила халқимизни халқ, миллатимизни миллат қилишга хизмат этади. Айни хислатларига кўра, гайратимизга гайрат қўшади, руҳиятимизни кўтаради.

Қалбимизда қилаётган ишларимиз самарасига, Истиқболга ишонч уйғотади. Барчамизни ягона мақсад йўлида бирлаштириб, тараққиёт сари етаклайди. Ўзимиздаги бор билимни, истеъдод ва қобилиятни жамият манфаатлари ҳамда миллий истиқдол йўлида сарфлашга даъват этади.

Сир эмас, ижобий фазилатларга эга бўлиш катталарга қанчалик асқотса, ўсиб келаётган авлодга ҳам шунчалик зарур. Негаки, мустақил фикрлайдиган, изланувчан, янгиликка интилувчан ёшлар бўлмаса, Ўзбекистоннинг дунёдаги энг бой, энг қудратли давлатлардан бирига айланиши даргумон. Бу — биринчидан. Иккинчидан — болалик ва ўсмирлик чоғларида пухта билим олмаган, яхши тарбия кўрмаган йигит-қизлар кейинчалик ҳаётда ўз ўринларини топиб олишда қийналадилар. Меҳнат фаолиятида ва оилавий турмушда турли машаққат-муаммоларга дучор бўладилар. Баъзан маънавий-ахлоқий жиҳатдан қашшоқлашиб, юрар йўлларида адашадилар. Шу тариқа ўзлари билган-билмаган ҳолда жиноятга қўл урадилар ёки салбий оқимлар, бегона мафкуралар таъсирига тушиб қоладилар.

Демакки, ёшлиқда йўл қўйилган баъзи бир хатолар бутун умрга татиши, кишига сўнгсиз афсус-надомат келтириши ҳеч гап эмас. Бундай фожиаларнинг олдини олишнинг бирдан бир тўғри йўли фурсат ганиматида таълим-тарбия тизимини тубдан ислоҳ қилишни тақозо этади. Чунки бу соҳа тафаккур даражаси ва ривожини — онгли турмушни белгилайдиган асосий омиллардан ҳисобланади. Онгли турмуш эса жамият ҳаётининг бош мезони сифатида инсон маънавиятини бойитади. Ўз навбатида умрбоқийлик хусусиятига эга маънавият одам, халқ ва миллатнинг, жамият ва давлатнинг бебаҳо куч-қудратига айланади. У шундай бебаҳо мулкки, ҳеч қандай бойликка тенглаштириб ҳам, алмаштириб ҳам бўлмайди. Менга қолса, “Дунёни гўзаллик қутқаради” деган гапга битта қўшимча қилиб, “Гўзалликни маънавият қутқаради” деган бўлардим. Боиси — бой маънавият соҳиби бўлиш инсон учун энг азиз миллий тилни ва маънавиятни, миллий онг ва ғурурни ўстириш ва бойитишда беқиёс аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам маънавиятини йўқотган одамни манқуртга қиёслайдилар. Шунинг учун ҳам “Маънавиятсиз келажак йўқ”, дейдилар.

Маънавият ватанпарварлик, эл-юртга садоқат каби

тушунчаларни ҳам қамраб олади. Ҳадиси шарифларда Ватанни севмак иймондан эканлиги алоҳида таъкидланади. Бироқ одам “Мен фалон юрт фарзандиман” деб ҳайқиргани, “Ўз халқимни жону дилимдан севаман!” дея огиз кўпиртиргани билан иш битмайди. Ватанпарварлик сохта шиорларни, қуруқ бақириқ-чақириқларни ёқтирмайди, жанг майдонида беҳуда жон олиб, жон бермоқ билан ҳам ўлчанмайди. У оддийгина ҳақиқатдан — фарзандга муҳаббатдан, ота-онага ҳурматдан, оилага меҳр-оқибатдан бошланади.

Зеро, ҳеч бир ота-она ўз фарзандига ёмонликни раво кўрмайди. Ҳар қандай шароитда ҳам дилбандини соғлом-дуркун, беками-кўст қилиб ўстиришни, унинг камолини, орзу-ҳавасини кўришни ўйлайди. Фарзанди хоҳ ўғилдир, хоҳ қиздир, диёнатли, ор-номусли, шарм-ҳаёли, меҳр-оқибатли, билимдон ва меҳнатсевар бўлишини истайди. Айни чоғда, эсли-ҳушли, оқилу фозил фарзандлар ота-оналарини ранжитмайдилар. Уларни доимо бошларига кўтарадилар, ҳурмат-иззатларини жойига қўядилар. Ота-оналари қартайиб куч-қувватдан қолганларида ҳам меҳр-мурувватларини дариг тутмайдилар, ёлғизлатиб ўз ҳолларига ташлаб кетмайдилар.

Ана шунинг учун ҳам Шарқда икки қарама-қарши жинснинг — бўй етган йигит-қизнинг Одам Ато ва Момо Ҳавводан мерос ўзаро севги-муҳаббати, дил розилиги, инон-ихтиёри ила вужудга келадиган оилага муқаддас кошона сифатида қаралади. Бу муқаддас даргоҳнинг - эркак ва аёл асос соладиган қўш устунли айвоннинг ҳар бири бошқасига ўхшамайдиган алоҳида қўргон, ўзига хос алоҳида давлатдир. Унинг кўз илғамас ўз чегара-ҳудудлари, бирон-бир ҳужжатда ёзиб қўйилмаган ўз қонун-қоидалари бўлади. Уни ҳуда-беҳуда ҳатлаб утишга, ички ишларига четдан туриб аралаштишга бировнинг ҳақи йўқ. Шунга қарамай, оилани жамиятдан асло ажратиб бўлмайди. У, гарчи ўз тартиб-қоидалари билан яшаётгандек туюлса-да, аслида жамиятнинг асосий бўғини, давлатнинг бош таянчидир. Энг муҳими, оила болаларнинг ҳар томонлама етук ва баркамол бўлиб вояга етишлари учун нимаики зарур бўлса, ана шундай инсоний фазилатларни ўзида жам этган тарбия ўчоғи ҳисобланади. Бу муқаддас гушада бола онгига сингдириладиган илк тарбия ва иймон-эътиқод, юрт-Ватан ҳақидаги тушунчалар ҳеч қачон унутилмайди, умрбод инсон қалбига муҳрланиб қолади.

Ота-онасини севган одам миллатига ҳам меҳр қўяди. Оиласини қадрлаган одам халқини ҳам улуглайди. Кишининг киндик қони тўкилган Ватани битта бўлажагини, у замонлар ўтса-да, даврлар ўзгарса-да, абадий қолажагини тушунади. Ватан аждодлари яшаб ўтган, уларнинг табаррук хоки туроблари қоришиб кетган муқаддас замин эканлигини, ота-она сингари Ватаннинг ҳам яхши-ёмони, катта-кичиги, бой-камбагали бўлмаслигини англайди. Она юртни севиш, суюб-ардоқлаш энг олий бахт эканини чин қалбдан ҳис этади. Ўз меҳнати, билими ва иқтидори билан Ватанини Ватан қилиш, унинг шуҳратига шуҳрат қўшиб, довругини оламга ёйиш учун интилади. Шу мақсадда умумжаҳон маданияти ютуқларидан, моддий ва маънавий бойликларидан, иқтисодий имкониятлари ва тарихий тажрибаларидан, илм-фани ва техникаси ютуқларидан ижодий фойдаланишга ҳаракат қилади.

Ажаб ҳол, Ватанни севиш, эл-юртга садоқат кўрсатиш деганда баъзи кишилар фақат ҳалол меҳнат қилишни-ю, ўзига ишониб топширилган маълум ишни қойиллатиб адо этишни тушунадилар. Ҳолбуки, Ватан элимиз халқ сифатида танилган, тилимиз, тарихимиз, маданиятимиз, шарқона урф-одатларимиз, ўлмас анъаналаримиз шакланган ва келгусида янада сайқал топажак муътабар маскандир. Қисқаси, Ватан бизнинг ўтмишимизни, бугунимизни ҳамда келажагимизни ўзига жо этган буюк неъматдир.

Масалага шу нуқтаи назардан ёндошсак, ватан-парварликнинг яна бир шарти она юртимизни севмоқ, қадрламоқ, мавқеини тиклаб, куз қорачигидек авайлаб-асрамоқни талаб қилади. Она тилининг улуглиги шундаки, у халқ қалбининг таржимонидир, миллатнинг тарихи ва маданиятини, маънавий-ахлоқий меросини ўрганиш учун калитдир. Кимки, ўз она тилига меҳр қўйса, миллатининг ўтмиш орзу-армонларини яхши билади, мақсад-режаларини теран тушунади. Аксинча, тилга эътиборсизлик билан қараса, элига нисбатан ҳурматсизлик кўрсатган, унинг қадр-қимматини камситган бўлади. Борди-ю тилга ихтиёрсизлик оммавий тус олса, бутун миллат ўтмишидан маҳрум бўлиб қолади.

Яширишдан кимга фойда, собиқ шўролар ҳокимияти ҳукмронлиги ўрнатилган йилларда биз ҳам салкам ана шундай аҳволга тушиб қолаёзгандик. Ахир ҳазилакамми, бир инсон умрига тенг давр мобайнида ўзбек тили росманасига ерга урилди. Кўплаб соҳаларда ундан

фойдаланиш чеклаб қўйилди. Барча анжуман-йигинлар, мажлислар, ёзишмалар рус тилида олиб бориладиган бўлди. Оддий аризадан тортиб катта-катта илмий ишларгача — барчасини русчада битиш талаби қўйилди. Кадрларни ишга олишда, масъул лавозимларга тайинлашда ҳам шу усул жорий этилди. Оқибатда баъзи бировлар касб-кори сирларини чуқурроқ ўрганишга эмас, русчани пухтароқ ўзлаштиришга зўр бердилар. Айрим миллатдошларимиз фарзандларини таълим-тарбия ишлари рус тилида олиб бориладиган мактабларда ўқитиш тараддудига тушиб қолдилар. Орамизда қошикўзи, сочи қора бўла туриб, ўзбекчани билмайдиганлар, ҳеч қурса, бу тилда фикрини эркин-эмин баён этолмайдиганлар пайдо бўлдилар.

Тўғри, тўққиз йилча бурун ўзбек тилига давлат мақоми берилгач, бу соҳадаги хато-камчиликларни бартараф этиш чора-тадбирлари белгиланди. Тилимиз ички кундалик ҳаётимизда ҳам, халқаро миқёсда ҳам қайтадан қадр-қимматини топа бошлади. Аммо ҳануз сафимизда олақуроқ тилда гаплашадиганлар, ўзбекча саломингизга русча алик оладиганлар учраб туради. Бундайлар, айниқса, саноат корхоналарида, давлат ва жамоат идораларида ишловчи котибалар, ҳисоб-китоб бўлимлари ходимлари орасида кўпчиликни ташкил қилишади, талабалар, мактаб ўқувчилари орасида ҳам анча-мунча топилади.

Бинобарин, бизнинг бугунги долзарб вазифаларимиздан бири болаларимизни ўз она тилимизнинг пайдо бўлиш тарихидан, ривожланиш ва бойиш омилларидан кўпроқ бохабар этиш, равон ва маъноли сўзлашга ўргатишдир. Лекин бундан ўғил-қизларимиз ўзга миллатлар тилларини билишлари шарт эмас, деган хулоса чиқармаслик керак. Ёшларимиз инглиз, немис, француз, рус, араб, форс сингари чет тилларни ҳам пухта ўзлаштириб борсалар, нур устига нур бўлади. Ҳар қалай, тил билган — эл билади. Бошқа миллат вакиллари билан уларнинг она тилларида бемалол гурунглаша оладиган одам асло ютқазмайди. Бу, яратилажак миллий мафкурамизда кўзда тутилганидек, истиқлолимиз, маданий-маънавий тараққиётимиз учун ҳам жуда зарурдир.

Ҳақиқий юртсевар, халқига вафодор бўлишнинг яна бир шarti тарихий илдишларимизни чуқур билмоқдан ва моҳиятини теран англаб етмоқдан иборатдир. Бу жиҳатдан биз улкан, бой меросга эгамиз.

Жаҳон илм-фани ва маданияти ривожига беқиёс ҳисса қушган ал-Хоразмий, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Имом ал-Бухорий, Аҳмад ал-Фарғоний, Аҳмад Яссавий, Алишер Навоий, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро каби алломаларимизни кимлар билмайди дейсиз? Ёки Тўмарис, Широқ, Спитамен, Муқанна, Жалолиддин Манғуберди, Темур Малик, Амир Темур сингари Ватан озодлиги, эл-юрт ободлиги йўлида жон чеккан, керак бўлса, жонини фидо этган миллий қаҳрамонларимизнинг, буюк саркардаларимизнинг жасоратларига кимлар тан бермаган дейсиз? Биз уларнинг барчаси билан ҳақли равишда фахрланамиз, қилган ишларидан гурурланамиз. Лекин, барибир, аччиқ бир ҳақиқат олдида ожизмиз. Нега?

Ўз тарихини билган халқ енгилмас бўлади. Буни ҳаммамиз яхши биламиз. Катта-кичик давраларда шу ҳақда кўп гапирамиз. Амалда-чи? Ўз сўзимизга ўзимиз риоя қиламизми — кечмишимизни дурустроқ биламизми? Очиги, йўқ! Кўпчилигимиз улуг аждодларимизнинг исмларини, қачон, қаерда туғилганини бир амаллаб эслашдан нарига ўтолмаймиз. Улар ўз ҳаётлари ва ижодий фаолиятлари давомида қандай асарлар ёзганини, қандай ғояларни олға сурганини, босқинчиларга, душманларга қарши қай услубда жанг олиб бориб, ниманинг эвазига голиб чиққанларини батафсил айтиб беролмаймиз. Албатта, бу бир жиҳатдан ҳақимизнинг 130 йил ичида дастлаб чор Россиясининг, кейин совет ҳукуматининг кўринишидан социалистик, моҳиятан мустамлакачилик истибдоди остида яшагани асоратидир. Ўтган ана шу давр ичида миллий мустақиллигимиз ва тарихий давлатчилигимиз батамом йўқотилди. Ота-боболаримиз кетма-кет бўлган урушларнинг азоб-уқубатларини кўрдилар, асорати асрларга татигулик оммавий қатагонларга дучор бўлдилар. Ўзбек халқининг келиб чиқиши ва ривожланиш тарихи аёвсиз сохталаштирилди. Уни холис тадқиқ этишга, кенг кўламда ўрганишга йўл ҳам, имконият ҳам берилмади. Мактаблар ва олий ўқув юртлари талабалари учун мўлжалланган тарих дарсликлари, ўқув қўлланмалари, шу мавзудаги бадий асарлар, кинофилмлар ҳам мустамлакачилик ва улуг миллатчилик руҳида яратилди. Ана шуларнинг мудҳиш оқибати ўлароқ бир

неча авлод халқи, аждодлари ўтмишидан беҳабар қолди. Ўз тарихи турганда ўзгалар тарихини ўрганди.

Хўп, булар-ку кечаги кунимизга дахлдор гаплар дейлик. Ҳарчанд уринмайлик, ортда қолган дамларни қайтадан яшаб ҳам, тарих гилдирагини орқага айлантириб ҳам бўлмайди. Лекин энди-чи, мустақилликка эришганимиздан буён ўтган етти йил давомида-чи? Маънавийтимизнинг ажралмас таркибий қисми бўлмиш бебаҳо хазинамиз — тарихий ва маданий меросимизни ҳолис ва ҳаққоний ўрганишни йўлга қўя олдикми? Фарзандларимизни халқимизнинг ўтмиш ҳаёти, турмуш тарзи, орзу-армонлари, галабаси ва мағлубиятлари билан ошно эга билдикми?

Минг афсуски, ҳозирча бу саволга "Ҳа!" деб баралла жавоб беришимиз амримаҳол. Чунки тарих дарслик-қўлланмалари ҳамон эскича қолишлар ва тушунчалар асосида пала-партиш тайёрланмоқда. Улар орасидан бугунги кун талабларига мос келадиганларини топиш қийин. Яқинда бир гуруҳ тарихчи олимлар ва бошқа зиёлилар билан бўлган учрашувда Президентимиз бу ҳақда куюниб гапирди. Шу асно ўзбек халқининг ўз тарихини яратиш юзасидан қатор қимматли фикр-мулоҳазаларини ва тақлифларини ўртага ташлади. Биринчидан, кўҳна-бой ўтмишимизга ҳолислик ва ҳалоллик билан ёндошиш, шу мақсадда мавжуд манбаларни, моддий-маънавий ёдгорликларни чуқур ва атрофлича таҳлил қилиш шартлигини уқтирди. Бу жараёнда мустамлакачилик руҳида битилган асарлар таъсирига берилмай, ҳақиқатни бўямай-бежамай, мустақил иш юртиш зарурлигини, тарих фанининг сиёсий аҳамиятини ва умуммиллат манфаатларини ифодалашини назардан соқит қилмаслиқни таъкидлади. Иккинчидан, салкам уч минг йиллик тарихга эга ўзбек давлатчилигининг босқичма-босқич ривожланиш жараёнини ўрганиш ва илмий жиҳатдан пухта асарлар яратиш масаласини кўндаланг қўйди. Ва ниҳоят, бу вазифаларни тез ва соз амалга ошириш кўп жиҳатдан ватанпарвар, жасоратли, билимдон ёш олимларни тайёрлаш билан боғлиқлигини алоҳида эслати.

Дарҳақиқат, эндиликда ота-боболаримиз шуҳратининг соясига маҳлиё бўлиб юрадиган даврлар ўтди. Биз жаҳонга ўз сўзимизни айтишимиз, тафаккуримизни намоён этишимиз учун қулай фурсат етди. Бунинг учун тарихимизни яхши билиш, аждодларимиз меросини пухта ўзлаштириш билангина кифояланиб

қолмай, уларни амалий ишларимиз орқали янада тўлдириб-бойитиб бормогимиз, ёш авлодни ана шундай руҳда тарбияламоғимиз жоиз.

Яна бир гап. Маълумки шарқона урф-одатларимиз, миллий анъаналаримиз замирида халқимизнинг ўзига хос тарихи, турмуш тарзи, ўй-кечинмалари, орзуниятлари мужассамлашган. Шу хусусиятларига кўра, улар ёшларни эл-юртга садоқатли қилиб вояга етказишда энг катта тарбиячи ва мактаб вазифасини ўташи мумкин. Нима бўлгандаям, болалигиданоқ миллий одоб-ахлоқдан сабоқ олган, халқ ирф-одатлари ва анъанамаросимларини ўрганган одам ишда ҳам, турмушда ҳам қоқилмайди. Ҳаётда ўз ўрнини осон топиб олади, тақдирдан рози, Ватанидан мамнун бўлиб яшайди. Бутун умрини бунёдкорлик ишларига сарфлайди. Ҳозирги айрим ёшларга ўхшаб ялтироқ кийинишга, тамаки чекиш ёки спиртли ичимлик истеъмол қилишга ружу қўймайди. Илм олиш, касб-ҳунар ўрганишни йиғиштириб қўйиб, муштдайлигидан бозорга чиқишга одатланмайди. Мумтоз ашулаларимиз бир четда қолиб, руҳиятимизга ёт, енгил-елпи чет эл эстрадаси қўшиқларини тинглашга ўрганмайди.

Хулоса қилиб айтганда, ёшлар таълим-тарбияси бир кунлик иш ёки маълум муддат давом этадиган мавсумий тадбир эмас. У ҳар доим кун тартибидан тушмайдиган, бутунги кунимизга ҳам, келажагимизга ҳам баб-баравар дахлдор масаладир. Ёшларни билимдон, меҳнатсевар, ахлоқий-маънавий жиҳатдан баркамол инсонлар қилиб вояга етказишда майда-чуйда, ортиқча муаммо деган гапнинг ўзи бўлмайди. Биз буни бир кун, бир лаҳза бўлсин, унутмаслигимиз ҳам қарз, ҳам фарздир!

УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ГАВҲАРИ

1

Миллий мафкура ҳақида бир нарса демақдан олдин “мафркура”нинг ўзи нималиги ҳақида бирон нарса билмак лозим. Шуниси мушкулроқки, шу даврга қадар, аниқроғи, XX — асргачайин “мафкура” сўзи — “идеология” деб аталиб келинар, ўзбекча номи айрим зиёлилар тилидагина зоҳир бўлар, шунда ҳам “идеология” атамаси қамраб олган кенг маънони бера олмас, йўқ — ўша маънони англата олмас эди. Чунки русча фикрлаш бизни мудом “идеология” дейишга мойил қилар, наздимизда, “мафкура”нинг асл маъносини “идеология”гина аниқ ифодаляйдигандек туюлар эди.

Тақдирга шукрлар бўлсинки, она тилимизга Давлат тили мақоми берилгандан кейин “идеология” каби мураккаб ва кенг маъноли тушунчаларда ўз тилимизда ифода этадиган муқобил нусхаларни қўллай бошладикки, оқибат, “идеология” атамаси — паққос “мафкура” атамасида ўз моҳиятини ифодаляйдиган бўлди, шу асно бу сўз муомаламизга кириб кетди.

Шунга қарамай, унинг асл маъносини ҳамон аниқ шарҳлаб ола билганимиз йўқ. Бунинг бош сабаби шундаки, “идеология”нинг асл маъносини-да батамом билиб олмаганимизда, чунки “идеология” — на дин, на да инсон қомуси — конституциядир. Афтидан, у ўртадаги бир қудратли кучким, шу жиҳати билан бул иккисидан ҳам фарқ қилади ва айни чоғда иккисига ҳам менгзаб кетади.

Олайлик фашистлар идеологиясини. У — ирқий дунёқараш бўлиб, немис фашистларнинг ўзларини “орий — Олий ирқ” санашлари, шу боис оламга ҳукмронлик қилишга батамом ҳақли эканлари, “қуйи ирқ”ларни, яъни, бошқа халқларни бошқаришга ҳуқуқли эканларига табиий ва қонуний тус бериш орқасида жаҳон муҳорабасини бошлаш ҳаракатларини-да оқлар эди. Шуниси ҳам борки, бу идеология ушбу

мақсад жўнида динга ҳам суянар, гўёки уларни - орийларни Алло таоло ер юзи халқларига бошчилик қилиш - уларни бошқариш учун яратгандек эди. Шу боисдан дин пешволари — руҳоний — попларни ҳам шу мақсад йўлига жалб этган, улардан керакли фатволарни ҳам олишган, фатво беришни истамаганлари ўзларини четга тортишган эди.

Куришиб турибдики, фашистлар яратган ирқий идеология ўз мақсади йўлида диндан ҳам фойдаланган. Аммо бу идеология — дин эмас эди.

Бу идеология Германияда мавжуд бўлган инсон қомуси — Конституция ҳам эмас эди. Ҳар қандай конституция ҳам яратилган жойида, мавжуд халқнинг ўзига хос урф — одатларини ҳисобга олган ҳолда, инсон ҳуқуқлари ва тартиботлар йўригида иш юритади. Аммо дунё миқёсида эмас.

Идеология эса дунё миқёсида иш юритар экан, мавжуд конституцияга-да ўз таъсирини ўтказди, ўтказган эди ҳам, Қонуннинг ўзида немисларнинг — “олий ирқ” эканлари баралла қайд этилганди.

Ҳа, идеология — конституция ҳам эмас. Шундай экан, у қандай қудратли кучки, Германияда айнан шундоқ куч эдики, бутун бошли бир халқни ўз йўригига солиб, аксарини “ирқий устун”лик гоёси билан қуролантирди ҳам.

2

Демак, идеология, кези келганда, диндан ҳам устун, энг теран конституциядан ҳам юксак туриб, ўз дастурини амалга ошириш учун ўз яратувчиларига кенг йўл очиб бераркан.

Шу ўринда бир ҳақли савол тугилади: Олмонияда шундоқ фашистик ирқий мафкура пайдо бўлибди экан, бунга немисларнинг ҳақиқатдан ҳам “олий ирқ” эканлари сабабми ёки бошқа пинҳона сабаблари ҳам борми?

Тарих кўрсатадики, айти “пинҳона сабаблар” туфайли дунёга келган эди у идеология. Унга тамал тошини қўйган зот — Гитлер эсада, унинг босқинчилик моҳиятини белгилаб берган кимса, Бирлашган Германиянинг илк фюрери — машҳур сиёсатдон Бисмарк эди. Бисмарк ўтган асрда, — авжи ҳукмронлиги пайтида ҳатто дунё халқларига эшитарли қилиб мана бундай де-

ган эди: “Буюк давлатлар дунёни бўлиб олдилар. Биз немислар эса четда қолдик. Жуда катта адолатсизлик руй берди. Шунинг учун дунёни қайтадан бўлиб олмоқ лозимки, Германия ҳам уз улушига эга бўлсин...”

Яна битта қизиқ савол тугилади: бу мамлакатнинг ирқчи идеологлари ўзларининг бошлаган бу ҳаракатлари — дастурларию жаҳон халқларига қарши туриб муҳораба бошлашлари — инсониятга, пировардида, ҳиёнат экани, яратган идеологиялари — сохта ва аксилинсоний эканини билишмасмиди?

Билишар экан: шунинг учун Жаҳон уруши тугамасданоқ аҳвол танглигини сезган сиёсатчилару саркардалар ўзларини ўзлари йўқота бошлади, тирик қолганларининг устидан чиқарилган ҳукмда фашистларнинг қилгиликлари — «инсониятга ҳиёнат», деб баҳоланди.

Ҳа, ҳа, фашистлар яратган идеологиянинг замирида - манфаат, бойлик, нафс балосининг тийилмас таъмаси, пироварди, ҳукмронлик даъвоси ётар эди.

Мана битта идеологияни кўрдик. Ўйлаймизки, идеология-мафкура тўғрисида ҳам маълум бир тасаввурга эга бўлдик: тўғри, аксилинсоний идеология ҳақида...

3

Энди бошқа бир идеология ҳақида икки огиз сўз: маълумингиз Коммунистик идеология бош кўтариши замоно ўзининг мутлақ истисно бир мафкура эканини кўрсатди, яъни, суяниши ва фойдаланиши керак бўлган динни - “афъюн” деб эълон қилди, мақсади — “дунё инқилоби”ни амалга ошириш эканини баралла айтди, тагин: фашистлар мафкурасига зид ўлароқ — “Биз инсонлараро тенгликни барқарор қиламиз!” деб жар солди, бунинг маъноси — нафақат ирқий тенгсизликни йўқотиш, балки бойлар ила йўқсулларни тенглашдан иборат эди; сунгра: “Коммунистик жамият одамани — Совет кишисини яратамиз!” деб аюҳаннос солди, бунинг маъноси — ҳаммани бир хилда ўйлаш ва фикрлашга ўргатамиз, дегани эди.

Бу калималарни шарҳлаб ўтириш ортиқча бўлса керак, zero бунинг оқибатини яхши биламиз.

Бироқ, унинг, яъни, коммунистик мафкура ихтирочилари ва давомчиларининг бу борадаги муттаҳамликлари ҳақида бироз сўзламаслик мумкин эмас.

Қарангки, куни кеча динни — “оғу” деганлар орадан сал вақт ўтмасдан “динга эркинлик” бердилар, кейинчалик яратган конституцияларида ҳам бунни қайд қилиб қўйдилар. Амалда эса...черковлар бузила бошлади, художўйлар таъқиб остига олина бошлади. Табиийки, Русия таркибида бўлган собиқ мустамлакалар, жумладан, Туркистонда ҳам бу тадбир оғишмай амалга оширилди, масжидлар ул-бул баҳоналар билан ёпилар ёки бузилиб ташланар, мулла, мударрис ва имомларнинг соқоллари кесилиб, ўзлари саъзойи қилинар эди, ҳатто ўликка жаноза ўқиш ҳам маън этилган, намоз ўқиганлар “учлик”нинг олдида тикка туриб, айбдордек жавоб беришар эди.

Яна қурибсизки, “инсонлараро тенгликни барқарор қиламиз!” деб тантанавор равишда эълон қилганлар орадан сал фурсат ўтмасдан “Рус халқи — барча халқларнинг улуг оғаси! Унга эргашганлар тўғри коммунизмга боради!” деб, у халқни осмонга чиқариб қўйдики, Туркистоннинг марсияси шундай сўзлар билан бошланадиган бўлди: “Ассалом рус халқи, буюк оғамиз!” Ҳар куни тонг сахарда шу гимн радио карнайларидан янграр, бамисоли мусулмонларни азонга чақирган муаззин даъватидек эшитиларди. Кейинроқ яратилажак “Совет кишиси”нинг намунаси ҳам — “улуг рус” бўлиб қолди: демак, унга тақлид қилиш керак, унингдек бўлиш керак, бунинг учун эса миллий урф — одатлардан дарҳол воз кечиш керак, бундан ҳам муҳими — “улуг рус тилини дарҳол ўрганиш керак!” О, шўрочи коммунист арбоблар бу борада санъату адабиёт намоёндаларини ҳам жалб қилишди. Масалан: Маяковскийдек улкан шоир ҳам : “Агар мен саксон яшар негр бўлганимда ҳам рус тилини ўрганган бўлардим. Чунки бу тилда Ленин сўзлашади!” деб шеърлар ёзди.

Пироварди, “Совет кишиси” — рус кишиси қиёфасида намоён бўлиб, ўзга халқларни “руслаштириш” сиёсати амалга оширилаётгани аён бўлиб қолди.

Тавба дейсан: ҳатто немис фашистлари ҳам бўлажак мустамлакаларидаги фуқарони немисга айлантириш фикридан минг-минг чақирим йироқ эди.

Энди Октябрь тўнтарилишининг, яъни, коммунистлар Николай пошшони тахтдан йиқитиб, кейинроқ уни бола — чақаси, ҳатто хизматкорлари билан

қўшиб — отиб ташлаганларидан кейин: “Сибир орқали чет элга қочишмоқчи бўлганларида — отишмада ҳалок бўдилар”, деб овоза қилишганларидан кейин денг “ирқий-миллий тенглик”ни барқарор қилиш ваъдасига суянган ҳолда жаҳоншумул бир манифест эълон қилдилар: “Шарқ мусулмонларига! Собиқ мустамлакалар Русия таркибидан ажралиб кетиш ҳуқуқига эгадирлар!” Бу чиндан ҳам мислсиз бир жасорат, Чор Русияси қамчиси остида букилиб-эзилиб келган халқларга қилинган мурувват, қолаверса, миллатларнинг ҳақиқий тенглигини таъминлашда жаҳоншумул олийжаноблик эдики, бу манифестнинг довруғи бутун оламга таралди. Шу асно дунёдаги талай мамлакатларнинг арбобларию соғлом ақл эгалари, жумладан, машҳур ёзувчилар, жамиятшунослар, тарихчилар ва ҳоказо касб эгалари Русия коммунистлар фирқаси, яъни, ҳокимият раҳбарларига айрича бир ҳайрихоҳлик билан ҳам қарадилар. Эшитганингиз Андре Барбюс, Луи Арагон, Бернард Шоу ва Герберт Уэлс каби аллома адиблар Русиядаги аҳволни кўриш учун келиб кетдилар. Ҳатто Хиндистондан буюк Тагор ҳам келиб, “Русиядан хатлар” деган асар ёзди. Комфирқа раҳбарлари меҳмонларни гузал сипоришлар билан қабул қилиб ва албатта уларга “тегишли жойлар”нигина кўрсатиб, кузатиб қўйишди. Ҳозир гап бунда эмас.

Гап, Октябрь тўнтаришларидан кейин “инсонлар аро тенгликни батамом барқарор қилиш” йўлида чиқарилган ҳалиги — “Шарқ мусулмонларига мурожаат” номли манифестда эълон этилган мурувват-хайрихоҳлик-олийжаноблик, борингки, энг юқори маънодаги инсоний мезонбоп ваъданинг амалдаги ижроси ҳақида: маълумингиз, Туркистон — Турон заминимиз собиқ Чор Русияси — империясининг “энг қолоқ” деб аталмиш мустамлакаси эди — Чорнинг зулмидан елкаси ягир бўлиб, инсоний қадри-қадриятлари оёқ ости бўлиб юрганди...ки, Шўро ҳукумати-нинг “ўзларини озод бўлишлари — ўз қўлларида” экани ҳақида эълон қилган даъватини, лоф бўлсаям, кўзда қувонч ёшлари билан қабул қилди ва тезлик билан мустақилликка эришиш ишқига тушди. Миллат ҳар қанча қийналган, топталган бўлмасин, унинг кўзи очиқ фарзандлари бор эди: улар — бадавлат оилаларнинг ўғлонлари бўлиб, Чор ҳукмронлигида ташкил этилган “рус-тузем” мактабларини битирган, ҳатто

Петербургларда ўқиб келган, табиийки, мамлакатнинг мустақил бўлишини орзулаб юрган фидойилар эди. Уларнинг аксарини кузи очик, “янгича фикрлайдиган жадиждлар” деб аталади тарихда... Ана ўшалар раҳнамолигида “Туркистонни озод қилиш ташкилий қўмитаси” тузилиб, тезликда бир ажиб анжуман, яъни, Қурултой ташкил этилди. Унда заминимизнинг хар хил вилоятларидан вакиллар қатнашди. Ва, қараб-сизки, “Туркистон мустақил!” деб эълон қилишибди. Ҳа, ҳа, ҳатто Вақтли ҳукумат ҳам тузишибди. Ҳаттоки, мамлакатни бошқарувчи вазирликлар ҳам тайин бўлибди. Ниҳоят, Қурултой чиқарган қарор Масковга, Петербургга жўнатилди...

Масков ҳам, Петербург ҳам тасдиқламади. Бунинг устига Қурултой қатнашчилари бадном қилинди. Яъни, “Қурултой қатнашчиларининг кимлардан чиққани ҳам кўрсатиб турибдики, Туркистонда бойлар ва эксплуататорлар тузумини барпо қилишмоқчи... Бу ҳол бизнинг дунёда олиб бораётган сиёсатимизга мутлақо тўғри келмайди...” Иккинчидан : “Туркистонда ҳали онгли ишчилар синфи — пролетариат етишиб чиқмаган, демак, йўл бошловчи куч йўқ...” Учинчидан : “Туркистон ўзини ўзи бошқара олмайди: давлат юритувчи куч йўқ...” Туркистон мухторияти деб аталмиш Вақтли ҳукуматнинг муваққат аъзолари дарҳол тушундиларки, Шўроларнинг эълон қилган ваъдалари ёлгон: энди муттахамлик қилишаётир... Тошкентда намоийишлар бошланиб кетди дегн: “Ҳуррият! Ҳуррият керак бизга!” дейилган шиорлар билан чиқишди.

Халойиқнинг Чор губернатори яшаган, эндиликда Русия Шўроларининг Туркистонга раҳбар қилиб жўнатган коммунист арбоблари яшаб турган саройга боришию томларга ўрнатилган пулемётлардан ўққа тутилиши ва ҳоказолардан ҳам хабардорсиз... Бизни Вақтли ҳукуматимиз тақдири қизиқтиргани боис ўша ҳақда ҳикоя қиламиз: Тошкентдаги тўполонлар Масковларга ҳам етиб бориб, у ёқдан қисқагина буйруқ бўлиб қайтди: “Вақтли ҳукумат аъзолари ҳибсга олинсин!” Бу хабар Вақтли ҳукумат аъзоларининг ҳам қулоғига етди ва улар жонларини сақлаш, курашни давом эттириш учун Қўқонга қочдилар. Қўқонда ҳам Шўронинг Бабушкин, Полторацкий деган ашаддий коммунистлари Шўролар сиёсатини тарғиб этиш билан машғул, шаҳарнинг қалъа — крепостида эса уларни

қўриқловчи қизил аскарлар туришар, умуман, Қўқонда руслар кўп эди: почтада ҳам, темир йўлда ҳам... Шаҳарда ҳатто провослав черкови ҳам бор, поплар ҳам, диндорлар ҳам... Туркистон Вақтли ҳукумат аъзолари бу ерда ҳам тезликда бир анжуман ташкил этиб, қарор қабул қиладилар: чунончи, бўлажак мустақил давлатни бошқарувчи кучлар етарли, бойлар эксплуататорлар тузуми эмас, балки кишиларни синфий табақаларга ажратмайдиган демократик давлат тузилади, табиийки, суд прокуратура ишлари шариат қонунлари, қозилар тарафидан бошқарилади. Давлат тили эса — ўзбек тили бўлади ва ҳоказолар.

Қарор яна Масковга жўнатилиши баробарида Вақтли ҳукумат бошлиғи Мустафо Чўқаев Русия Федоратив Жумҳуриятидаги миллатлар иши билан шугулланувчи комиссар Иосиф Жугашвили билан (ўшанда бу зот Сталин номини олмаганди) телефонда гаплашди. Гаплашув мазмуни протоколда қайд қилинган: “Туркистон мустақиллигини эълон қилдингларми? — деб хотиржамлик ила сўрайди Жугашвили. — Ҳа, программасини ҳам ишлаб чиқдик, — деб жавоб беради Чўқаев. — Хўш, бизга нима хизмат бор? — Шу, Қизил Армия қисмлари Туркистондан, жумладан, Қўқон шаҳридан ҳам чиқиб кетсин. — Ҳа-а, демак, Қизил Армия — сизлар учун хорижий армия бўлдими? — Шундоқ. — Менга қаранг, жаноб Чўқаев, мустақил давлатнинг мустақил армияси бўлади. Ўйлаймизки, сизларда ҳам бор шундай куч. Сизга маслаҳат шу: ўша куч ёрдами билан хорижий армия қисмларини ҳайдаб чиқаринг...”

Демак, хорижий армияни — Биринчи Жаҳон урушини кўрган, Русияда оқ гвардиячилар билан жангларда чиниққан, тиш тирногигача қуролланган Қизил армия қисмларини ...калтак, паншаха, белкурак билан ҳайдаб чиқариш лозим экан.

Туркистон Вақтли ҳукумат аъзоларигина эмас, балки Қўқоннинг эси жойида бўлган фуқароси ҳам сўзсиз тушунадик, Шўролар ҳукуматининг Чор ҳукуматидан деярли фарқи йўқ. Аммо ётиб қолгунча отиб қол деган гап бор.

Қўқон халқининг каттакон намоишига тайёргарлик кўришига яна бир сабаб шул эдики, халиги Қурултойнинг эртасигаёқ қўргондаги қизил аскарлар баайни марадёрлик, яъни, кўзларига кўринган, қўллари етган нарсани фуқародан юлиб ола бошлаган,

қаёқлардандир темир йўл орқали яна қизил аскарлар түпу замбараклар билан келишмоқда: демак, қандайдир тўқнашув бўлиши аниқ эди.

Шунда яна маълум бўлиб қоладикки, Шўро арбоби жаноб Полтарацкий ҳам марадёрлик қилибдилар, яъни, ёнларига солдатларни олволиб, шаҳардаги 12 та хусусий банкни талабдилар.

Хуллас, қуролсиз халқ ўзини тинч қўйишлари, бошбошдоқликка барҳам берилишини тилаб, кўчаларга чиқади. Аста-секин уларга руҳонийлар ҳам қўшилишадди. Шуниси қизикки, намоийшчиларга рус православ черковининг поплари ҳам қўлларида хоч кўтариб эргашадилар... Энди умумнинг талаби ушбу бўлади: “Музокара қилайлик. Мавжуд аҳвол яхшиликка олиб бормайди!”

Қарабсизки, оломон қалъага яқинлашиб борганда, қалъа девори устига ўрнатилган замбарак гувирлаб денг, илкинчи ўқи оломон устидан ўтиб, Жоме масжидининг гумбазини титиб юборибди. Халқ телва бўлиб қолади. Ана шунда қалъадан пулемётлар тариллай кетади: ёппасига қиргин бошланади.

Шундан кейин бу қиргин давом этиб, Қўқон уч кеча-кундуз ёнади.

Шу уч кунда 30000 фуқаро ўлдирилади. Ўлганлар ичида ерлик руслар ҳам бўлади.

Ана шундан кейин машҳур дашноқлар шаҳарга йўланади: тала-тала, ўлдир-кес, зино бошланади...

Ниҳоят, шаҳар ҳувуллаб қолади. Омон қолган халқнинг бир қисми бошларига кафан илиб, шаҳарни тарк этади, бир қисми қасоскорларга айланади.

5

Мана, Шўроларнинг Шарқ мусулмонларига, жумладан, Туркистонга /Манифестга ишониб, Озорбайжон билан Бошқирдистонда ҳам Русия таркибидан ажралиб чиқиш учун Қурултойлар бўлиб, Вақтли ҳукуматлар тузилган, улар ҳам қонга ботирилган эди/ берган ваъдаси, муруввати.

Бу воқеалар содир бўлганидан кейин дунё афкор оммаси Шўролар ҳукуматининг аслида қандоқ экани, иккиюзламачи, ута кетган сурбет ва муттаҳамлигини билиб олди. Унинг идеологияси фашист ирқчилар идеологиясига моҳият эътибори билан жуда яқин ту-

риши, айна чоғда собиқ Чор империясининг қандайдир нусхасига ўхшаб кетишига ҳам иймон келтирди.

Биз Чор Русиянинг империалистик сиёсати, ўшанда Туронзамин инсонларининг аҳволи забун бўлгани ҳақида бир-икки марта такрор қайд қилиб ўтдик. Бу тўғрида халқимиз ҳам яхши билади... Шунга қарамай, подшо Николай II га ёзилган бир мактубдан бир-икки саҳифа ўқисак, Чорнинг империалистик идеологиясининг моҳияти яққол куринади-қолади.

Бу хатнинг буюк қиймати шундаки, уни Шўрочи ҳам ёзмаган, Чор зулмидан безор бўлган киши ҳам эмас, уни — халқинингу инсониятнинг фарзанди, айтиш мумкинки, иймон даражадаги виждони — Лев Николаевич Толстой ёзган.

Мана, марҳамат.

НИКОЛАЙ II га

1902 й. 16 январь. Гаспра.

Марҳаматли биродар.

Сизга бундай мурожаат қилишимнинг боиси — Сизни нафақат шоҳ деб билганим, балки Сизни ўзимга биродар бир инсон деб билганимдандир. Қолаверса, мен Сизга баайни нариги дунёдан ёзмоқдаман, чунки қазойим яқин қолди.

Аммо Сизнинг бугунги кунда қилиб турган ишларингиз — ижтимоий фаолиятингиз ҳақида, бу фаолият қанақа бўлиши мумкин эди: миллионлаб инсонларга қанчалар фойдали бўлур эди ва шахсан ўзингизга қанчалар зиён етказиши мумкинлигини айтмасдан ўлишни истамайман.

Русиянинг учдан бир қисми бамисоли қамал ҳолатида яшайди — қонунга зид ўлароқ. Полиция қўшини — ошкора ва хуфяларингиз кундан-кунга кўпаймоқда. Қамоқхоналар ва сургун қилинадиган жойларингиз юз минглаб жиноятчиларга тўлиб кетганки, энди уларнинг асосий қисмини сиёсий маҳбуслар ташкил этади, энди улар сафига оддий ишчилар ҳам қўшила бошлади. Цензура тазйиқнинг шу қадар аҳмоқона чегарасига етиб келдики, энг қора кунларимиз саналмиш 40-йиллардаги даражасидан ҳам ўтиб кетди. Диний тазйиқлар ҳеч қачон бу қадар шафқатсизлик билан олиб борилмаган эди ва тобора шафқатсиз бўлиб бораётир. Шаҳарларда ва фаб-

рикалар қошида қўшинлар ҳаргиз тайёр турардики, қайси бир жойда халқ норозилик билдирса, милтиқларига ажал ўқларини жойлаб югуришади. Жуда кўп жойларда биродаркушлик бўлди ва янги-янги қон тўкилишига ҳозирлик кўрилмақда.

Давлатнинг мана шундай шафқатсиз ва муттасил амалга ошираётган тадбирлари орқасида 100 миллионли деҳқон халқ — ҳа, қудратли Русиянинг деҳқонлари кундан кунга камбағаллашиб бораётир, очлик одатий ҳолга айланиб қолди. Ва, табиий, жамиятдаги барча қатламларда давлат сиёсатига нисбатан қаршилиқ кўрсатиш, унга ёвларча муносабатда бўлиш кайфияти ҳам одатий ҳол бўлиб қолди.

Ахир, Сиз ушбу ҳолларни билмаслигингиз мумкин эмас, яъни инсоният тараққиётида ҳаётнинг шакли-шамойили, жумладан, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва диний шакллари тўхтовсиз ўзгариб, қўпол шамойиллардан майинроқ шаклларга, аҳмоқона бошқаришлардан ақлли бошқариш ўсулларига ўрнини бўшатиб бераётир.

Бутун дунё тараққиётида шу ҳол кузатилаётир.

Сизнинг маҳрам-маслаҳатчиларингиз эса Сизга, йўқ, бу — ёлгон ақида дейишади, рус халқига православ дини ва яккаҳокимлиқ илгари қандай қимматга эга бўлса, ҳамон шундай — бу ҳоллар унинг табиатига хосдир ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади дейишади, ниҳоят, бир-бири ила боғлиқ бу икки бошқарув шаклини нима қилиб бўлса-да қўллаб-қувватлаш ва мустаҳкамлашни маслаҳат беришади. Ахир, бу икки томонлама хато-ку! Биринчидан, православлик рус халқига бир замонлар қанчалик қадрли — табиатига хосдек бўлган эса, эндиликда шундай эмас. Синодаги оберпрокурорингизнинг ҳисоботларидан билишингиз мумкин-ки, Русиядаги ақлан ва руҳан камол топган кўпдан-кўп зиёлилар бошларига ёғилажак хавф-хатарларни яхши билганлари ҳолда православликдан йироқлашмоқда, эзгу ҳақиқатларни тан олувчи мазҳабларга кирмоқда. Иккинчидан, агарки рус халқига православлик шу қадар хос — миллий туйғуси каби бўлар экан, бу ақидани бунчалар ҳимоя қилишга эҳтиёж борми?

Энди яккаҳокимликка келсак, бу ҳам рус халқига хос эътиқоддир дейиш-да хато эканлиги кўриниб қолди: илгари замонларда шоҳ — гуноҳсиз, ердаги худодир, унинг битта ўзи халқни-давлатни бошқара олади, деб

ишонишган бўлса. ҳозир ишонишмайди: андаккина саводхонлар ҳам биладиларки, шоҳлар нодон ва жоҳил бўлиши мумкин экан — худди Иоан IV ва Павелга ўхшаб, иккинчидан шоҳ қанчалик яхши бўлмасин, битта ўзи халқни бошқара олмас экан. Сиз менга шоҳлар бегараз ва ишчан ўғлонларни ёнларига олишлари мумкин дейишингиз мумкин. Йўқ, шоҳлар ундай инсонларни ёнларига ола олмайди, чунки ҳар хил йуллар билан шоҳнинг пинжига кириб олган кимсалар ундай — бегараз ва ишчан кишилар билан шоҳ ўртасида туриб оладиларки, анавиларни шоҳ ҳатто кўра олмайди.

Авом шоҳга ва унинг мулозимларига кўрсатаётган муҳаббати Сизни адаштираётир, биродар. Москва ва бошқа шаҳар кўчаларида Сизни ва ёрдамчиларингизни кўришганда, халқнинг “ура!” деб айюҳаннос солишларига ишонманг. Кўпинча бу оломон, яъни, халқнинг муҳаббатини Сизга изҳор этгувчилар — полиция томонидан йиғиб келинган ва саф торттириб қўйилган мунофиқлар бўлади. Эслайсизми, бобонгиз Харьковда бўлганида, ибодатхона майдонини тўлдирган мингминглаб халқ — кийими ўзгартирилган полициячилардан иборат эди...

Сизнинг шу кунларгача қилиб келган ижтимоий фаолиятингиз шу тарзда кечди. Дунёвий сиёсат бобида ҳам Сиз халқларнинг қазабини қўзғатирсиз: Финландия хусусидаги буйруғингиз (1990 йили финларни руслаштириш мақсадида “Финландияда Давлат тили — рус тили”, деб эълон қилинган эди), Хитойга босқин (1901-1902 йилларда Хитойга Германия, АҚШ, Англия, Франция ва бошқа давлатлар қаторида интервенцияга Русия ҳам қўшилган эди), Гаага конференциясига тақдим этган дастурингиз ва амалда унинг аксини қилганингиз (1899 йили Русиянинг ташаббуси билан Гаагада Тинчлик конференцияси очилган, айтилишича Чоризм Узоқ Шарқни батамом босиб олиш учун урушга тайёргарлик ҳақида буйруқ чиқарган эди), вилоятлардаги ўз-ўзини бошқариш усуллари сусайтириб, тўраларча бошқариш усуллари қўллаб-қувватлашингиз ва кучайтиришингиз — бу қилгиликларингиз бўлмаслиги мумкин эди...

Лев Толстой

Бу донишманд чолнинг пошшойи аъзамга — императорга ёзган бу гаплари кишини ўйлантириб қўяди. У қайси ўлчовдан, қайси инсоний мезондан келиб чиқиб,

шундай фикр юритди экан? Ўз подшосининг риёкорлиги — босқинчилик сиёсатини ҳам қоралаяпти. Ўзга халқларни руслаштириш сиёсатига ҳам батамом қарши. Оғизда тинчликни мақтаб, амалда урушга ҳозирлик кўрилишига муносабатни қаранг... Толстой бу хатни кўнгли тўлиб кетиб, балки кўзида ёш билан ёзгандир... Нима бўлгандаям камина унинг — Толстойнинг дунёқарашини ўзимизда етишиб чиққан буюк сўфилар тариқатларига ўхшатаман... Ҳа, аввалдан ўхшатар эдим. Кейин билсам, Толстой — ўзига хос сўфи экан: унинг саройдан йироқлиги ҳам, оқибат, шоҳона уй-жойдан кечиб, бир деҳқоннинг кулбасини макон тутиш учун йўл олгани — бойликдан фақирликни афзал кўргани ҳам, борингки, унинг Черковдан бадарга этилгани ҳам...

Эсланг, эсланг ахир: бизда қанчалаб сўфилар эркин фикрлари, яъни, қалбдан ва онгдан чиққан, айтиш мумкинки, умумбашарий ўлчовларда фикрлаганлари, динларнинг қотиб қолган устунлари-унсурларига лоқайд қараганлари, ёлғиз ҳақиқатга интилганлари учун руҳонийлар тарафиндан бадном қилинган, ҳатто ўлимга ҳукм этилган: Мансур Ҳаллож, Робия бону, Насимий, Машраб...

Бу чекинишдан мурод шулки, оламда энг буюк мафкура, ҳа-ҳа, мафкура-идеология — Сўфилар тариқати — Тасаввуф эканини батамом ишонч билан айтишдир.

Ҳа-ҳа, Тасаввуф билан бир миқдор таниш бўлганлар ҳам каминанинг фикрига қўшиладилар.

Фақат аттангки, сўфилар оламда саноқли бўлганлари каби, улар яратган Тасаввуф йўлини тутганлар ҳам гоят озчиликни ташкил этади. Бироқ Тасаввуфдаги инсон ким бўлиши лозимлиги, яъни, “комил инсон” гоёси, асл жамият қандоқ бўлиши, яъни, “баркамол жамият” ҳақидаги гоёлари биз бугунги кунда ҳар қадамда тилга олиб турганимиз — Умумбашарий қадриятлар, аниқроғи, Умумбашарий мафкуранинг пировард мақсади экани шундоқ кўриниб қолди.

6

Энди рухсатингиз билан Умумбашарий мафкуранинг айрим дастурлари ҳақида, тўғрироғи, дастурдаги айрим бандлар ҳақида озгина гаплашсак.

Аввало, шу нарсани бемалол айтиш лозимки, умум-

башарий қадриятлар инсониятнинг эволюцион, яъни, тадрижий такомили жараёнида унинг юксалиш ва инқирозли давраларидан чиқарган хулосалари ҳолида, қолаверса, инсоннинг табиий — қалбан ва ақлан идрок этган эзгу хислатлар-фазилатлар қўшулувида, пироварди, дунёвий улуг динларга суяниш ва уларнинг муқаддас китобу ақидаларидан ўрганиш асносида пайдо бўлди, шаклланди ва ҳамон шаклланиш жараёнидадир. Ўтган асрда Эрон томондан чиқиб, миллионлаб одамларни ўзига эргаштирган донишманд Баха Уллонинг тили билан айтганда, “Инсонлар бир оиладек тинч-тотувликда яшай бошлаган пайтдаги одамзоднинг эволюцияси тугаса керак...”

Демак, Умумбашарий мафкуранинг ҳам охиروقибатдаги кўзлаган манзили — Ер юзи инсонларининг бир оиладек аҳил бўлиб, уруш-жанжалсиз яшай бошлаган онларидирки, у манзилни бугунги кунда ақлатасаввур ҳам илгай олмайди: бироқ инсониятнинг ҳаракати шу йўналишда бўлмоғи лозимлиги шакшубҳасиздир.

Энди Умумбашарий мафкура хазинасидаги айрим жавоҳирларни эсга олсак.

Ана, суҳбатимиз бошида (мафкура нималигини англаш баҳонасида) ирқчи-фашистлар идеологиясининг инқирозини, мундоқ қилиб айтсак, худбину бадбинликка асосланган, аксилинсоний мафкуранинг олам оёққа қалқиб курашгани натижасидаги табиий таназзулини гурунгимиз меъёри кўтарган даражада кўриб чиқдик.

Демак, бундан чиқадиган хулоса шулки, ирқчилик ҳам, ўзга миллатларга паст назар ила қараш ҳаракати ҳам, пироварди, Аллоҳ яратган оламга эғалик қилиш ҳам — инсониятга қарши ҳаракатлардир. Ва то абад шундай бўлиб қолади.

Бу — қандай буюк, оламшумул ақида, а? Айни чоғда инсониятнинг тадрижий такомили давомидаги буюк галабаси, яъни, унинг онгию қалбида пайдо бўлган буюк сифат ўзгаришидир! Бундан ортиқ қадриятни топиш мушкул-ов...

Ҳа, бу — Умуминсоний қадриятнинг чўнг гавҳарларидан бири ҳисобланади.

Яна шу нарса олам миқёсида айни муддао бўлдики, мана шу каби улкан хиёнатларнинг олдини олиш, ваҳшийликлар дунёнинг қай бурчагида бўлмасин - ундан инсониятни огоҳ этиш ва иложи борица

ваҳшийлик учоғини учириш мақсадида дунёвий марказ — Бирлашган Миллатлар ташкилоти пайдо бўлди: эсда тутайлик, бу ташкилотнинг таъсис этилиши ҳам — одамзод камолотидаги сифат ўзгаришидир.

Демак, бу ҳам — Умумбашарий мафкуранинг жавоҳири ҳисобланади.

Ёхуд коммунистик идеологиянинг — гоятда нотабиий ва инсониятнинг губ манфаатларига зид бир мафкура экани ҳам аён бўлдики, бунинг оқибатида Умумбашарий қадриятлар яна-да бойиди: демак, халқлар ўз ҳуқуқларини ўзлари белгилашга ҳақлидирлар; табиийки, бошқалар манфаати оёқ ости бўлмасин; демак, ўзича мустақил бўлиб, ўзига хос давлат тузиб яшашга ҳар бир миллат мутлақо ҳақлидирки, бунга қаршилиқ кўрсатган куч инсониятнинг қазабига учрайди, демак, ҳар қандай миллат ўз тили, дини, урф-одатлари ҳамда ўзига хос қадриятлари билан бўлиши — унинг ҳақидирки, бунга тажовуз этиш ҳам — инсонга хиёнат ҳисобланади; демак, ҳар бир давлат ўз бойликларига ўзи эгалик қилиб...

Демак, демак, демак...

Умумбашарий қадриятлар хазинасининг яна бир мислсиз кўҳинури — атом урушининг инсоният қирғини билан тугашини англаши — унинг қиёмат қойим билан тенг эканини тушуниш бўлди: о, бу нуқтага келиш кўп хавфу хатарлар, ўтмишда ўтган аччиқ тажрибалар, беҳисоб илмий таҳиллар, энг оғири — халқларнинг буюк зилзилани кутган каби ҳаяжону қўрқувлари сўнгида бўлди: э, воҳ, ўша пайтларни эсласанг, ҳушинг учади: дунё икки қутбга бўлинган — икки идеология икки аждар каби бир-бирига огзини очиб турибди — бир-бирини маҳв этмоқчи, демак, ер юзи халқлари уларнинг қомига кириб йўқ бўлиб кетиши мумкин.

Ушбу фалокатни тушуниш ва уни беихтиёр бартараф этиш сўнгида Умумбашарий мафкура яна янги қадриятлар ила бойиди: чунончи, оламда атомни кўпайтирмаслик керак, яъни, атом бомбалари бўлмаган, бироқ уни бўлдиришга ҳаракат қилаётган давлатларга дунё халқлари манфаатлари нуқтаи назаридан тазйиқ қилиш, ҳар хил иқтисодий таъсирлар ўтказиш...

Буларнинг ҳаммасини кўриб-билиб турибмиз.

Аммо “инсон камолоти” сари тадрижий ҳаракат — ҳар хил мамлакатларда ҳар хил экан-да: ҳа, шундай мамлакатлар борки, уларни бошқарувчилар Умумба-

шарий қадриятларни тилда эътироф этганлари билан амалда ўз билганлари — ўз даражалари миқёсида иш тутишаётир. Хусусан, динни, ҳа, динни — бош идеология-мафкура қилиб олган давлатлар.

Уларда ҳали чин инсоний мафкура етилмаган. Етилишига ҳам анча вақт борга ўхшайди.

7

Шу ўринда бир савол тугилади: биз сўфилар мафкураси — Тасаввуфни кўрдик — биламиз, умуминсоний қадриятлар жамулжами бўлмиш — Умумбашарий мафкура билан ҳам танишмиз, ана фашистона-ирқчилик мафкураси, ана коммунистик мафкура... динни мафкура қилиб олган давлатлар ҳам бор...

Хўш, булардан фарқ қилувчи миллий мафкуралар ҳам бўлганми? Бўлган бўлса — қаерда?

Кўп ерда — кўп мамлакатларда: бўлиб ўтгани... ҳам бор, амалдагиси ҳам мавжуд; Японияни олинг, унинг мафкураси — техник тараққиёт ила оламнинг ўстунларидан бирига, иложи бўлса, яғонасига айланиш мақсадини кўзлайди; Амриқони олинг, пировард натижада оламни холисона бошқаришни кўзлайди унинг мафкураси; Русияда ҳали мафкура шаклланмаган, зероки, ўтмишдаги мафкуралари — империалистик ва коммунистик мафкуралар эдики, улар таъсиридан ҳали-вери қутилиш қийин...

Келинг, энди ўзимизга ўтайлик: ўзимизнинг Миллий мафкурамиз ҳақида гаплашайлик.

Шу нарсани дарҳол эътироф этайликки, ҳар қандай миллий мафкура ҳам, президентимиз таъкидлаганларидек “бир кун ёки бир йилда” пайдо бўлмайди, у “шаклланади, шаклланиб боради”. Унинг илк илдизлари ибтидоий ҳаётга — қабилачилик даврларига бориб уланади, шубҳасиз: илло бизнинг, жумладан, жумла жаҳоннинг бутунги ҳаётида ўзининг энг-энг қадимги урфу-одатларидан нималардир сақланиб келаётганига гувоҳ эканмиз, нечук энди миллий мафкуранинг пойдевор тошларидан бўлмиш — яхши сифатлар, ақлан ва ҳиссан идрок этилган қандайдир ҳақиқатлар сақланиб қолмаган, унинг — ўша халқнинг миллий характериға замин бўлмаган бўлсин?

Замин бўлгани шубҳасиздир ва миллий мафкурасининг оёқ олишида ҳам туртки бўлганига шубҳа йўқ.

Энди ижозатингиз билан миллий мафкурамизнинг шаклланиш босқичларига, ҳечқурса, умумий бир тарзда назар ташласак.

8

I. Қадимда бизнинг ўтпараст бўлганимиз факт. Умуман айтганда эса, инсониятнинг ўтга топинмаган қавми йўқ. Шунинг учун Эйнштейн: “Инсонни ҳалок бўлиб кетишдан қўрқув ҳисси билан олов сақлаб қолди” деганида юз фойиз ҳақ: ахир, инсон ҳеч нарсадан қўрқмаса, демак, жонини сақлаш учун ҳаракат қилмаса, у онгсиз махлуқ каби пайдо булган заҳотидаёқ ўлиб кетарди. Хўш, инсоннинг совуқ кунларда ҳам, тунларда ҳам, қўйин-чи, кундуз кунларида ҳам интилган манзили қаер бўлади? Ўт, гулхан...

Шунинг учун инсон ўзининг ибтидосидаёқ Ўтни илоҳийлаштирган, унга топинган ва унинг борлигидаги тафтни-ҳароратни — Руҳ деб ҳис этган, кейинчалик Руҳ — Тангри номини олган: яъни у инсонлар онгида илоҳга айланган.

Ўт тангриси.

(Мусулмон бўлганимиздан кейин ёдимиздан чиқиб кетган бу калима ҳамон Олтой туркий элатлари орасида мавжуд: Кўк тенгриси, Су тенгриси, Ер тенгриси каби.)

Табиийки, бу ақида жуда жўн, ҳаётий эҳтиёж натижаси бўлиб, диннинг ибтидоий шаклига мансубдир. Бироқ яралажак дин учун замин бўла олгани ҳам — ҳақиқат. Шунинг учун ҳақиқатки, йиллар, асрлар ўтиб, бу заминда Зардуштийлик дини қарор топди. Илло, бу диннинг тарғиб қилгуси қаноатларида Сув, Ер, Кўк (осмон) билан ёнма-ён Ўт ҳам туради.

Бироқ бу — зардуштийлик дини — ғоят мураккаб, маънан ғоят чуқур, оламдаги барча улуг динлар билан бир сафда туришга лойиқ дин эди: унинг китоби — “Овесто” ҳам яратилган, инсонларнинг яшаш тарзига хос дастурлари бир тизимга тизилган, бундан ҳам муҳимроғи — Эзгулик-Яхшилик галаба қилади, деган улуг ақида ушбу диннинг байроғи эди.

(Эзгулик тангрисини - Оҳурамазда, Ёмонлик тангрисини — Аҳраман деб аталиши, “Овесто”нинг қаерда пайдо бўлгани, умуман, бу дин қайси манзилда шаклланиши ҳақида кўп гапириш ва бу борада турли

фикрли олимлар билан мунозара қилиш мумкин. Чунончи, бир туркум Оврупо олимлари Зароастризмнинг туғилган жойи — Эрон дейдилар; асар тили эроний тиллардан кескин фарқ қилгани учун уни “Овестинский язык”, дейдилар ва Эронзаминдаги бир ҳовучгина ўтпарастларни кўрсатиб: “Ана, “Овестони яратганлар авлоди”, дейдилар... Бир туркум жиддий олимлар эса муқаддас китобнинг ўзига суяниб, зардуштийликни ҳам, китобнинг ҳам яралган манзили — Хоразм, деб исботлайдилар: чунончи, китобнинг ўзида унинг яратилган жойи — икки дарё оралигида, тўғрироғи, бу наҳрларнинг энг буюғи ёқасидадир, дейилган экан; китобнинг ўзида Эзгулик тангриси Оҳурамазда: “Дунёнинг илкинжи мамлакати қилиб Хоразмни яратдим. Сўнгра туғи баланд эрлар юрти Бақтрияни (Сурхондарё заминлари) яратдим...” деб ёзилган экан...

Фақир бу мунозараларга қўшилмайди, зеро бизнинг вазифамиз бўлак.)

Хуллас, инсонлар ўтни илоҳийлаштириб, Ўт тангрисига сиғиниб, кейинроқ муқаддас олов ёниб турадиган ибодатхоналар қурабашлаган чоғларида ушбу эътиқод (эътиқодлар) пойдеворида пайдо бўлган Зардуштийлик динидаги Эзгулик тангрисини — Бош худо (греклардаги Зевс каби — худолар худоси) деб таниди ва ... Эзгуликнинг, демак, Яхшиликнинг охир-оқибат галабасига ишонч онгигагина эмас, қалб-қалбига ҳам сингиб кетди.

Бу ҳолнинг яна бир оддийгина сабаби шундаки, инсон табиатан Яхшилиқ галабасига ишонгиси келади, ишонади, “ишонмайман” деганлардан нари туради.

Энди бир сония ўйлаб боқайлик: шу ишонч эмасмикан Умумбашарий мафкуранинг тамал тошларидан бири — балки энг муҳими? Хўш, миллий қадриятимизнинг-чи?

Фахрланишимиз керак: бу улуг ҳақиқатнинг энг чуқур идрок этилиб, илоҳ даражасига кўтарилган заминда туғилганмиз! Бинобарин, бизда ҳам миллий мафкура бўлар экан, унинг ҳам замирида шу ҳақиқат — Эзгуликка ишонч ётмайдими? Ҳа, Эзгулик кўп қийинчиликлардан кейин галаба қилади...

2. Мелоддан олдин III аср. Искандар Македонский — отаси Филлипнинг қасдини олиш баҳонасида жаҳонгирлик даъвоси билан Эронни босиб олган грек фотиҳи шимолга юриш қилиб, Сутдиёнага кирди.

Қадим Самарқанд.— Мароканд атрофида бир кечанинг ўзида 120000 ерлик аҳолини қиличдан ўтказди... Бу бало-қазони Ёмонлик тангрисининг лашкари каби билган ерлик халқ босқинчиларга қарши бош кўтарди. Исёнкор, қасоскор ўғлонларга бош бўлгулик саркарда ҳам чиқди: у Спитамен эди.

Озодлик учун кураш бошланди. Бу курашга Яхшилик тангриси — Оҳурамазда ҳомий эди.

Маълумингиз, греклар — тоғли ўлканинг фарзандларидир, шу-чун нотекис ва унчалик катта бўлмаган майдонларда жанг қилишга уста эдилар. Уларнинг бу жиҳатлари Самарқанд атрофидаги тоғу адирларда бўлган жангларда дарҳол билинди: ёв устунлик қиларди; устунлик қилишга яна битта омил — уларнинг ўша замондаги энг сўнгги-янги қуроллар билан савашга киришлари эди. Киноларда кўрган бўлсангиз керак: қалқонлари одамбўйи келади, найзалари ҳаддан узун. Сугдийлар мамлакати эса фақат тоғликлардан иборатмас, балки Сирдарё бўйларигача чўзилиб кетган эдики, Спитамен бошлиқ халоскорлар ёвни алдаб-сулдаб — ундан қочган-қўрққан бўлиб, текисликларга олиб чиқди. Ана шунда ерлик ботирларнинг чопқир қорабайир отларию ўқи юз қадам наридаги ўлжани беҳато урадиган ёйлари иш берди: юнонларни (грекларни шу номда атаганлар) ўраб олиб, ўққа тутишар, кейин учқур отларида қочиб қолишар, кейин яна ўраб олиб, отишмани бошлар эди. Грек аскарларининг бири-бирининг пинжига тиқилиб, тўдаланиб қолган қўйлар аҳволига тушган пайтлари кўп бўлди: бунинг сабабларидан муҳими — уларнинг ёйларида отилган ўқлар атиги олтмиш қадамга етар, отлари ҳам чопқирмас эди. Улар талофат еганлари сари руҳлари туша бошлади, халқимиз баҳодирларининг эса ғалабага ишончлари мустаҳкамланар эди.

Кейин, урушларда урф ҳисобланган макр ўртага тушди: икки дарё (Ефрат ва Фрот) оралигидан бу заминдаги икки дарё (Аму билан Сир) оралигигача йўлни босишда жанг ҳадислари, йўлда учраган қарши кучларни ҳийла билан ҳам енгилшга устаси фаранг бўлиб кетган греклар йўлбошчиси Искандар, яъни Александр найранг йўлини тутиб, Спитаменни сеvimли хотини Заринани қўлга олди: Зарина халоскор саркарда Спитаменнинг калласини олдириб, гўзал жаҳонгирга юборди. Шу асно бу тупроқда греклар ҳукмронлиги бошланди. Аммо энди Искандарнинг

амирлари орасида юрт талашиб, келишмовчиликлар чиқа бошлади. Худди ана шу пайт Искандар босиб олинган ушбу мамлакатни бир қисм лашкарларига — ҳокимликни саркардаларига топшириб, Македонияга йўл олди: ажабо, айтишларича, Ҳиндистон томонда уни безгак чивини чақиб ўлдиради.

Грек саркардалари бўлиб олган Туронзаминда, хусусан, жанубда — Бактрия ва Мерв томонларда уларнинг ҳукмронлиги юз эллик йилларга чўзилди: бу орада греклар аста-секин ерли халқ орасига сингиб кетдилар, ерлик зодагонлар сўзлашишни одат қилган грек тили ҳам ўлди.

Тарихий китобларда Александр Македонский Ўрта Осиёни босиб олди, яъни, ерлик халқ устидан галаба қилди ва улардан қолган, масалан, Селеквидлар сулоласи фалон йил ҳукмронлик қилди, деб ёзилади.

Аммо тагин ўша муаррихларнинг ўзи сугдлар исёнларига, Ватан озодлиги учун нечоғлик ишонч ва шиддат билан курашганларига юксак баҳолар бериб қолмасдан, Искандарнинг ўз ватанига қайтиб йўл олиши биланоқ сугдийлар галабаси ўз-ўзидан таъминлангани, улар бамисоли жаҳонгирнинг орқасидан тош отиб қолганларини ҳам эътироф этадилар.

Алқисса, энг буюк, енгилмас ёв билан — босқинчи душман билан курашда ерлик халқ — халқимизда галабага ишонч мустаҳкам экани, табиийки, галабага эришмоқ учун фақат ва фақат курашиш лозимлигига қалбан ва ҳиссан иймон келтирганлари биз учун муҳимдир: зероки босқинчиларга қарши Озодлик ва Мустақиллик учун кураш Умумбашарий қадриятларнинг-да, Миллий қадриятларимизнинг-да хазинасидаги бебаҳо дурлардандир.

Биз шу нарса билан фахрланишимиз лозимки, Ўрта-ер денгизи соҳилларидан чиқиб, Эрондек империяни тормор этган шафқатсиз ва маккор ёв биринчи марта Ўрта Осиё заминида — Туроннинг гултожларидан бўлмиш Сугдистонда ашаддий қаршиликка учради: кучи кесилди, руҳи синди, ўзи аста-секин қумликлар ютган сувдек ерликлар орасига сингиб кетди.

Бу — галабага ишончимиздан, Ватанни севишимиздан.

(Бу кураш тарихига қизиқувчиларга Искандарнинг ёнида юриб, ҳар кун, ҳар сония кечган воқеаларни битган Аррияннинг “Искандар сафари” асарини ўқишни тавсия этган бўлуздим.)

3. Мелоддан олдинги I аср. Шимол кенгликлари-
дан — Хитойнинг тазйиқидан қочган Кушон қабилала-
ри Туронга аста-секин силжиб, шу жараёнда ерлик
халқ билан киришиб кетиб, ниҳоят, Ҳиндистоннинг
ярмигача борди. Ва шу заминда Кушон империяси деб
аталадиган бир буюк давлат тузилишига сабаб бўлди.
Кушонлар тил жиҳатдан туркий бўлганлари ва
босқинчи сифатида келмаганлари учунми-уларнинг на
тубжой халққа бирон зарар етказгани, на-да ерликлар-
нинг уларга қаршилиқ кўрсатганлари ҳақида тарихда
ҳеч гап йўқ. Аксинча: грек ҳукмронларининг қолган-
қутганларию уларнинг таъсирида бўлган маҳаллий
ҳокимларга бегонасираб қараган туронликлар Кушон
қабилаларини хайрихоҳлик ила кутиб олганларини
тахмин қилиш мумкин... Нима бўлганда ҳам, Кушон-
ликлар ерликлар билан тезда тил топишиб, чатишиб ва
қўшилиб кетдилар.

Айтиш лозимки, улар ерликларга нисбатан ҳам, ши-
молий Ҳиндистон қавмларига нисбатан ҳам маданий,
диний, ижтимоий қурилмалар жиҳатидан тубан тури-
шарди. Шунинг учун ерлик халқларнинг урф-одатлари-
дан тортиб, касб-корларигача бамисоли ўзлариникидек
билиб қабул қилдилар.

Бу вақтда Туронзаминда Ўтпарастилик-Зардуштийлик
дини ҳукмрон, греклар ўзлари билан олиб келган ва
кейинчалик Греция билан бўлган маданий алоқалар
туфайли уларнинг кўпхудолик ақидалари ҳам кириб
кела бошлаган эса-да, тубжой динга деярли таъсир
ўтказа олмаган, билъакс: уларнинг-да Сувга, Ерга,
Кўкка ва Ўтга илоҳ сифатида қарашлари халқимизга
манзур бўлган, буям кам: кириб келган грек санъати —
хусусан, ҳайкалтарошлик ва деворий расмлар чизиш
санъатидан самарали баҳраманд бўлиб, бу борада
анчагина илгарилаб қолган эди.

Бу мавзуда кўп гапириш мумкин (бу — алоҳида
ажойиб мавзудир!) аммо бизни шу тобда бошқа нарс
қизиқтиради, гарчи ўша замонлардан қолган — тирик
инсоннинг гўзалликлари ажойиб тарзда акс эттирилган
ҳайкаллар ва деворий расмлар ҳам — миллий қадрияти-
мизнинг соф гавҳарлари бўлса-да.

Кушонлар назарида, Зардуштийликка нисбатан Ҳин-
дистоннинг Будда дини авлороқ туюлди, ҳиндлар
маданияти ва санъатининг таъсири кўпроқ ўтди, бал-
ки сиёсий мулоҳазалар туфайлидир — империянинг
давлат дини сифатида Будда дини эълон қилинди. Де-

мак, (биз бугунги кунда қолдиқларини топаётган) Будда ибодатхоналари қурила бошлади, ерлик ҳайкалтарошлар Будданинг ҳайкаллари (ўзларига ўхшатиброқ) ясай бошлади. Дарвоқе, Будда ибодатхоналарини ҳам ўзларининг ўтпарастлик ибодатхоналарига ўхшатиб қурганлар...

Табийки, Будда дини унинг тарафдорлари томонидан бу ўлкаларга мажбуран олиб келинмагани учун, қолаверса, Будда ақидалари ўзи босқинчиликни инкор қилиши боис ул дин аҳбобларининг ҳам, зардуштийлик дини коҳинларининг ҳам бирон-бир жабҳада келишолмаганлари тарихда қайд қилинмайди.

Кушон империяси, одатдаги салтанатлар каби, инқирозга юз тутганидан кейин, ажаб, Будда ибодатхоналари ўз-ўзидан бушаб қола бошлаган экан.

Ажабо, Буддадек буюк дунёвий диннинг нимаси маъқул келмади-ки, Туронзамин фуқаролари уни қабул қилмадилар? Уринли саволдир бу?

Маълум бўлишича, Будданинг солимларга қарши солимлик билан курашмаслик, балки бошқача йўллар ... тутиш лозимлиги ҳақида — “инсоннинг энг буюк фазилати” деб аталмиш ақидаси бизга — Туронзамин инсонларига маъқул тушмаган экан: ахир, ўйлаб боқинг, кун икка дунёнинг у чеккасидан келиб Ватанларини босган — босқинчи ёвга қарши беихтёр қилич кўтарган, Ватан озодлиги учун курашиш шарт ва зарурлигини, қолаверса, бу йўлда ҳалок бўлишни ҳам шараф деб билган халқ қандай қилиб энди бу ақидаларидан қайтсин? Қандай қилиб босқинчиларга қарши очиқ курашмаслик ҳақидаги насиҳатларни қабул қилсин?

Афтидан, жанубий Ҳиндистону шимолдаги Турон халқларининг табиатидаги энг муҳим фарқ ҳам шулдир...

4. VIII—X асрлар. Араблар Ислом динини ўлкамизга олиб келдилар. Бу дин — энг буюк дунёвий динлардан бўлиши билан бирга Буддадан кескин фарқ қилар — шу жиҳати билан фарқланар эдики, Исломда “жиҳод” бор, яъни, лозим бўлганда исломиятни мушрику гайридинларга куч ила сингдириш мавжуд, шу боис у Туронзаминга кириши ҳамон, аввало, у ерлик эътиқод масканларига човут солди: ўтпарастлик ибодатхоналари... нинг устига ўз масжидларини қурақурдира бошлади: сабаб? Бошқа, кўримлироқ ер топилмасмиди? Топиларди. Аммо тубжой аҳолининг

ибодат учун борадиган манзили — уша ибодатхоналар эдики, демак, исломни қабул қилмагъанлари ҳам беихтиёр ўз ибодатхоналарига эмас, балки масжидга боришарди: динни қабул қилдириш йўлидаги синалган усуллардан бири эди бу. (Араблар Испанияни забт этганларида ҳам монастирлар устига масжидлар қурганлар...)

Буларга қарамай, Исломга қарши Туронзамин аҳолисининг жуда унақа тиш-тирноғи билан курашгани солномаларда қайд этилмайди: бу солномачиларнинг макри эмас, ҳақиқатда ҳам Муқанна қўзғолонидан бўлак кўтарилиш бўлмаган: зеро ушбу қўзғалон ҳам (Муқанна ўзини пайғамбар деб атаган эса-да) динга нисбатан эмас, араб босқинига — босқинчиларга қарши кураш маъносида кечган...

Хўш, нечук энди шундай ёш, лозимида тажаввузли дин — Ислом Ватанимизга тез тарқалди ва унинг асл дини бўлиб қолди? Бу саволнинг жавоби - Исломнинг ўзида, моҳиятида, алҳамдулилло, уни қабул этганларнинг кўзлари чарақлаб очилиб, энг буюк ва ўхшовсиз ҳамда ягона Аллоҳни таниб, ўзлари излаб-истаб юрган нимарсаларини топгандек бўлганларидандир. Бироқ исломиятнинг бу қадар тез ёйилишига бошқа — ерлик халққагина хос бўлган сабаб ҳам мавжуд эди: яъни, собиқ ўтпараастлар йиллар, асрлар кечгани сари буюк илоҳлари бўлиш Яхшилиқ ва Ёмонлиқ худоларидан бирига — айни Яхшилиқ тангрисига кўпроқ мурожаат этиши, унгагина сигина бошлаши орқасида Ёмонлиқ тангриси бир четда қолиб кетган, фуқаро баайни ёлғиз худоди бўлиб қолган эди.

Иккинчидан, ўтпараастлик ақидасининг ибтидосидаёқ аждодларимиз ҳар хил Руҳларга — ўша Сув руҳи, Ер руҳи ва ҳоказо руҳларга сажда этишган эса-да, Ўт тангрисини алоҳида ҳисобласа-да, такрор-такрор айтиш жоизки, бу Кучларнинг орқасинда — самода яна бир улут қудрат мавжудлигини ҳис этишар эди. Агар ибтидой динлар эволюциясини кузатсангиз, оламнинг бошқа минтақаларидаги Руҳларга топинган қабилаларнинг ҳам, айни чоғда, Олий Руҳни қалбан тан олганларини кўрасиз.

Хўш, Туронзаминга, ўтган юз йилликлар давомида Кушонлардан бошқа кўчманчи элатлар ҳам аста-секин келиб жойлашар, эндиликда улар “турк” номи-ла аталар (аслида “турк” сўзи административ, киборлар доирасида “бошқарувчи” деган маънони англатган бўлиб,

кейинчалик у халқ номига айланган, шу боис аслида номлари бўлак, аммо тилда қардошлик бўлган элу элатлар беихтиёр у номни қабул эта бошлаган эди. Дарвоқе, ҳамон — ҳозирги кунгача ўзларини на турк, на ўзбек деб атамайдиган, асли-бошдаги уруглари номида атайдиган элатлар мавжуд...), улар барчаси ҳам бояги-ўша “тўрт унсур”ни улуғлашса-да, ягона Кўк тангрисини ҳам тан олишар эди, инчунун тубжой-ўтроқ ва ўтроқлашиб қолган Туронзамин қавмлари топинмиш Яхшилик тангриси уларга айни ўз илоҳларидек бўлиб кетган, ниҳоят, Эзгулик худоси беихтиёр битта сўз билан — Тангри сўзи билан аталадиган бўлиб кетган эди.

Шундоқ бўлгач, бу инсонлар қандай қилиб ягона Аллоҳни — араблар тарқатган — маълум қилган ягона зотни тан олмасинлар? Тан олиш — қабул қилиш беихтиёр содир бўлди ва Тангри сўзи Тангри-таоло шаклида ишлатила бошлади: ҳа, туронликлар “Тангри”лари тимсолида “Аллоҳ”ни кўрдилар.

Аммо туронликлардан бўлак, бирон арабнинг “Тангри таоло” деганини эшитиш мумкин эмас.

Шундай эса-да, кейинчалик шиддатлари пасайган араблар нафақат бу ҳолга қаршилиқ қилмадилар, аксинча, уни қувватлаш баробарида ўтроқ зардуштийлик динига дохил урфу-одатлар ижросига ҳам лоқайд қарашга ўргандилар.

Тўғри, қадимги ибодатхоналарга бориш ёки уларни таъмирлаш ҳақида гап бўлиши мумкинмас эди. Турондаги подшоликлар халифа томонидан тайинланар, Бағдод уларни кузатиб турарди: подшолар эса, Халифалик идеологиясини бажарилишига бош-қош эдилар... Аммо, биласизми, Амир Исмоил Сомоний анчагина уста сиёсатчи бўлган экан: айрим манбаъ ва ривоятларда зикр қилинишича, Сомоний ҳазратлари кундуз кунлари мусулмон масжидига (табиий, Жомега) қатнаб, беш вақт намозни канда қилмай ўқисаларда, халифалик фармонларию исломий амалларни сўзсиз бажарсалар ва бажартирсалар-да, тунлари... хилват гўшаларда қолган ўтпарастилик ибодатхоналарига бориб келар эканлар... Бу ҳолни бутун Бухоро халқи билар, аммо араб “соқчи”ларидан сир тутар, шу асно ўз подшоҳларини севишар экан. Ўша пайтда Исмоил Сомоний давлатининг беҳад камол топишида шоҳнинг тадбиркорлиги, усталиги, қолаверса, саркардалигидан ташқари, мана шу каби одатлари ҳам сабаб бўлгандир...

Энди, айтилган гапларни, воқеаларни эсга олиб яқун чиқарсак, ушбу ҳолни кўрамиз.

Демак, Туронзаминнинг халқи, яъни, аждодларимиз қабилачилик даврларига хос фетиш — сигинувчи куч мақомида бўлган Рухларга, кейин Илоҳ-руҳларга, кейин Эзгулик худоси — ёлғиз Тангрига, кейинроқ бироз муддат Буддага мойил бўлиб, сўнг ягона Аллоҳга топинган ва Аллоҳни — Тангри-таоло деб кўзлари оламга қайтадан очилган бахтиёр бир халқ экан; ҳар қайсиси ўзича маънавий қимматга эга бўлган бу эътиқодларни бағрига қандай сингдирди экан? Ҳайрон бўлиб, қайд қилишга мажбурмиз: қалбига сингдирган ва сингдирган бу эътиқодларни, айтини чоғда ўзига керагини олишни ҳам, демак, ўртада нима яратишни? — Мафкура яратишни ҳам беихтиёр ҳис этган: бу ҳол аввало уларнинг динларга тажаввуз-корлик билан қарамасликларида, деярли ҳаммасини бир кўзда кўришларида кўринади; энди уйлаб қаранг: бундай халқ, унинг комиллари инсоннинг ақли ва ҳисси ила яратиладиган маънавий бойликларга қай муносабатда бўлди экан? Албатта, минг бор албат дейиш керак — ижобий муносабатда, унинг ривожига ва камолига рағбат кўрсатиш орзусида...

Ана шунинг учун Исмоил Сомоний саройида ҳам, қаламровидаги шаҳарларда ҳам инсон такомилнинг, мавҳум фикрлаш (абстракт фикрлаш — одамзоднинг юксак босқичларида пайдо бўлади, қуйи босқичида йўқ ҳисоб: ҳамон йигирмагача санашни биладиган ибтидоий қабиалар бор...) даражасининг нурли маҳсули бўлмиш — фан ва санъат ривожлана кетди (албатта бунинг Кушонлар давридан қолган пойдеворлари ҳам бор эди): айниқса, аниқ фанлардан ҳандаса, фалакиёт илми, тиббиёт...

Динлар дини бўлиб қолган Ислом (баъзи мутаассиб руҳонийларни ҳисобга олмасак) тафаккурнинг бу камолига моънелик қилмас, бунинг устига — Исломнинг ўзини энг юксак даражада тушуниш-англаш ҳаракати ҳам ўсиб, сўфилар пайдо бўла бошлади.

Қандоқ даврлар ўтган-а?

“Ўтган-а!” деб юбордик, бу гапларнинг давоми бор: Бухородан чиққан мушук томма-том юриб етиб борадиган Хоразмда эса — Қасри баҳлул, яъни, илмлар академияси бўлиб, унда ўша замоннинг деярли барча олиму уламолари илм ва санъат ила машғул, унга ҳатто Эрон ҳам ҳавас ва рашк билан қарарди. Шуниси ажойибки, академия олимлари орасида христианликни, ҳа-

ҳа, Исо пайгамбар тариқатини қабул қилганлар ҳам бор, диний айирмачиликдан асар ҳам йўқ эди. Дарвоқе, Ибн Сино Бухородан туппа-туғри Хоразмга бориб, Беруний бошлиқ академияда хизмат қиларкан, унинг-да шогирди Журжоний насроний динида эди...

Динлар бир кўз билан кўрилган жойда тиллар ажратиладими? Асло: илмий ишлар асосан арабчада, нафис санъат асосан форсийда, муомала эса туркийда эди. Гапимиз Хоразмдаги шоҳ академиясидаги олимларнинг турфа динларга мансуб бўлганлари ҳолда, бир буюк мақсад — инсон камолоти йўлида ижод қилганларига келди... Инсон ақли-идрокининг ўша вақтда нечоғлик парвозда эканини таъкидламоқ учун Бағдод ёки Туркиядаги айрим ҳолларни эсламоқ жоиздур. Келинг, биттасини эслаймиз: сўфилар сўфиси Жалолиддин Румий вафот этди. Унинг тобути орқасидан эргашган улуғ зотларни шу тобда томоша қилиш мумкин бўлганда эди!

Бу сафда — кўзда ёш билан жилаётган улуғлар сафида хоч кўтарган насроний попи ҳам, кафтдек тақяни бошига ёпиштириб қўйган яҳудий роввини ҳам, арман руҳонийси, Будда коҳини, Конфуций ақидасининг муршиди ҳам бор эди. Энг олдинда мусулмон имоми борарди.

Бу қандай буюк маъноли манзара!

Сизларга шон-шараф, эй, ўтган улуғлар!

Энди, суҳбатнинг бу қисмини якунлаймиз: ҳа-ҳа, гап Умумбашарий қадрият ҳақида... Демак, оламдаги барча динлар — эътиқодларга жумладан, тилга ва миллатларга хос урф-одатларга бир кўз ила, тўғрироғи, ҳурмат ила қараш — ахир, Умумжаҳоний мафкуранинг бебаҳо бойликларидан экан, тавба-тавба, ушбу буюк қадриятлар ўзинчи асрларнинг нари-берисидаёқ кашф этилган ва юксак даражада эъзозланган экан, демак-демак, Умумбашарий мафкура бўлган... экан-да?

Ҳа, бўлган эди.

Хўш, шу барча улуғликларга тамал тоши қўйилган замин — Турон тупроғи бўлар экан, демак, бизда Миллий мафкура бўлган... экан-да?

Ҳа, бўлган эди...

У даврларни, умуман, инсоният тарихида — олтин даврлар, деб бемалол айтиш мумкин.

5. X—XV асрлар. Миллий мафкурамиз, айниқса, Темур даврида батамом шаклланди.

“Батамом” дедик. Демак, унгача тўла шакланмаган

ёхуд қандайдир хаёлийроқ, яъни, тағ-замини нобопроқ булгандир? Шундай дейиш ҳам мумкин. Зероки биз Умуминсоний мафкура даражасида бўлган ақидамизнинг амалиётда — ҳаётдаги инъикосини яхши билмаймиз; ҳа, Исмоил Сомоний раҳномолигидаги акобирлар давлатни қай тарзда бошқаргани, раиятнинг аҳволу руҳиясини, қолаверса, у подшоҳликда мавжуд булган Инсоний қомус — конституциянинг... узр, шундай Қомус бор-йўқлигини ҳам аниқ билмаймиз.

Аммо Хоразмда машҳур илмпараст, адолатли шоҳ Маъмуннинг Беруний бошлиқ олимларни ҳузурига бир куни чорлаб: “Бизга бир қонунлар мажмуасини яратиб беринглarki, у — инсон қонунлари йигмаси бўлиб, давлатни бошқаришда ҳам асқотсин”, деб фармон берганини биламиз. Дарҳақиқат, Ибн Сино ҳам иштирокидаги олимлар олти ой деганда шундай, демак, конституцияни тайёрлаб, шоҳга тақдим қиладилар.

Шоҳ уни ўқиб чиқиб, асосан маъқул топибди-да, илкинчи бандига қайтиб, қаттиқ эътироз билдирибди: “Қандоқ қилиб мен — шоҳ — Аллоҳнинг ердаги вазири гадога тенг бўлар эканман?” Қомусда ёзилишича, “Инсонлар Аллоҳ олдида бир-бирларига тенгдурлар. Демак, ҳаётда ҳам бир-бирларига тенг, чунончи, шоҳ гадога тенг...” дейилган, бинобарин, жамият ичида Қонун устиворлиги тайин қилинган экан...

Ажойиб, а? Ажойиб!

Аммо шоҳ Маъмун бу мислсиз тенгликни қабул қилганига қадар Эроннинг Ғазна шаҳридан чиққан янги император Маҳмуд Ғазнавийнинг тобелигига тушгани маълум.

Кўриниб турибдики, буюк Хоразмда ҳам ҳали Миллий мафкуранинг жамият ичиндаги тизимларида оқшаш бор экан...

Энди, бу йўруда яна муҳим бир воқеани эсламай ўтиб бўлмайди: XI аср. Мана шу Форобда буюк файласуф ва жамиятшунос Абу Наср ал Форобий ўзининг “Фозил шаҳар одамлари” номли ажабтовур асарини битади. Бу асарда хаёлий бир шаҳар тасаввур этилиб, ундаги фуқаронингу ҳокимнинг мулозимларнинг ҳаётда тутган ўрнидан тортиб, вазифаларигача бир миқдор баён қилинади. Бу асар — шубҳасиз утопик асар — хаёлий-орзуманд рисола бўлиб, истиқболда қурилиши мумкин бўлган энг олий жамият-тузум қандоқ бўлиши лозимлиги ҳақидадир.

Бу — ўз давридагина эмас, ҳозирда ҳам гоят олий-

жаноб фаолият ҳисобланади; қолаверса, улуғ бобокалонимиз бамисоли коммунистлар яратган идеологиянинг бош вазифасига ушандаёқ асос солгандек эдилар, илло коммунистларнинг идеологияси ҳар қанча кофирона мафкура булмасин, сиртдан қараганда, оламда энг адолатли — фозил инсонлар яшайдиган жамият қуришга ўхшаб кетарди... Ўхшаб кетарди, холос. Аслида гирт хаёлий, демак, инсон табиатига тўғри келмайдиган жамият тузишни орзу қилиб қолмасдан, балки уни тузишга киришувлари заҳоти ишлари аксига юриб, макр йўлига ўтдилар ва беихтиёр зулмга асосланган мустабид ҳокимият ўрнатишдан ўзга иложлари йўқлигини англадилар: ҳа уларнинг табиий ҳаракатлари ўзи шуни англашга олиб келдики, сўнг улар ортига қайтса гарқ бўлиши тайин бир кемадаги бахтсиз қароқчилар аҳволига тушиб қолдилар... Шу нарсани эслаш фойдадан холи эмаски, Форобий ҳазратлари истаган гоё ҳам, коммунистлар суянган француз утопистлари (хусусан Ж. Ж. Руссо) ташвиқ қилган хаёлий-жаннатмакон жамият ҳақидаги гоёнинг пайдо бўлиш тарихи ҳам “инсоният маданиятининг илк бешиги” деб аталадиган Грецияга — мелоддан олдинги III асрларга бориб тақалади. Ўша ўзингиз билган Арасту ўзининг “Сиёсат” деган асарида “идеал жамият” қандоқ бўлиши ҳақида фикр юритиб, коммунистлар ўйлаб топган “коллектив хўжалик” (НЭП сиёсати туфайли одамлардан бир қурумани бой бўлиб, бир қисмининг, яъни, дангасаларининг фақирликда қолаётганини кўргач, шошиб қолиб, одамларни яна “тенглаштириш” учун ихтиро қилинган) — колхоз шаклидаги жамоани таклиф қилади. Арасту домла бу борада коммунистлар каби — “Барча моддий бойликлар ўртада тенг тақсимланиши шарт!” дейиш билан ҳам чекланмай, ҳаттоки... аёллар ҳам ўртада бўлиш фикрини ташлайди: бировнинг хотини — бировга хотин бўлиши лозим, бировнинг эри — бошқа бировнинг хотинига эр бўлиши лозим, ҳуллас, бу йўригда ҳам тенглик... Хайрият, файласуф алломанинг Афлотун деган шогирдлари бор экан, устознинг бу гоёларини “гоё нотабий, инсонга зиддир” деб шафқатсиз танқид остига олади.

Ҳа-ҳа, коммунистик мафкуранинг илдизи жуда узоқларга кетади. Аммо нотабийлиги учун барбод бўлишга маҳкум.

Энди Форобий ҳазратларининг “Фозил шаҳар одам-

лари” рисоласида куйланган жамоанинг ҳаётда пайдо бўлиш-бўлмаслиги масаласига келсак, бундай жамоа пайдо бўлган тақдирда ҳам, барибир, ҳалокатга юз тутар экан: мана, Сарбадорлар ҳаракатини эсланг... Чингиз босқинидан халос бўлиш байроги остида бошланган бу ҳаракат мамлакатда (айни Хуросонда), пироварди, “Фозиллар шаҳри”га ўхшаш бир бу жамоа — бир тузум яратишга йўналтирилган эди. Темурнинг бевосита ёрдами билан босқинчилардан халос бўлишгач, сарбадорлар ўшандоқ жамиятнинг ўзига хос нусхасини яратдилар ҳам. Аммо тез орада бу тузум айниб, йўқ бўлиб кетди.

Бу мисоллардан чиқадиган хулоса шулки, сўфиларнинг мафкурасини жами инсонлар орасида амалиётга қўллаш мумкин бўлмаганидек ва Умумбашарий мафкурани айти бир мамлакат фуқаролари орасида ҳам яшаш ва ахлоқ қўлланмасига айлантириш мушкуллигидек (ҳар қандай алоҳида мамлакатнинг-халқнинг туб манфаатлари ила боғлиқ истисно жиҳатлари, чунончи, ўз дини, урф-одатлари ва шулар ила боғлиқ давлат тизими бўлади), ҳар қандай олижаноб ёхуд бунинг акс мазмунига эга бўлган миллий мафкура ҳам утопик-хаёлий дастурлар йўриғида ҳаракат қилса (фашист-ирқчиларининг идеологиясининг тақдирини эсланг...), у бир кунмас бир кун таназулга юз тутати.

Демак, ҳақиқий Миллий мафкура Умумбашарий қадриятларга муқобил қадриятларга эга бўлгани ҳолда, мазкур заминдан оёқ узмаслиги, мазкур замин инсонларининг хаёлий эмас, балки ҳаётинг анъаналари, тарихий-маънавий бойликларига, табиий, урф-одатларига, қолаверса, мазкур халқнинг тадрижий такомил жараёнида шаклланган характери — феъл-атвориға суянмоғи — ушбулар пойдеворида туриб, истиқболга қараб, кўзлаган мақсади сари ҳаракат қилмоғи керак эканки, Темур даврига келиб, Миллий мафкурамиз ана шу маънода батамом шаклланиб бўлди дейиш мумкин.

Бу борада Темур қандай йўл тутди?

I. Мағрур ва ёвқур амирлар, тугма саркардалар паноҳида ўсаётган Темур Ватаннинг мустақиллиги учун булар жон-жаҳонини беришга тайёр эканларинигина эмас, балки оддий халқнинг ҳам мўтул зулмидан халос бўлиш ҳаракатида эканини ҳам яхши биларди: ҳа, у озодлик учун курашиш, фақат курашиш лозимлигини (Искандар босқини маҳали Сугдийлар кайфиятию Спитамен чиқишини эсланг...) ташна одамнинг чашмага интили-

ши табиий экани қадар яхши биларди. (У етилиб, аста-секинлик билан қасоскорлар, сунгра қўшину қўшинлар раҳнамози бўлиб, мўғул зулмидан Туронзаминни халос қилди.) 2. Темур Чингизхон лашкарлари Туронда парокандалик туфайли қўли балан қелгани, кейин эса Туронда тарқоқлик ва ҳокимларнинг ўзаро душманлигини макр йўли билан авж олдириб, мамлакатни бир луқма-бир луқма қилиб қомига тортиб олганини яхши биларди. (У туғилган шаҳри Кеш — Шаҳрисабзни, сунгра Қаршини қўлга олиши биланоқ Марказлашган кучли давлат тузиш гоёсини кунглига жо қилди ва бу ишни ҳам адо этди.) 3. Буюк суфилар тарбиясини олган Темур барча динларга деярли бир кўз билан қарашни ўрганган эди. Аммо у — комил мусулмон эди: шариат буюрганларини ҳам бекаму-кўс бажо қилар, аини чоғда мутаассиб эмаслиги учун озода фикри — қалби буюрган, “Бу ишим адолатдан!” деб ҳисоблаган тадбирларини ҳам иккиланмай бажарарди. (Масалан, Темур ўз мамлакатини-салтанатига босқин қилмаган ўзга бир ўлкага бостириб боришининг сабаби хусусида “Тузуқлар”да шундай дейди: “Қайсики мамлакатда амирлар адолатсизликни авж олдирилсалар, раиятнинг аҳволи ночор бўлиб, унга зулм кучайган бўлса ва қай бир мамлакатда уламолар, олимлар, шоирлар, ҳулла, аҳли санъат ҳам хор этилган бўлса, у мамлакатга босқин қилиб, адолатни барқарор этиш, фуқаронинг аҳволини яхшилаш, золим амрларнинг адабини бериб қўйиш ва аҳли дину аҳли илм-санъатнинг қадр-қимматини кутариш учун шароит яратиб бериш — буюк фотиҳларнинг бурчидур”).

Темур илм-фаннинг ҳомийси, бу соҳалардаги кашфиётлар оламу одамзодни чуқурроқ билишда беқиёс аҳамияти борлигини яхши англади (Маҳмуд Газнавийнинг Хоразм шоҳи Маъмунга: “Агар даргоҳингдаги барча олимларни менга берсанг, юртингга тегмайман”, деган шартини, Маъмун бунга рози бўлмагани боис ўлкаси Газнавий тарафиндан забт этилганини ҳам яхши биларди, албатта.), фалакиёт (астрология) ва тиббиёт соҳасидаги ютуқлардан, айниқса, сафарлар олдида фойдаланар, чунончи, осмоний жисмларнинг ҳаракати ила инсонлар ҳаракати ўртасида ботиний боғлиқлик борлиги мутлақ ишонарди. (Эсланг: Темур қазосидан кейин илм-фандан путур кетди, ниҳоят, соҳибқироннинг суюкли набираси — оламшумул Улуғбекнинг тансиқ расадхонаси жоҳил руҳонийлар фатвоси ила кўмиб ташланди. Ўйлаш мумкинки, мутаассиб-жоҳил шариат пеш-

волари Темур вақтида ҳам бор эди, бироқ ўзларича бир иш қилишга жаҳонгирдан ҳайиқишар эди...) 4. Темур мамлакатнинг фаровонлиги, ободлиги — фақат қурилишлар, деҳқончилик ва миришкорликни эъзозлаш, янги ерларни ўзлаштириб, улкан наҳрлар очиш билангина (забт этилган ўлкалардан келтирилган бойлик билан ҳам ...) амалга ошмаслиги, балки бу борада узоқ-яқиндаги мамлакатлар ила савдо-сотиқни яхшилаш, мамлакат бозорларини керакли ва тансиқ молларга тўлдириш (Испан элчиси Клавихонинг Самарқанддаги бозорлар тасвири ёдингиздами?..) ҳам зарурлигига ишончи комил эдики, шу боисдан шарқда Хитойу гарбда Франция, Испания, Италия ва Англия каби давлатлар билан ҳам олди-бердини яхшилашга алоҳида эътибор берарди. (Карвон йўлларини қуриқлашдаги қатъиятлари, йўлтўсар қароқчилар бошлиғи Қора Юсуфни қувгин қилишларини ёдга олинг. Ёки ўша Клавихонинг: “Самарқанддан бир коса олтин уюлган баркашни тепасига қўйиб йўлга тушган киши бир дона ҳам тилла олдирмасдан Бағдодга етиб боради” деган гапларини эсланг... Дарвоқе, Темур йўлларни мутлақ бехатар қилгани учун ўткинчи карвонлардан яхшигина бож ҳам оларди...) 5. Темур ҳамма вақт салтанат қайғуси, юрт тинчлиги ила банд бўлгани ҳамда қулаб кетган талай салтанатларнинг бу йўригда қўйган хатоларини яхши билгани учун умрининг охириг йилларида, айниқса, ўз ворисларига бот-бот насиҳат қиладиган булди: аҳил бўлиш керак, ҳар қандай келишмовчиликни ҳам қилич-бозликка айлантормаслик керак, энг муҳими - мамлакат бойлигини торта-торт қилмаслик, майшатга берилмаслик, раиятни андиша қилиш кераклиги, акс ҳолда Туронзамин парчаланиб кетиши мумкинлигини айтар, ул даҳшатдан огоҳ этар эди. Ҳатто бу хусусда васиятно-маси бўлмиш “Тузуқлар”да алоҳида битиб ҳам қўйган эди. (Э, воҳ, унинг айтганлари келди, у огоҳ этган келишмовчиликлар урушларга айланиб, салтанат парчаланиб кетди...)

Шу асно Темур шакллантирган Миллий мафкурадан ҳам путур кетди: дарвоқе, Темур оламу мамлакат миқёсида тутган дастур тизимини, яъни, энг муҳим ва ҳаётий қадриятлар йигмасини, бундан ҳам очиқроқ қилиб айтсак, давлатнию халқни бошқариш йўлини — ўзича Инсоний қомус (Конституция) деб аташ маъқулми, балки унинг жами дастури — шариат қонунлари асосида бўлгандир-у, Мафкураси соф Исломийдир?

Йўқ, мавфкураси — Исломий эмас, аммо исломга суянгани шаксиз эди.

Демак, унинг олам миқёсида тутган йўли — Исломнинг ёнида-қаватида эди-ю, ўзимасди; бу — инсоний қомус ҳам эмасди. Демак нима эди?

Мафкура — идеология эдики, эҳтимол ўшанда Темурнинг ўзи ҳам буни идрок этмаган, яъни, йўриқларига “мафкура” деб қарамаган, эҳтимол, “Тузуклар” ҳам шунинг учун ёзилган ва демак, Темур замонидаги Миллий мафкуранинг ягона китоби ёхуд шундай мажмуа яратишга бўлган интилиш натижаси эди бу.

9

Биз суҳбатимиз бошида Мафкуранинг таърифини келтирганда ҳам тахминан шу гапларни айтган эдик: Мафкура — на Инсоний қомус, на-да Дин, балки булар ўртасида бўй чўзиб чиққан ва ҳар иккисидан ҳам озуқа олган учинчи бир кучдир, деб таърифлаган эдик.

Тўғри, фикримиз (нуқтаи назаримиз) тушунарлироқ бўлсин учун моҳият эътибори билан нотабиий-ноинсоний мафкураларнинг қисқача таҳлилидан гапни бошлаган эдик... Кейин Умумбашарий мафкура таърифига, унинг бисотидаги жавоҳирлар ҳақида сўзладик. Ниҳоят, миллий мафкурага, айни чоғда ўзимизнинг Миллий мафкурамиз ҳақида - унинг илк илдизларидан тортиб шаклланиб битгунига қадар (халқнинг тадрижий тақомилини ва ўзига хос табиатини ҳам унутмаган ҳолда...) босиб ўтган йўлига шунчаки бир назар ташлаб олдик.

Демак, Президентимиз ҳар қадамда такрорлаётганлари — Мафкурамизни яратиш борасидаги талабу маслаҳатлари тақозосида изланишимиз (ўзимизга хос изланишимиз) берган натижа шу бўлди: Миллий мафкурамиз аслида бор экан-у, биз ҳаётимиз, тарихимизда содир бўлган кўп остин-устунлар, инқирозлар, мустамлака ҳолатида яшаш ва ҳатто унга кўникиб ҳам қолиш асноси ўша жавоҳирлар сандигимизни ора йўлда қолдирган эканмизки, ўзимизнинг ватан ичида — ўзимизга тазйиқ гурзилари остида у сандиқ парчаланиб, бисотимиз сочилиб кетган экан: демак, у бисотни, дарҳақиқат, топиб-териб-саралаб олишимиз ва бугунги олам миқёсидаги буюк ўзгаришлар тўлқинида

салмоқлаб, шу тўлқинлар бағридан чўнг ороллар каби чиқиб турган ўзга давлатларнинг ўзларига хос миллий мафкураларига қийёслаб, айни чоғда тўлқинлар четида чўнг тоғ каби турган Умумбашарий мафкура бағридаги ҳақли жойимизни тайин этишимиз лозим экан; бу мавҳумроқ жумлаларнинг жўн маъноси шулки, “мафкура бир кунда яратилмагани”дек, уни бир киши “мана”, деб кафтида тутиб бера олмайди; демак кўпчилик уни тиклаб ва замонага (табиий ҳолда) мослаб, истиқболга дастур ҳолига келтириши мумкин; дарвоқе, истиқбол ҳам аниқ: баркамол жамият-да, ахир!

Ҳа, динга асосланган мафкуралар жаннатни ваъда қилади, нотабиий мафкуралар коммунизмга ўхшаш манзилни ваъда қилади. Энг табиий мафкуралар эса баркамол жамиятни ваъда қилади. Биз шу йўлда эканмиз, келинг, олдин комил инсонлар бўлишга ҳаракат қилайлик: бу ахир, ўз қўлимизда-ку?

Айтмоқчи, суҳбатни Темур давридан кейинги тарихимизга ўтказмай яқунлаётимиз: илло бу ёғи — Бобурийларнинг Ҳиндистондаги салтанатлари, у ерда ҳам Темурга хос дастурлар, масалан, динларга бир хил кўз билан қараш, ҳатто Акбаршоҳнинг: “Ким-ки бировнинг эътиқодини камситса, жазога тортилгусидир” деган буйруғи ҳам борлиги ва у кўп муддат иш бергани ҳақида ҳам, бу ёқда Шайбонийларнинг тузган давлатларию инсоний мафкурага эга бўлмаслик оқибатида уларнинг хароб бўлиб кетгани, ниҳоят, Рус чоризми асоратига тушиб қолганимиз ва у даврдаги мискин аҳволимиз ҳақида ҳар биримизнинг етарлича билганимиз бор... Шундоқ экан, ўшанда мафкурамизнинг аҳволи қандоқ бўлганини ҳам тасаввур этиб олишимиз мумкин: ҳаёт қандоқ бўлса, мафкура ҳам шундоқ — ҳаётдан ё баланд, ёки паст бўлмайди-ку?..

Гапнинг қисқаси, Мафкура ва Миллий мафкурамиз ҳақида сизларга айтмоқчи бўлган гапларимизу мухтасар хулосаларимиз шулардан иборат: бизни — мулла десангиз, билганимизни ўқидик, холос.

МУНДАРИЖА

<i>Гайбуллоҳ ас-Салом</i>	
Янгича тафаккур ва миллий қадриятлар	5
<i>Бойбўта Дустқораев</i>	
Жадиdlар мафқураси	23
<i>Иброҳим Гафуров</i>	
Миллий мафқуранинг ёлқинлари	43
<i>Абдуқаҳҳор Иброҳимов</i>	
Миллий мафқуранинг негизи	57
<i>Сайди Умиров</i>	
Янгича тафаккур манзаралари	72
<i>Михли Сафаров</i>	
Ўзликни англаш машаққатлари	90
<i>Аҳмадjohn Мелибоев</i>	
Фидойилар асрар Ватани	105
<i>Мурод Абдуллаев</i>	
Ватан шарафи	126
<i>Мурод Хидир</i>	
Миллатни бирлаштирувчи байроқ	144
<i>Абдунаби Ҳайдаров</i>	
Миллий мафқура ва ватанпарварлик тарбияси	160
<i>Шукур Холмирзаев</i>	
Умуминсоний қадриятлар гавҳари	176

БАТАН САОДАТИ

Миллий мафқура ва тараққиёт масалалари

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни

Бош таҳририяти

Тошкент — 1998

Муҳаррир *Г. Зокирова*

Бадий муҳаррир *М. Аъламов*

Техник муҳаррир *А. Хиждова*

Мусахҳиҳ *Н. Мухамедиева*

Теришга берилди 29.08.98. Босишга рухсат этилди 15.10.98. Бичими 84x108^{1/32}, Балтика гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоги 10,92. Нашриёт ҳисоб табоги 11,5. Адади 5000. Буюртма № 2891. Баҳоси шартнома асосида.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмаҳонаси,
700083, Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кучаси, 41-уй.